

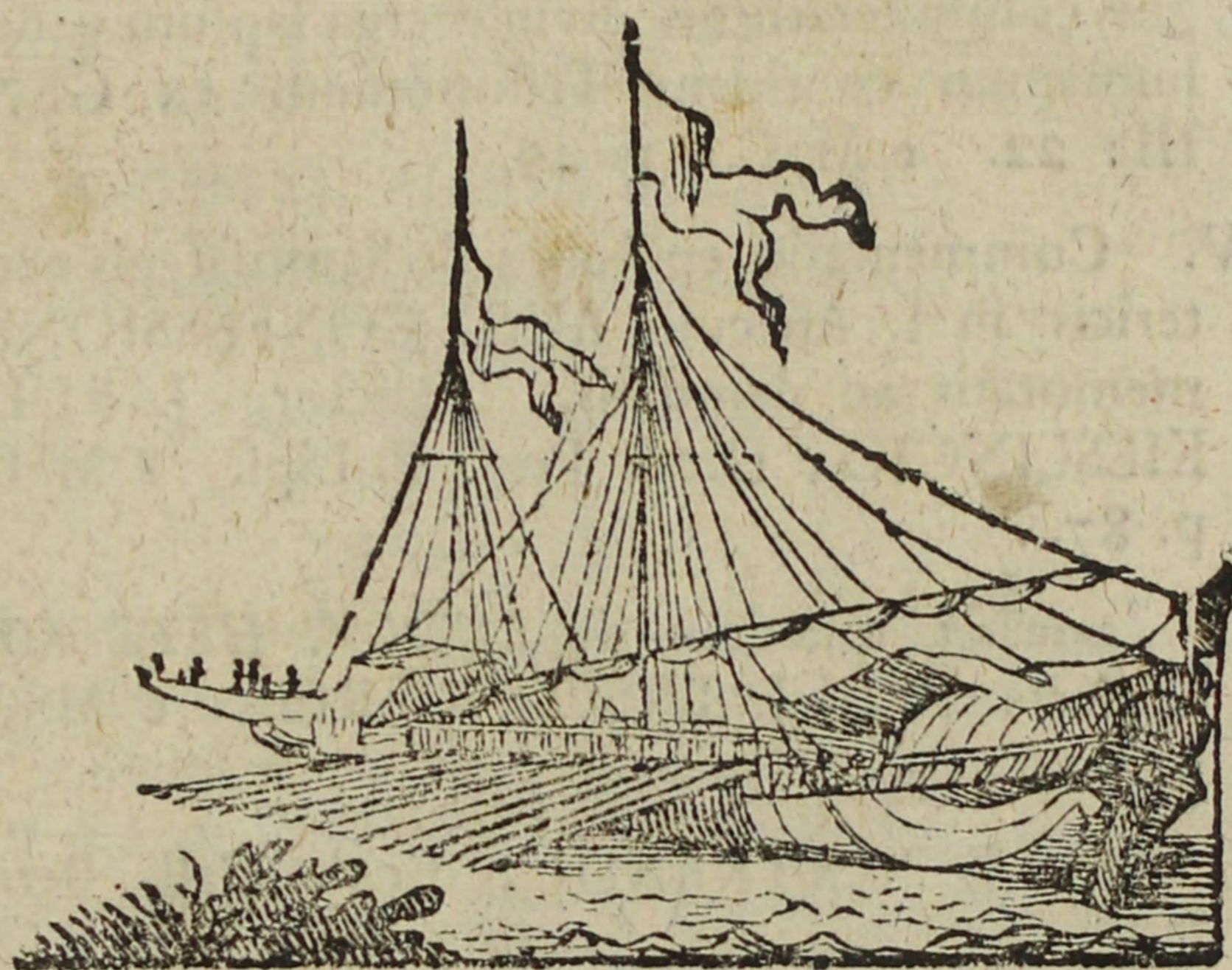
MUSEUM HELVETICUM

Ad juvandas Literas in publicos
Ufus apertum.

Particula XXI.

TURICI.

Litteris Conradi Orellii & Soc.

MDCCLI.

ARGUMENTA

Quæ hac Partic. XXI. explicantur.

I. De Atheismo *JORDANO BRUNO Nolano* im-
pacto, Disertatio Auctore J. J. ZIMMER-
MANNO. *Continuatio.* e MSC. p. 1.

II. J. R. STECKII, *Pastoris ac Decani dignissimi*
Observationes Sacræ. e MSC. p. 35.

III. J. FRID. STAPPERI Disertatio theol. insi-
gne commiserationis divinæ erga lapsum genus
humanum continens Testimonium ex GEN.
III: 22. e MSC. p. 49.

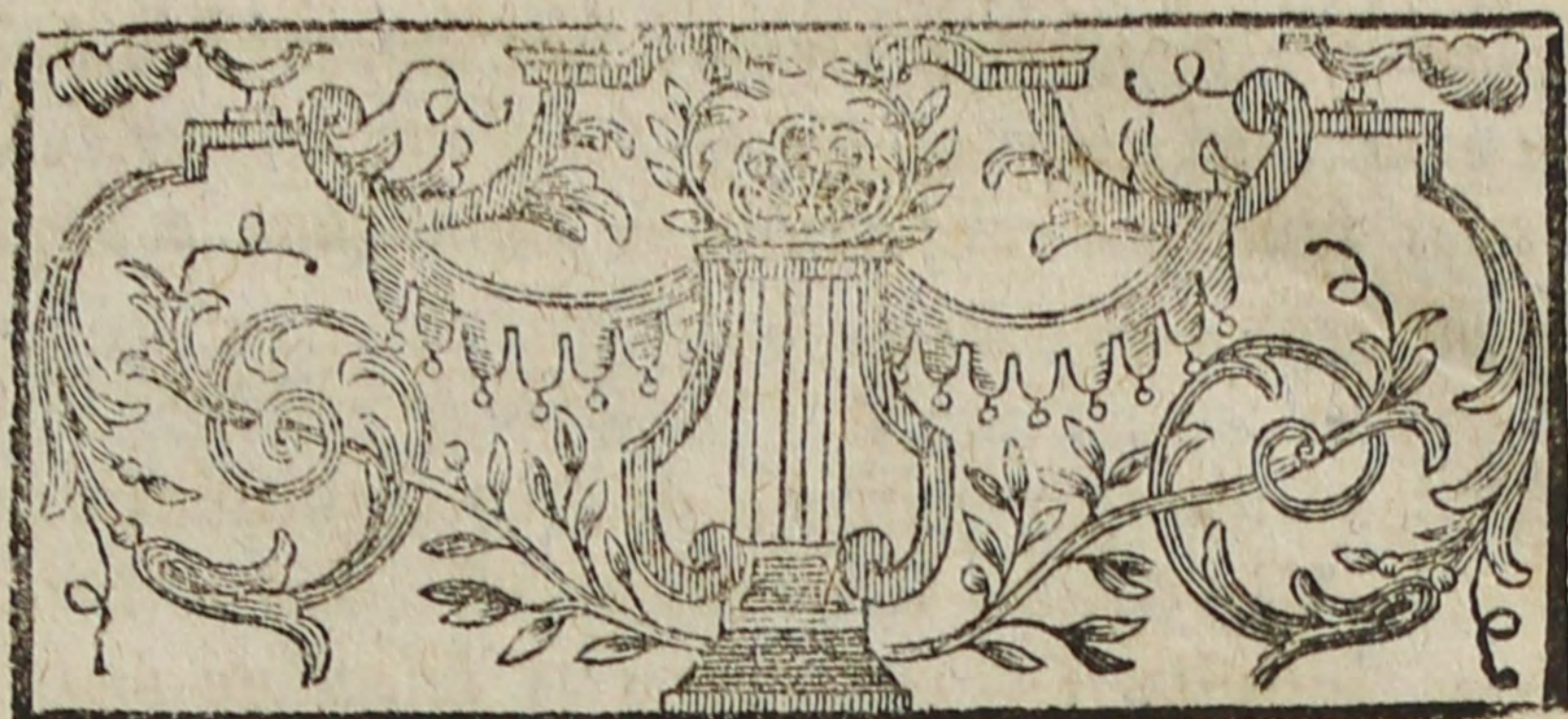
IV. Commentatio epistolica de Samosatensis neo-
tericis in I. Articulo AUG. CONFESSIONIS
memoratis ac damnatis. Auctore J. KUD.
KIESLINGIO, D. & Prof. P. Lips. e MSC.
p. 87.

V. *'Avéndoſa* quædam de LUDOV. HETZERO:
Collecta a J. J. BREITINGERO. e MSC.
p. 100.

VI. ELIÆ BERTRANDI, Eccl. Gall. Bern.
Past. *Observationes*, quibus Cel. JAC. ELS-
NERI Disertatio Apologetica de Stella solis
Magis visa modesto Examine subjicitur, atque
V. Cel. J. G. ALTMANNI Sententia novis sta-
bilitur rationibus. e MSC. p. 122.

VII. Nova Litteraria. p. 147.

De
Atheismo JORDANO BRUNO Nolano
impacto
Disfertatio

Auctore J. ZIMMERMANNO.

Continuatio.

Sect. X.

Defendit autem *Brunum* strenue *Eruditissimus* *Heumannus*, ut ab initio hujus apologiæ diximus. At non conquievit *Cl. la Croze*, sed in Epistola ad *D. Heumannum* data, majori vi atque conatu contra *Brunum* insurrexit. Æquum igitur est, ut illas ipsas, quas adduxit rationes accusationis examini nostro submittamus. Sunt autem fere sequentes I. *Jordanus B. naturam unam, seu Universum unum esse Deum statuit.* II. *Adamum neque Protoplasten fuisse neque omnium hominum Patrem.* III. *Religionem Christianam esse Fabulam & rectæ rationi contrariam.* IV. *Nihil aliud affirmari posse de Mosaica ceterisque Religionibus.* V.

Tom. VI.

A

Nul.

Nullam esse creationem rerum, imo quicquid in infinitum extat, id æternum esse & necessario existere. VI. Animas hominum reliquorumque animalium e corporibus in corpora migrare.

Videamus ergo primo, quibus argumentis probet Cl. Vir totum Universum esse *Bruni* Deum. Primo, inquit, *Dei voluntatem & Essentiam necessitatis naturalis legibus subjicit*, imo ipsam esse necessitatem rerum adfirmat, nihilominus tamen liberam: quæ certe prima fronte inter se pugnare videntur, nec cum primis *Philosophiæ* legibus consentire. Provocat ad locum de *Immenso & Innum.* pag. 192. in quo asserit, *Deum esse necessitatem*. Sed an hoc est voluntatem necessitatis naturalis legibus subjicere? Si integrum locum adtulisset Cl. Vir in tenues auras abiisset statim illa objectio. Ita enim citato loco loquitur *Brunus*: *Infinita virtus, si neque a se ipsa finitur nec ab alio, tunc necessitate suæ naturæ agit. Non agit necessitate naturæ alia a se & NB. sua voluntate, in eorum morem quæ necessitati subsunt; Sed ipsa est, ut sæpe dicimus necessitas. Agit ergo necessitate, quæ neque ab intrinseco & per se, neque ab extrinseco & per aliud frustrari potest.* Hæc verba fane e diametro pugnant cum iis, quæ Cl. Vir objicit; dicit eum Deum subjicere necessitatis legibus: At leges illæ sunt sapientissima voluntas ipsius. Addit Cl. Vir ipsum confessum, *Deum esse necessitatem rerum* quæ vox non est in textu *Bruni*; sed ipsamet, *Deum esse necessitatem*, quia nihil extra Deum, vel in Deo sit, quod ipsum ad agendum necessario impellat. Quod vero eundem Deum liberum dixerit, non est cur miretur D. Vir: novit ille Reformatæ Ecclesiæ Doctores omnes quando ostendere

dere volunt solam spontaneitatem ad libertatem sufficere, neque indifferentiam voluntatis postulari, ad Deum provocare, qui cum semper agat ob sapientes rationes neque indifferenter hæreat circa hoc vel illud agendum, tamen libere agat. Novit Cl. Vir quid de necessitate Ill. Leibnizius ejusque Sectatores statuunt, quos in Atheorum, credo, catalogum non retulerit. Verum est, in eo erravit Brunus, quod lapidibus & metallis nescio quem sensum inesse statuit; Sed hæc ad Atheismum probandum nihil faciunt. Pergit Cl. Vir: Jam quæ sit, (inquit) natura illa, quam Deum appellat hic paullo operosius investigandum est. Ubi primum memineris velim Systema physicum a Jord. Bruno inductum nihil aliud esse, quam Philosophiam Epicuream Pythagorismo incrustatam, doctiusque & emendatius (ita enim ipsi videbatur) propositam. Sic in Libro de Minimi Existentia pag. 10. atomos quidem docet, esse rotundas & terminis suis, quas partes esse non vult, sese mutuo contingentes: vacui vero naturam Epicureo more propositam excludit nonnihilque aliud conglutinandis atomis necessarium esse censet, cujus naturam vafre dissimulat. Quænam autem res ibi intelligatur cuius obiter hos libros perlegenti, haud satis apparet; maxime cum mentem infinitam atomis substernere videatur. Ut Libro de Immens. & Innum. pag. 467.

*Sed non propterea rationis carpo elementa
Impia Democriti adstipulatus sensibus; atqui hæc
Mentem altam agnosco moderantem cuncta paternam.*

*Aperire tamen licet quænam sit illa natura sive mens
falso ita dicta, atomis substrata easque conglutinans.
Eam ego ex ejus Sententia Lucem increatam & æternam
esse animamque omnium rerum immobilem instar*

vacui, activam tamen utpote animam mundi modo demonstrabo. Illa nimirum mens est (de minimi exist. pag. 1.) natura subjectis insita rebus, quæ momentis graduanda suis depromit & aptis ordinibus conflans numeris discriminat alte. Ea est illa Monas (pag. 14.) quæ multum & magnum complectitur, omneque in ista integranda means dans Entibus esse, Deusque est, extans totum infinitum verum, omne, bonum, unum. Videlicet in illa luce infinita, omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine adpellanda veniunt, cum ab ea una vegetentur. Sic in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero anima una exurgit omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi naturam conspirant, quæ Jordano Bruno Natura, & Deus est. Ita a Dei natura, sive ab illa luce ad minima quæque descendendo perveniri potest ad monades nempe & principia: quemadmodum & a Monadibus ad maximum circulum illum intellectualem & infinitum, quo continentur omnia adscendendo pervenitur.

Deus inquit De minimorum existentia pag. 14. Est monadum Monas nempe Entium Entitas. Iterum in Libro Contemplat. pag. 74. ex minimo: Est super hanc animam substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima telluris in Synodo magna quæ nobis secunda mundi species habet. Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus Spiritus omnia replens, totius ordinator, supra & extra omnem ordinem &c. Quæ postrema verba ad lucem æternam & increatam spectant prout in abstracto & absolute consideratur, nihil attendendo ad concreationem materiæ & Monadum quæ ei quodammodo innatant eaque vegetantur & agglutinantur: Sic Brunus alibi (pag. 251.)

Namque

*Namque bonum verum & perfectum dicitur unum
Immixtum, simplex, abstractum, immobile, per se.*

*Si modo quæras, unde lucem illam Jordani Bruni
eruerim, etsi superius dicta eam luculenter ostendunt:
Adi quæso obscurissimam ejus Dissertationem contra
Marcellum Palingenium in Libro de Universo & Im-
menso & paullo attentius perspice, quæ ibi pag. 652.
dicuntur de luce illa immensa qua fit ut hoc Universita-
tis rerum spatium non fit informe. Lux ea inquit,
non est Lux sine corpore id est umbra sine fundamento
& verbum sine significato, sed Lux quæ spatium habet,
quæ ubique tota, quæ immobilis, quæ denique (ex ip-
sius sententia) Deus est. Hactenus Cl. la Croze cu-
jus prolixiora licet verba describere volui, partim
quod in paucorum manibus extra Germaniam
hæc Epistola Cl. Viri ad Heumannum data, reperiatur:
Partim quia cavere volui, ne quis me ponderi ra-
tionum Cl. Viri aliquid detraxisse calumniari pos-
set. Singula jam paullo diligentius examinabimus.
Et (I.) quidem observandum, asserere Cl. Virum
Systema Bruni physicum compositum esse ex Epi-
curi & Pythagoræ decretis: Doctrinam de atomis
& vacuo ex fontibus Epicureis; Doctrinam de
Monade ex Pythagoræ sententiis derivatas, quæ
sententia nihil habet quod culpari possit. Quid
enim est Philosophia Gassendi & Cartesii quam
emendatior Physica ex utriusque fere principiis
contexta? corpuscularis Philosophia ab Eruditissi-
mis viris magni æstimatur: quod si ergo ex mente
Pythagoræ, atomis adjunxit Monada; mentem al-
tam cuncta moderantem, habemus sane quod
volumus, id est quod Brunum absolvit: verba
clarissima sunt:*

Mentem altam agnosco, moderantem cuncta paternam.

Hæc perspicua sunt; atqui in perspicuis adquirendum puto, & obscuriora secundum ea explicanda. (2.) Dubitari adhuc posse, utrum Philosophia *Bruni* ex duobus hisce Systematibus per omnia conflata sit: non contemnendas rationes adduxit *Celeb. Brukerus Hist. Crit. Phil. Vol. V. pag. 37.* At non placuit hic subsistere *Cl. Viro*, tertio igitur loco vult illam mentem paternam Monada esse lucem increatam & æternam animam omnium rerum immobilem, sed tamen activam. Nemo non videt, si, vel maxime Deum ita definiisset *Brunus*, aliunde esse circumspiciendum, utrum clarius locutus fuerit nec ne. Nemo enim intelligit, quid sit Lux immobilis & tamen activa. At quod deterius est, ne quidem, dum de Deo loquitur, ita se explicare solet *Brunus*, ut mox audiemus; provocat autem *Cl. Vir* ad illa verba *Bruni* in quibus de mente, & natura rebus subjectis insita agit, atque hanc Deum esse ex mente *Bruni* contendit. Quid si hoc concederemus *Viro* docto num sequeretur inde, ergo Deus, sive mens illa unum facit cum naturæ rebus substantiam? non puto. Verba innoxia sunt in se spectata, nisi aliunde probetur, eum principii loco ponere, Deum & naturam id est totum Universum unam esse singularissimo sensu substantiam. Quid si dicamus, mentem naturæ rebus insitam esse mentem cuncta moderantem? num vim inferremus verbis *Bruni* cum iisdem ipsemet utatur? Sed non opus est, ut huc perveniamus. Probandum fuerat *Cl. Viro* hanc mentem naturæ rebus insitam ex mente *Bruni* Deum esse. Pag. 7. uti supra

supra adducta loca probant, plane aliud significant pag. enim 7. totidem verbis ait: *Mens super omnia Deus est. Mens insita omnibus Natura. Mens omnia pervadens ratio. Deus dicat & ordinat: natura exequitur atque facit; ratio contemplatur & discurret.* Hæc mea opinione sunt evidentissima. Naturam ergo a mente prima distinguit; Ergo mens & natura non sunt unum idemque. Hoc unum ergo culpes, quod præter Deum in mundo animam quandam mundi statuit, quæ tamen cum imperio Dei subsit, error non adeo periculosus est; qui *systema naturarum plasticarum* tuentur, ejusmodi animam mundi statuunt dari. Ab hac autem mente naturæ insita distincta illa est *Monas*, quæ multum & magnum complectitur, quæ NB. dat esse substantiis. Hinc in eadem pagina 14. ad quam provocat *Cl. la Croze* addit *Brunus*, quæque in composito discreto sensibilibus consistunt & distractim dimensio constat, sunt aliud atque aliud minimorum corpus adusque.

Heic more *Pythagoræ* loquitur *Brunus*: corpora omnia fluere & infinitis corpusculis constare; Deum Monada purissimam, amplissimam, unam esse. Unde violenta & contorta quam maxime est *Cl. Viri* explicatio: Videlicet in illa luce infinita omnia sunt unum, uniusque natura & Dei nomine veniunt, cum ab ea una vegetentur. Neque enim vel *vola* vel *vestigium* hujus interpretationis; & ubi tandem naturam & Deum unum esse dixit sensu, quem vult *Cl. Vir*? Quæ jam adtuli aliud docent; neque si a prima Monade omnia vegetantur, statim omnia, quæ existunt sunt unum; nisi dicas Christianos cum dicunt in Deo

omnia esse, vivere, moveri, *Spinosistas* esse. (4.) Fateor me non capere, quid Cl. *la Croze* sibi velit, quando dicit, in unoquoque mundorum ex indefinito animarum numero animam unam exurgere, omnesque mundorum animatorum unitates in unam universi naturam conspirare, & hanc naturam universi Deum esse *Bruni*. Nescio, an putet, omnes animas totius Universi fieri ex mente *Bruni* unam substantiam; an omnes conspirare tantum cum iis, quæ naturæ animæ sive animæ mundi allubescunt. At neutrum docetur a *Bruno*. Verum est omnes mundos animatos, ab eodem credi. Admittit Monadem primam; admittit mentem naturæ insitam; admittit rationem in homine, spiritus in æthere: Sed quid tandem hoc ad unam aliquam substantiam facit? aut ubi tandem dicuntur omnes mentes Universi partes Dei tanquam Monadis primæ? conspiratio certe ad unius primæ Monadis nutum non efficit unitatem subsistentiæ. Neque loca, quæ adducit miram propositionem confirmant. Ita est, Deus est Monadum Monas, nempe Entium Entitas, quia (ut ipse explicat) ut sine Monade in numeris nil existit; Ita sine Monade intellectuali prima, nihil existeret. Hinc eadem pag. 17. dicitur, in nullo esse Deus; dicitur simplicitas ipsa: quomodo autem in nullo esse dici posset, & simplex, si tota natura, omnia quæ sunt, hoc unum, id est Deum absolverent? (5.) neque magis locus sequens id probat. *Est super hanc animam substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur. Superior est anima Synodi totius, quæ est in universo. Suprema est animus animorum*

rum Deus Spiritus omnia replens totius Ordinator, supra & extra ordinem omnem &c. quæ verba ad lucem increatam abstracte consideratam sine materia & Monade intelligenda putat! Mens Cl. *Viri* quantum capio, hæc est; totam naturam, mentem supremam nempe & infinitas atomos efficere Deum; *Brunum* autem hic a cœtera mole corporea per mentis abstractionem non loqui; sed unice mentis sive animæ mentionem facere. At nescio, qua ratione hæc *Viro Rev.* in mentem venire potuere. Mentem & omnia corpora juxta *Brunum* efficere Deum, est mera suppositio seu τὸ ζήλομεν. Quod probandum, non supponendum. Dein vel ipsa inspectio docet, plane de hac re non esse sermonem *Bruno*, quod ut pateat verba ipsa *Bruni* adferam. Pag. 73. art. *Individua sola Substantia est Ens. Reliqua vero in Ente, circa Ens & ex Ente accidentia, adsistentia atque composita, non aliter, quam numerorum Substantiam Monadem esse diximus. Atomam naturam dupliciter primo dicimus negative & privative, negative quidem atoma natura duplex est, accidentalis nempe & substantialis. Prima ut vox, sonus & visibilis species. Secunda ut Dæmon seu anima, quæ tota est in toto corpore vel etiam in toto vitæ telluris Horizonte cujus vita vivimus: tum proprio quo vivimus in horizonte seu semisphærico. Tum actu quædam magis proprio quo vivimus in organizato corpore. Tum demum actu illo propriissimo juxta eam conditionem, quæ ab Oceano substantiæ spiritualis per cordis portam & ad eundem Oceanum per eandem portam ingredimur & egredimur animi. Est dein super hanc substantialis naturæ individua anima, quæ est in Horizonte majore, ut anima Telluris in Synodo magna, quæ nobis secunda mundi species habetur. Superior est anima Synodi totius quæ est in universo. Suprema est animus animorum Deus, Spiritus*

ius, unus omnia replens, totus Ordinator supra & extra omnem ordinem ideo super omnia magnificandus Deorum vocibus, nulli Deorum, mundorum, animorumve nominabilis. Testor omnium conscientiam, an obscuriora hæc licet μετεωρολογήματα Bruni idem tandem significant, ac omnes mentes esse unas, atque una cum mundo unam absolvere substantiam? nihil, si quid video voluit aliud, quam plures dari mundos; & in iis singulas substantias, quibusdam intellectualibus gradibus perfectionis ornatas esse. Nimirum Platonici & Pythagorici asserabant dari scalam aliquam Entium intelligentium. Moderni omnibus etiam minimis Insectis spiritua-lem quandam substantiam tribuunt; ab insectis ascendunt ad cætera animantia & ad hominem, ab Homine denique ad Angelos, quibus omnibus substantiis intelligentibus excepto Deo ὄχημα ali-quod attribuunt. Quid ergo mirum, Brunum no-vam philosophandi viam ingredientem, tales fo-uisse sententias? (6.) Tandem jubet nos oculos convertere Vir Cl. ad obscurissimam ejus Diserta-tionem contra Palingenium scriptam, in qua lucem sine corpore pro Deo habeat. Maluissem, si Cl. Vir in excutienda gravissima quæstione nos able-gasset, ad perspicua Bruni verba. At videamus, quo jure ex Disputatione obscurissima nobis A-theismum Bruni probet. Disputat Brunus inde a pag. 641. contra Palingenium, qui Lib. XII. Zodi-aci sui probare voluit, summum ætherem rerum terminum non esse, sed extra cælum esse immen-sam sine corpore lucem. Ita autem loquitur Lib. XII. v. 10. Poëta:

*Sunt qui extra cælum credant nihil esse putentque
Ætheris in summo dorso consistere fines*

Rerum,

*Rerum, quos ultra natura extendere vires
Non queat ipsa suas ac debilitate quiescat
Quod falsum ratione mihi suadente videtur :
Nam si illic finis rerum est ubi desinit æther
Cur nihil ulterius fecit Deus? an quia scivit
Nil facere ulterius propria defectus ab arte. &c.*

Et paucis interjectis :

*Atqui infinitum corpus posse esse negavit
Doctus Aristoteles, ego in hoc assentior illi,
Quippe extra cæli fines non ponimus ullum
Corpus: Sed puram immensam & sine corpore lucem,
Lucem qua nostri Solis longe minor est lux,
Lucem, quam terreni oculi non cernere possent,
Lucem, quam ex sese effundit Deus infinitam,
In qua habitant cum Rege suo Dii nobiliores
Cætera turba minor versatur in æthere semper.*

Denique inferius :

*Quod si corporeis formis lux tanta tributa est
Cur incorporeis lucem posse esse negamus?
Præsertim quum sint puræ magis & tenues &
Participes multo uberius pulchrique bonique :
Ergo Deum formæ lucent vehementer; at illa
Lux non est oculis mortalibus apta videri,
Imo inter Divos quo quisque potentior est &
Dignior hoc etiam majori lumine fulget.*

*Hæc est Sententia Palingenii, contra quam Brunus pugnat: Inscriptio capitis pag. 641. talis est: Improbantur actus illi & formæ sive materiæ nempe lucēs sine corpore, quales Palingenius & alii ei similes ap-
pingunt. Post hæc ita Brunus:*

Mitte

Mitte infinitum spatio sine dicere lucem
 Illamque esse Deum, lumen qui accendat in isto
 Sole, jubar tantum ~~que~~ie qui perambulando
 Perficiat varias species sint unde beati
 Hi magis iique minus.

Ut autem ostendat lucem ejusmodi sine corpore
 figmentum esse pag. 647. ait: Distinguitur Lux in
 physicam sive veram & metaphoricam, unde scias scin-
 tillam lucis divinæ non accendere solem. Post hæc
 pergit dicendo:

Primo adverte minus lucem nos dicere posse
 Præterquam venientem objectum sensibus actis
 Quid Lux quam ponit Sermonis certa figura
 Et similis quædam ratio atque proportio tali
 Nomine concelebrat cum lucem dicere legem
 Justitiam, sophiam virtutem, numina suemus?
 Divinam hinc lucem Solis lucem exuperantem
 Cujus clarescant vestigia corpore Solis
 Igniferi haud poteris physice signare loquendo
 At qui Rethoris Polyhystoris atque Prophetæ
 In morem sancto donandus bardo cucullo. &c.

Ex his manifestissimum est, quo sensu Deum
 lucem esse putat Brunus; nimirum metaphorico;
 adeo ut Cl. Vir potius Palingenio, quam Bruno de-
 buerit adscribere illam sententiam de luce increata
 sine corpore, quæ Deus esset. Tandem postquam
 multa de luce dixisset in Commentario, ad quem
 Cl. Vir provocat ita mentem suam pandet Brunus.
 Audi eum. Perit ergo, inquit pag. 651. peripateti-
 cum illud cælum primum, omnia quæ natura constant
 principium & finis. Disperit illa infinita insensibilis lux
 intelligibilis, immaterialis, infinita superætherea, accen-
 dens

dens *stellas favilla cuius solem facit* : quasi quicquid dicitur credibile esse possit & quicquid vates ebrii effutunt a superioris Intelligentiæ dictamine promanet. Sed eadem *Lux, virtus, natura, dominium, potestas & actus*, quo hoc spatium non est informe, sed tanta exornatum varietate & infinitum quod extra ipsum est cognoscere oportet : quando quidem spatii potentiæ consimilis mundi susceptrici non satisfacit natura intelligibilis, lux sine corpore, umbra sine fundamento, verba sine significato, vox sine sensu ; ad adpetitum quippe spatii expleri perficique potentis corpore nihil facit substantia separata individua, indimensionata neque huic spatium quicquam conferre potest, nisi ut eum simili rerum ordine consistat. Non minus quippe Deus ille, lux illa (eo quo lux dicenda est modo) est in hoc mundo præsens ubique tota quam est spatium universi sensibilis istius : quia corporum & specierum harum præsentia non excluditur, sed nobiliori sorte cognoscitur atque constat. Quinimo secundum eam qua extra hoc finitum in spatio infinito degit sortem nihilo huiusmodi quod ad spatii actum proprium spectat produciens indigne & invidiose se gereret & haberet : quandoquidem sicut nihil vetat, quominus eadem ratione totus ille mundus intelligibilis sit hic (nempe nusquam exclusus) qua est extra, quia, præsentia istius mundi a præsentia non abhorreret ; Ita etiam quid est, quod prohibet, quo minus in spatio illo quod oporteret intelligere infinitum cum tali tantaque luce præsentia similium huic mundorum comprehendatur ? Hactenus *Brunus*. Quamvis nemo neget, clarius loqui debuisse *Brunum*, satis tamen ex hactenus dictis patet, eum prorsus abhorre ab ea sententia, quam *Cl. Vir* illi adfin- git. Agnoscit (1.) non dari ejusmodi lucem incorpoream intelligibilem : esse vocem sine sensu.

(2.) Na-

(2.) Naturam incorpoream non posse spatium proprie dictum occupare. (3.) Deum in toto mundo, non solum in illis locis supracœlestibus præsentem esse. (4.) contrarium esse virtutibus divinis, lucem ex se emittere in illis sedibus Solis, quas *Palingenius* fingit. (5.) nihil obstare, quo minus Deus in omnibus spatiis totius mundi dicatur præsens. Hæc certe facile sine magno ingenio ex hisce *Bruni* verbis eruuntur. Unde patet *Cl. Virum* sollicite verba *Palingenii* & *Bruni* non contulisse atque Sententiam adfinxisse *Bruno* a qua alienissimus fuit. Unde concludimus nil hætenus allatum a *Cl. Viro* quod probet Atheum fuisse *Brunum*.

XI.

Sed tempus est, ut ad reliqua progrediamur, in quibus tamen expendendis erimus breviores, quod de Religione Christiana & Judaica non vero de existentia Numinis sermo sit. Secunda accusatio est, quod statuerit alios ante Adamum homines. Provocat ad libellum de *Monade, numero & figura*. Ubi hæc extant:

Telluris terna potestas

*Et ternæ genti ternus datus est Patriarcha
Eum peperit tellus genitrix animalia primum
Enoc, Leviatham & quorum est tertius Adam
Maxima Judææ ut credebat portio Gentis
Cui erat ex uno tantum generatio sancta.*

Item ad locum pag. 622. in quo loco ita ait:
*Propheticum est illud & populi cujusdam celebritas,
quod omnia hominum genera ad unum primum genitorem referantur, vel ad tres ut ex Hebræorum*
monu-

monumentis accipimus & firmiter credimus, quorum quidam solum optimum genus, id est Judaeorum ad unum protoplasten referunt & reliquas gentes ad duas priores qui biduo ante creati sunt. Echinensium Religio recens compertorum tres alius nominis Protoplastes numerat ab annis viginti millibus. Æthiopum genus ad illum Protoplasten nemo sani judicii referet. Porro sicut omnis terra producit omnia animalium genera ut in insulis patet inaccessis; neque enim unquam fuit primus lupus & leo & bos a quo sunt omnes leones, lupi & boves geniti & ad insulas omnes transmissi, sed quæque ex parte tellus a principio dedit omnia: Factum porro est, ut quedam aliis in locis manserint, quedam vero assumpta sint, ut in Anglia lupi & vulpes & ursi propter loci culturam in quibusdam aliis Insulis homines propter vim potentiorum bestiarum vel defectum nutrimentis. Hæc verba ita sunt comparata, ut satis perspicue doceant, Brunum non credidisse ab uno Adamo omnes esse; unde sine dubio minus reverenter de narratione *Mosis* sensit; at Atheum exinde probare velle durum est. Sunt & fuere, qui putarunt, *Americanos* alium Parentem quam Adamum agnoscere; nec tamen de divina Origine Revelationis dubitarunt, qualis fuit *Paracelsus* monente Cl. *Heumanno*: novitatis amor abripuit sæpissime fœcundum *Bruni* ingenium, ut parum sibi constiterit.

VI. pergit Cl. Vir ad III. & IV. accusationis Caput, probaturus, Brunum omnium religionum fuisse aspernatorem. Provocat primum ad libel-

libellum de ejectione *Bestiæ triumphantis* quem cum non viderim, nedum legerim, a qualicunque iudicio mihi tempero (*) (2.) provocat ad illa verba supra excussa, ubi versus:

Fabu-

(*) Similiter de hoc libello iudicat Cel. Brunerus pag. 61. Hist. Crit. dicens: *De ipso vero libro, quem non legimus, pronuntiare nihil audemus; fatemur autem suspectas nobis esse narrationes scriptorum, qui ejus mentionem faciunt. Quamvis vero in eo omnes consentiant, superstitionem philosophiæ contrariam, & religionis auctoritate abutentem valde exagitasse Auctorem, alii tamen ad solam tractationem moralem eum referunt, alii Satyram in Pontificem exhibere pronuntiant, alii religionem omnem exhibitari, & christianam quoque imposturæ argui perhibent. Quæ satis evincunt, aut non accurate inspexisse eos libellum, aut ita obscurum esse, ut vera Auctoris mens conjecturis tantum queat definiri; nihil autem certi de vera ejus sententia constare. Quod si libellus Brunum verum parentem agnoscat, suspicamur, hominem implacabili odio diris persecutionibus Cleri Romani adversus istos cætus accensum, acerba satyra eum depexum dare voluisse. Ideoque magno conatu & liberrimo calamo in superstitionem Christianorum fuisse invectum. Solitum enim fuisse id facere una Oratio Valedictoria apud Wittenbergenses habita luculenter demonstrat. Cum autem systema sibi physicum & metaphysicum construxisset, quod a placitis christiane doctrinæ haud parum deviat, & nonnulla dogmata inter fabulas*

Fabula quæ vitæ rationem evertit & usum.

De qua re, præter ea, quæ supra dixi, addere plura nolo, cum existimem, vel ipsam lectionem ostensuram, non de religione in genere ibi mentionem fieri.

Adde (ita enim in eadem Epistola pergit Cl. Vir) impium Bruni vaticinium in Libro de Maximo & Immenso pag. 339. ubi novam religionem disjectis veteribus fabulis brevi orituram vaticinatur, quæ relegata dabit tenebrarum numina in orbem. Atqui jam pridem Ethnicorum numina ejecta sunt.

Inspiciamus autem argumentum, de quo agatur, & disparebit certe error Bruno intentatus. Agit in hoc Cap. X. de terræ motu, Solis item & astrorum secundum suam & Copernici opinionem! postquam de hoc argumento disseruisset, ita tandem claudit cap. 339.

*Ergo tibi nec sit cælum neque mobile primum,
Nam subjecta duo hæc periere, ut voce Prophetæ
Prædictum, verum est nostra hac ætate futurum
Quandoquidem accessit favor & sententia divum*
Tom. VI. B Veri

---

refert, quæ in civitate sacra inter summas leges referuntur, quale est de premiis & pœnis post hanc vitam, omnino verisimile est hominem audacem, animique impotentis talia quoque inter superstitiones monachales retulisse, & sic in ipsam religionem quoque peccavisse.

*Veri pro specie quam mox justique sequetur
 Iudex enim & sancta fundamina religionis
 Speratumque diu seclum succedet in orbe hoc,
 Nam relegata dabit tenebrarum numina in orcum.
 Erroresque vagos cum pondere lancis iniquæ
 Quæ lucem mentita diu palantia crudis
 Per noctem ducibus mortalia corda dedere:
 Ergo renitebit sancto de pectore diæ
 Naturæ species mundum diffusa per amplum
 Immensique operis Moderator verus & unus
 Noscetur vere magnus, cui numina plaudunt
 Infinita, sua, quæ imminensum luce serenant
 Totus quot in cunctis vivunt animata minora.*

Ex hisce sane eum Religionis aspernatorem esse, nulla ratione cognoscere possem. Æstu imaginationis abreptus, occasione errorum in Astronomia commissorum, in verba erumpit, quæ ad litteram intelligi non possunt. Meliora simpliciter datum iri vult tempora castioremque Religionis cultum expectandum. Quamvis vero Numina pagana in certis locis sint abolita; eheu tamen in longe maxima mundi parte adhuc dominantur. Pontificiorum numina non meliora antiquis, figuræ & species mutatæ, non item res ipsa. Atqui *Brunus* Religioni Romanensi nuntium misit, atque ob id potissimum in ignem postea fuit conjectus; quid ergo mirum, si obscurius de hac re loquatur? forte etiam ut fuit ingenio plane miro, iis in locis, ubi degit, recepta religionis decreta parum placebant. Unde futurum esse auguratur, vel sperat, homines, ut de disciplinis philosophicis, sic de religionis negotio rectius aliquando sensuros.

Eandem

Eandem (ita pergit Cl. Vir) impietatem docet in libro contemplat. ex minimo Cap. V. pag. 94. ubi fidem quam consuetudinem appellat falsis credendi veram esse causam tradit, cur homines in ea instituti theorematibus geometricis de contactu circuli aut sphaerae in plani vel lineae puncto & de asymptotis, quae ille falsa putat, facile assentiantur, aliis nimirum absurdioribus primorum annorum institutione imbuti. Videamus, quo jure; Inscriptio Cap. XV. (non V. ut male positum a Typographo) hæc est Conclusio, ut ex virtute consuetudinis credendi falsis, sensus etiam ipse perturbatur. Post hæc sequitur textus ita sonans:

Non minus hic falso fidei fundamine sensus
 Imbuit insanos primis suetudine ab annis
 Quam sanctus habet ille Dei sub voce professus:
 Non minus hic gestit tanquam pro lumine adepto
 Quam pro se positis grates agit illa tenebris,
 Hinc isti quanquam occurrant manifesta per omnem
 Sensum importune & valvas rationis amico
 Ad tactu pulsant naturæ & voce reclamant
 Non sapit idcirco: quando fundamina prima
 Obstant, quando, internis radicibus hærent
 Visceribus. Tanquam magis alto lumine clarus
 Didicit infelix lucemque oculosque negare
 Credere naturam pedibus sophiamque subesse
 De genere hoc hominum facile quisquam venit ultro
 Doctrinæ indoctæ ad stipulator credulus ut cui
 Naturæ voces faciant miracula nec ampli
 Cycli arcus nunquam ad plana exequanda pro-
 pinquet

Usque adeo absurdum, quod mens conceperat ante

*Invalet & sensus, qui ex toto cessit in aures
Ut manifeste neget queis convincatur & hisce
Utatur mediis, quibus ignorantia totam
Naturæ lucem extinguat suffocet & omnem
Ignem constanti radius, quem lumine Solis
Immisit, centum mille hinc portenta suborta
Hinc admirantur: pecudinea voceque rerum
Naturam occultam tollunt culpantque patentem*

In hisce denuo, ut verum dicam, non video erroris periculum. Loquitur de consuetudine sui temporis, ubi in disciplinis philosophicis & theologicis homines sine examine pleraque admittere tenebantur. Unde fit, ut ineptis opinionibus imbuti, manifestissime falsa admittant consuetudine quibusvis assentiendi abrepti. *Paulum* ibi tangi, non adeo apertum est. Intelligi possunt omnes, qui in scholis Pontificiorum enutriti, quasi divina oracula omnes ineptias admirantur & laudant atque eo nomine se felices putant cœloque propiores. Quod si autem verbis citatis ad *Paulum* respiciat, significare possunt verba non satis perspicuo ordine posita: Quemadmodum *Paulus* Deo gratias egit quod ex tenebris ad lucem eum devocaverit; ita homines quosdam falsa religionis specie deceptos, ita esse stupidos, & insania captos, ut Deo grates solvant, quod artem omnia credendi acceperint. At ut verum fatear, prior sententia mihi magis placet! nescio enim cur *Paulum* in partes vocaret, in quæstione de usu rationis & sensuum, quæstionibus item mathematicis. Homo noster obscure loquitur, ut plurimum styloque utitur perturbato. Unde si omnia verbaurgerentur, sæpissime vix quid sibi velit intelligi potest:

potest: In tali autem casu benignior interpretatio est admittenda.

Jubet nos insuper legere *Cl. Vir*, ea, quæ *Brunus* soluta oratione sub finem capitis primi de *Inventione minimi* doceat, contendens, eum in Theologiam pariter & Geometriam esse debachatum. Nihil aliud faciam, quam ut Lectoris judicio *Bruni* adponam verba. Malo enim prolixus esse, quam in suspicionem incidere, me mala fide pugnasse. Ita autem ibi *Brunus*: *Sic inviolabilis philosophiæ simplicitatem librorum & commentationum multiplicatione superstitiosis variisque quibusdam excursionibus atque questionibus, nec non demonstrationum supervacuarum raritate pro Ingenii ostentatione Sophistæ diu ante nos, quibus deinde ad nostra tempora presumptuosorum & arrogantissimorum Grammaticorum diluvium successit, qui recitatis a fonte Græcorum textibus, synopsis, erotematibus, Enchiridiis, spicilegiis, thesauris ad Ciceronis & veri Latii amussim interpretationibus variis cum originalium falsificatione ut aliquid inde noviter sibi cudendum pro literario specimine conquirerent lectionibus, ut novarum litium de legitimo textu e regione adjecto protoplastes & Archimandritæ asinorum Patres censerentur innumerabilibus tabulis lexiconibus, item Isagogiis, id est Introductoriiis seu si dicere mavis, exclusoriis in extremam confusionem perduxerunt. Quemadmodum a semiferis Centauris invulnerabilis Caneus innumerabilium saxorum atque sylvarum ponderosa congerie oppressus jacuit.* Hæc sunt *Bruni* verba; ex quibus patet, hominem

fuisse valde superbum & sibi suffenum, qui quaecunque tum temporis a viris doctis edita fuerant, ut plurimum alto supercilio contempsit, neque tamen omnia quæ dixit, de nihilo sunt. Multa a varii generis Literatis esse tradita, quæ bona Ingenia perdere potius, quam ad serena Sophiæ templa monstrare viam potuisse nemo facile negabit.

Plurima præterea, (ita pergit Cl. Vir) haud silebo tamen, etsi ea horrescens & invitatus referam, quæ Brunus profert in libro de Monade num. & figura, de hominibus facinorosissimis qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges & miris quibusdam rationibus hominum statum convertunt vel evertunt aliquando ad tales, inquit, referunt ortum Romuli, Thianei, Thauti & aliorum qui incertis parentibus prodire, quid ibi præter dicta innuat Brunus, ii facile judicabunt, quibus atrox hominis impietas perspecta est, hominis inquam, qui de vera Christi religione, nullo fere loco mentionem injecit sine aliqua contumelia aut contemptio- nis nota. Sic in eodem libro pag. 64. de divi Petri & Apostolorum miraculis loquens Simonem Petrum, & alios vocat Galilæos, voce familiari Juliano Apostatae, veteribusque aliis Christianæ pietatis inimicis.

Quod ad priorem locum adtinet, in quo suspicatur Cl. Vir, Brunum Mosen & Christum insectari voluisse, provocandum est denuo, ad ea, quæ in antecedentibus dicta sunt. Quidam, (inquit pag. 74.) Itali, Necromantas ex Salomone nescio quo, & Hippareo referunt, qui in libro de ordine intelligen- tiarum principes quosdam Dæmonum, quatuor sub cælo tenere partes, ubi aërem cum reliquis occupent Elemen- tis. Nam æquinoctia tenent & solstitia & loca velut digniora

digniora utpote, quæ a majori, (ut isti dicunt) hierarchia aliquando fuerint depulsi. Et quia quatuor ista cæli puncta duobus coluris distinguuntur, ubi hinc & inde ad angulos rectos circuli interfecantur; relinquitur, ut locis solstitiorum & æquinotiorum figura quadrangula necessario conveniat: Unde characteri ex duabus recta se interfecantibus lineis cui 4. anguli in unum concurrunt punctum, quem characterem Isidis fronti Serapidisque pectori fertur Ægyptios olim insculpsisse, vim quandam inesse magicam concluditur, & ii, qui Dæmonas invocant in triviis, vel quadriiviis stant ad invocandum maxime ad partes conversi Septentrionales. Istos tempore magnarum conjunctionum Saturni videlicet Jovis & Martis in cancro vel capricorno pro inusitatis partibus incubos, vel succubas fieri referunt; unde homines prodeant facinorosissimi, qui ad multorum mirabilium operationem immutant leges, & miris quibusdam rationibus (nisi a meliore & benigniore numine protegantur) hominum statum convertunt, vel evertunt aliquando. Ad tales referunt ortum Romuli, Merlini, Thianei, Theuti & aliorum, qui incertis Parentibus prodire. Ex hisce sane patet, Brunum non suam sententiam dicere, sed quorundam Italorum ineptissimorum opiniones referre; neque etiam scio, cur inter eos, qui incertis parentibus prodire, necessario Cl. Vir velit intellectum Christum: Suspicionibus nimirum videtur indulgere Vir Doctissimus, quales conjecturæ, ubi de alia re sermo est, valent; at ubi de Religione hominis agitur, minus æquæ videntur. Sic cum de Galilæis loquitur, non videtur hæc in contemptum Christianorum dixisse: Agit ibi Auctor de umbra, atque utilitatem illius certis occasionibus ostendere vult. Hinc ait inter alia: An non aliquid est, quod de S. Petro & aliis

Galilæis est relatum? veniente Petro (refert Lucas) saltem umbra illius quenquam eorum, qui male habebant, obumbrante liberabantur.

Nec veneno (pergit Cl. Vir) ea verba carent, quæ in Libro de Maximo & Immenso pag. 282. leguntur. Sed incomparabiliter circumspectiorem (inquit Brunus) judico artem Diaboli illam, qua melius de cacumine excelsi montis potuit ostendere omnia regna mundi, quam de Antro Trophonii; Sed & illud est ad propositum, quod quamvis altum montem conscenderit ad terrenæ globositatis rationem non est, quod ita plus se ad unius milliaris ulteriorem promoveat aspectum, quæ ut vera esse demus, nihilominus fateri cogimur, ibi scripta fuisse ad elevandam Evangelii fidem. Mortem vero æternam infernique cruciatus vide quo ludibrio traducat in libro de numerabilibus & immenso pag. 608.

*Fulmine sic medios minitanti torquet ab alto
Horrendus Judex miseros sine fine modoque
De infernis Thalami Eumenidum tensæque catenæ
Arctant & portæ solido ex adamante perennes
Absona, quæ ingenio & sensu constantia nullo
Humanam turbant pacem sæclique quietem
Extinguunt mentis lucem neque moribus prosunt.*

Ea si quis crediderit, ad Ethnicorum fabulas spectare, præterquam quod is Brunum stultum faciat, qui disputet contra opiniones ubique explosas, ipsius præterea loci hujus sensus & connexionis vim haud capere posse demonstrabit. Jam contra primitivam & hodiernæ Christianæ Religionis propagationem, quid manifestius esse potest his verbis ejusdemque libri pag. 617. a regione quippe in regionem vitia & perversarum legum & religionum venena in dissidii exterminique materiam propagata

pagata sunt & disseminata usque ad suffocationem omnis bonæ frugis repullularunt; nulla vero sunt, quæ cum iisce possimus recensere commoda. Hactenus Cl. la Croze. Quod ad primum locum adtinet, verum est, ea verba sic apud Brunum extare; recenset antiquas quasdam historias, de quorundam oculorum acie ultra verum extensa. Adfert deinde hæc ipsa verba a Cl. Viro adducta; utrum ad Evangelii fidem elevandam hoc dicere voluerit, nollem ego asseverare. Hoc certum, quod omnia regna mundi de altissimo etiam monte Diabolus cernere non potuerit, neque verba etiam hoc sibi volunt.

Quod ad secundum locum adtinet, videtur, licet hoc verisimile Cl. Viro non videatur, gentili-um vanas exagitare opiniones de statu hominum mortuorum post mortem. Inscriptio enim Capituli XI. hæc est: *Mundus ille elementis Aristotelicus non est usquam pro primo significato. Mundus ille cælestium sphaerarum nullus est pro secundo, neque illud aggregatum universum ex huiusmodi compositum chimæris esse potest, pro tertio & maximo. Itaque Aristotelis caput extra mundum est, & universum quamvis infinitum quando de mundo loquitur & universo. Sequuntur jam, quæ ligato sermone adducit.*

*Est terno mundus Stagiritæ significato
Subque tribus signis nil est in imagine mundi
Quando Elementa illo non constant ordine prorsus
Phantasiæ partus series est illa meantum
Cælorum in cælis; Extremum insomnia cælum
Astriferum invexere illud quoque omnia finit
Motoresque horum sunt, qui bene bella moverent.*

Centimano Briareo Encelado atque Tipheo
 Nempe genus spectant semper contraria ad unum
 Nempe Elementa aliis contraria sunt Elementis
 Figmentis etiam figmenta opponere dignum est
 Unde duces fiant populo atri, carnificesque
 Unde mortalis vivos mors urgeat ultro
 Atque tenebrarum pœnas sub luce receptent
 Phantasiæ hoc totum pro quæstibus promisit avaris
 Illa est opifex, illa est fabre factrix, Mulciber illa
 Loripes insuavis, monstrosus trux Venerator
 Assiduo incumbens operi jacula illa trifulsa
 Temperat imitesque Joves crudeliter armat
 Tantum consortes inter gaudendo Cyclopes
 Stultitiam, morem, male sanam credulitatem
 Pectora cui hominum Lypares sunt, corda camini
 Lurconum generis varii vox malleus, aureis
 Insani populi constans substernit incus
 Materia est orbis objectum sensibus quicquid.

Sequuntur deinde illi versus fulmine sic medios &c.

Nemo non videt, obscuriora hæc, quam ut æternitas pœnarum a Christianis admissarum, oppugnari dici possit a Bruno: aperte ridet fabulas ab antiquis admissas; utrum autem simul pœnarum æternitatem omnem negare voluerit aliunde mea opinione colligendum esset. Quanquam si ipsas illas pœnas æternas esse negasset, non inde colligi posset, eum de universa religione christiana male sentire; notum enim est, multos hodie inter Christianos concoquere non posse sententiam de æternitate pœnarum.

Quod ad tertium locum ex Libro de Innumerab. & Immenso petitum adtinet, vix putarim primiti-

mitivam & hodiernam Christianæ religionis propagationem tangi: in eo est *Brunus*, ut contra *Aristotelem* probet, dari mundorum infinitam multitudinem. Hinc loco citato pag. 617. ante verba a *Cl. Viro* citata, hæc extant: *Haud scio quam facile ostendet, non solum demonstrator Aristoteles sed & persuasor Demosthenes, atque Tullius, non præstare ad vitæ commodum mundi Regiones ita usu atque consuetudine esse distinctas, ut a natura montibus & marium tractibus habentur.* Sequuntur deinde illa verba, a regione quippe in regionem &c., quibus finitis ita pergit: *Hoc principio atque via bene ad suum propositam constitutis patebit aditus rationibus peripateticis, quibus induci possimus ad incusandam naturam, quod infinitos mundos æthereo abjunxerit discrimine; loquitur Brunus de disidiis in hac universitate ubique exortis, & variis falsis opinionibus hinc inde disseminatis, putatque vel ideo præstare multitudinem infinitorum mundorum statuere; atque certum est, infinita mala premere orbem, & ad novum etiam orbem infelicem reddendum, avaritiam & superstitionem junctis viribus anniti.* Hinc pag. 615. ubi initium est citati a *Cl. Viro* Capitis inter alia.

*Antiqui inventum studii quo Thessala pinus
Externo advexit turbas patriæque revexit
Dum bene dissepti turbavit fœdera mundi
Invida non unum Typhin tibi fata dedere
Clausura etenim Oceani Lygur aut Etruscus avarus
Solvit ut Americam premeret violentus Iberus.*

*Omnem vero, pergit Cl. Vir, impietatem superant
Bruni effata contra interitum mundi Capite II. de Im-
menso & Innumerab. pag. 404.*

Divino

*Divino interdum nutu quia Natura deviat extra
Leges attoniti exitium mundique minatur
Naturæ effractis tabulis pessum omnia labi
Malunt quam tuto quisquam cæco Sycophantæ
Errorem adpingat, sed Divum consecret aras*

*Id mihi velim bona fide fatcaris Vir pl. Reverende,
(Celeb. Heumannum compellat V. D.) quemnam ibi
cæci Sycophantæ nomine a Jordano Bruno indicari cen-
seas, qui minatus sit exitium mundo & cui homines
Divum aras consecrare maluerunt quam ullum errorem
appingere? Jam ad Mosen accedam de quo paucis agam.
In libro de Monade numeris & figura pag. 10. & 11.
de Magorum generibus Brunus agit, qui novum moli-
entes institutum, ipso etiam præcipiente Numine, nu-
merorum mutationem cum nominis mutatione concepere
ritibusque & cerimoniis quibusdam sunt initiati. Ibi
hebdomadas, mutationes mensium, & formæ anni,
circumcisionem denique & Mosen innui, vel cæcus vi-
derit. Hinc illi ibidem pag. 25. abdita percallens Ba-
bylonum oracula Moses, qui & alibi idem cum Chal-
dæis atque Magis docuisse traditur. Deum autem Mo-
sis ne verum Deum appellet, Hebræorum Numen vo-
cat ibid. pag. 111. septenis glaucas latuit caligine Moses
cum fieret viso Hebræorum Numine lætus: cæterum
fateor haud ita Brunus Mosen contempsisse videtur, nec
Magiam quam falso illi tribuit reposuisse inter malas ar-
tes Antiquorum, inquit pag. 891. Magia, quæ
propter antiquæ fidei penes quam est quasi totum) abo-
litione abolita est. &c.*

*Quod ad primum locum adtinet, existimat Cl.
Vir, Christum ut Deum per cæcum sycophan-
tam intelligi. Cl. Heumannus vero Aristotelem; at-
que*

que recte ita sensisse credo Cl. Heumannum; agit enim in hoc Capite de quibusdam erroribus, quos *Aristotelici* circa doctrinam de planetis commiserunt. In proxime antecedentibus, postquam eorum sententiam recensuisset ad cit. pag. 463.

- . - Sed somnia quantum

Phantasiæ possint tutari dogma oculorum

Si ratio ac sensus ostendere velle reclamant

(Quandoquidem semet sensus subcorrigit ipse)

Tunc qui affirmarat sensum hunc negat & rationem

Præcipiti quicquid primum dimisit ab ore

Concupit esse natum naturam huc obligat atque hanc

Monstruosam inquit mendacem & miracula ferentem.

Post hæc sequuntur verba, ad quæ Cl. *Vir* provocavit: in Commentario autem subjecto, aperte significat, quem notet. In eo, (ait pag. 465.) tandem conveniunt *Peripatetici*, ut fixa illa astra ad unum orbem referantur, quia uni tanquam continuatorum motus sunt adstricta. Hoc cum positum sit, quicquid contrarium & absurdum consequatur, quantum libet sensus experientia, compertaque naturæ species reclamant: necessarium est *Aristotelem* non errasse; non est possibile, ut tanti Doctores *Aristotelici* a tanto seculo in tam magna multitudine cæcutierint; reliqua quæ de *Mose* inter Magos relato dicuntur anxie non refellam. Ipsemet enim *Vir Doctus* tandem concedit, *Magi* vocabulum in malam partem ab ipso *Bruno* non fuisse adhibitum. Potuisset sine dubio & debuisset *Brunus* multis in locis clarius loqui; at ingenium ipsius nullis moderationis limitibus contineri potuit.

Quintam

Quintam propositionem (loquitur Cl. la Croze) breviter pertractabo etsi ita manifeste a Jordano Bruno doceatur, ut totum ejus systema inde pendeat; Si vel semel imo ne semel quidem affirmasset Brunus omnem totius universi materiam ab æterno existere, id tamen credendum foret ab eo dictum & traditum fuisse. Cum enim inter causam & effectum necessariam connexionem & relationem statuatur, nequaquam intelligi potest vel uno momento temporis potentiam immensam & infinitam subsistere potuisse, quin effectum item infinito & immenso actuaretur. Hac tamen demonstratione invictissima nihil est opus. Universi materiam æternam esse centies disertis verbis Brunus docuit Libro de Universo & Immensis pag. 532.

Propterea vultum hunc rerum decet esse perennem
Rerum ad naturam spectantibus & genituram

Ibid. pag. 545. & 546. Itaque secundum totum aliquando genita est Sphæra ignis, quæ nunc motu cæli conservatur cum mundus sit æternus &c. ubi frustra quis objecerit, Sphæram ignis a Bruno hic explodi: nec enim ex ejus mente id æternitati rerum derogat, quam in confesso esse docet. Vide præterea Cap. XI. de Immens. & Innum. pag. 492.

Nam cur natura possunt hoc esse putare
Quod non æternum est, quod non est tempore multo
Non præsens, non præteritum est, non est pote deinceps
Quandoquidem haud tales patitur natura recessus.

Item pag. 494. in 1. pagina. Nos iterum naturale illud tantum cognoscimus & cum illa serie arbitramur, quod semper fuit & est & non potest esse aliter.

Respon-

Respondeo. *Cl. Vir* probare vult *Brunum* æternitatem materiæ vel mundi potius admisisse, ob eam rationem quod inter causam & effectum necessariam connexionem esse statuatur. At quaerendum est, quid *Cl. Vir* per necessariam connexionem intelligat; si his verbis significare vult, *Brunum* credidisse mundum æque necessario vi sua intrinseca existere, ac Deum, negamus: Si vero per illam necessitatem intelligat *hypotheticam*, concedimus. *Brunus* enim ex consideratione Sapientiae, Bonitatis, & omnipotentiae Dei conclusit, Deum debuisse mundum ab æterno producere; at hoc non absolutam mundi existentiam involvit. Notæ sunt modernorum de hoc argumento cogitationes; hinc supra audivimus *Brunum* dicentem, mundum esse liberum effectum divinæ potentiae. Neque quod secundo loco notari velim, verba illa; propterea *vultum hunc decet esse perennem*, adeo perspicua sunt, ut probent, quod *Cl. Vir* intendit. Inscriptio Capitis IX. hæc est: *Examinatur vulgaris & poetica illa ineptia de maris unda contra suam naturam repressa a Deo, quæ alioquin naturæ suæ relicta terram obrueret.* Incipit autem sic: *At vero ut mirum &c.* Adducto versiculo illo pergit:

*Vel nihil est natura vel est divina potestas
Materiam exagitant impressusque omnibus ordo
Perpetuus. Quinam ergo fuit perditus ille
Sensus, qui contra naturam agit efficientem
Tellurem, quare totam non obruit unda?*

Hæc verba nihil aliud videntur innuere, quam ordine cuncta prius fuisse facta, neque adeo necesse esse, ut Deus aquam reprimeret, quo minus
terra

terra undis tegatur. Pariter illa verba, quæ pag. 494. extant, non videntur periculosa. En illa. Nos iterum naturale esse illud tantum cognoscimus & cum illa serie arbitramur, quod semper fuit, & est, & non potest aliter esse. Quod experimur, & oculis manibusque contrectamus. Sic aquæ est, concreta corpora reddere, ignem pascere & fovere, ignis subinde est lucere & calefacere, uno modo aquæ est calefacere & lucere, alio modo, qualem, si ita in cælis adspicimus & a cælo heic despiceremus, qua re ergo ad Essentias illas quintas & mirabilia illa portentia. Verba hæc nihil aliud significant, quam Essentias illas fictas Scholasticorum cerebri figmenta esse, naturam rerum talem esse, qualem & ratio & sensus manifestant. Tandem contendit Cl. la Croze, Brunum transmigrationem animarum credidisse, provocat ad Cap. 3. pag. 11. de *Minimi existentia*: ubi ita: Pro conditione, qua anima se gessit in uno corpore ad aliud sortiendum disponitur inquit Pythagoras, Saduchimi, Origenes. Quapropter aliæ per humana corpora discurrunt, aliæ in Heroum corpus assumuntur, aliæ vero in deteriora deturbantur. Hæc illi qui æterna omnia quadam revolutione exagitata intelligunt præter unum.

At manifeste loquitur Brunus ex aliorum sententia, quod supra jam monuimus. Ultimus denique Cl. V. locus petitus ex libello de *minimi existentia* ita sonat:

Ergo animus circum minima adglomeranda tomorum
Corpora, se velut involvit cæco ordine in illis
Carcere fatalis tanquam sibi membra figurans
Ut mox se totum hoc corpus diffundat in omne

Rur-

*Rursumque ex omni ac toto resupinu' remigret
Spiritus expanso de stamine concitus in cor
E cujus tandem centro se fundat in auras
Expectetque novos casus successibus anceps
Ac cocca sese explicitet Rhamnusidis ordo.*

Ex hoc loco clarum esse putat, Cl. la Croze, Brunum transmigrationem animorum admisisse. Quin hic aliqua transmigratio statuatur, dubitari non potest; at qualis illa sit ex mente Bruni non adeo apertum est. Hinc Cl. Heumannus existimat, eum nomine animi Spiritum quendam *Architectum*, quem *Archæum* modernorum quidam adpellant, corpori vitam motumque tribuentem, intellexisse. At si vel maxime de mente intelligas, nihil aliud concluditur, quam eam ruptis corporis vinculis sedes suas mutare. Hinc in Commentario versibus subnexo ait: *Et est immortalitatis nostræ validissimum ex eo principio argumentum, quod individua, quæ ædificat, adglomerat, exglomeratque, ordinat, vivificat, movet, intexit, & ut mirabilis Opifex tanto operi est præfecta substantia, minime deterioris esse debet conditionis, quam corpora, quæ agglomerantur, exglomerantur, ordinantur, moventur, & in illius usum assumuntur hæc, quorum substantia vere est æterna.*

Hactenus Brunus. Quod si tandem concederemus *Eruditissimo Viro*, eum transmigrationem animarum credidisse, inter *Atheos* stricte sic dictos, referendus tamen non esset. (*)

At hæc de Bruno sufficiunt.

(*) Coronidis loco addam characterem animi J. Bruni, quem rectissime expressit Celeb. Brukerus, Hist. Crit. Phil. Tom. VI. C

Philosoph. Tomo V. pag. 29. sq. Bruniani ingenii characterem (inquit) qui desideraverit cognoscere, illi scripta Viri singulari prorsus indole præditi legenda sunt; unum autem cum cura, & quam inprimis postulat, attentione lectum, satis superque docebit, quam mira animi conditione & ingenii singulari natura ab aliis differat. Prima autem, quæ in eo vigeat, imaginationis vis fuit, adeo effusa & extra orbitam raptâ, ut nisi nos omnia fallant, vix simile vagantis per innumeras, easque mire inter se connexas complicatasque imagines ingenii exemplum invenire liceat. Hinc ad concipienda sibi ἰδωλα, conceptusque miros, insolentes, abstrusos, & paucissimis, ex iis præsertim, qui adæquatas & claras ideas sectantur comprehensibiles adeo pronus est, ut his obruere Lectorem, & innumeris imagunculis replere, quam ordine singula & simpliciter enumerare, malit. Hoc non in carminibus modo prodidit, in quibus incredibilis quædam imaginationis licentia & lascivientis ingenii fertilitas latet, sed in iis quoque quæ dicendi genere non adstricto scripsit, ubique ea occurrunt adeo ut de abstractissimis Metaphysicis notionibus miras ubique imagines seminet. Imo in ipsis ejus orationibus notionum confusarum & ex hac fertilitate sua quasi mole obrutarum exempla, mirumque chaos vocum nil certi significantium, sed mentis ideas confundentium deprehenduntur. Cujus si quis Exemplum illustre valdeque memorabile cupiat, quo dictis fides concilietur eum epilogum Orationis Valedictoriæ legere jubemus, miraturum quo ruat orationis entusiasmo quodam correpti ingeniique emoti furor & insana affectatio, &c.

OBSER-

(*) OBSERVATIONES SACRÆ.

ARGUMENTUM.

§. I. Verbi *ἐπιτρέπειν* Syntaxis ac usus apud Patres Græcos eccles. declaratur. §. II. Verbi *ὑποφέρειν* usum indicat, & de Inferorum CLIMATIBUS ex mente veterum disputat, eaque Diademata aliquando dicta esse observat. §. III. Sistit exempla animarum precibus ex inferis (non e Purgatorio) liberatarum. §. IV. Notat doctiss. GRABE *παρερμηνείαν* in Actis Theclæ Martyris. §. V. Medicinam adfert loco B. CLEMENTIS corrupto. §. VI. Locus B. IGNATII explicatur. §. VII. Alteri loco ex B. IGNATII Martyrio lux affunditur. §. VIII. Locus JUSTINI. M. emendatur, & doctiss. GRABII correctio rejicitur. §. IX. Locus IRENÆI de origine & usu Jejunii Paschalis statim hactenus perperam intellectus, restituitur & exponitur.

I.

B. CLEMENS in *Epistola* nomine Ecclesiæ Romanæ ad Ecclesiam Corinthi scripta, quam *Eusebius* (H. E. Lib. III. C. XVI. jure optimo *μεγάλην τε καὶ θαυμασίαν*, item (Lib. V. C. VI.) *ἱκανωτάτην* vocat. §. I. laudat Corinthiorum anteaactam *πολιτείαν*, ac inter alia juvenum institutionem; ait enim *νέοις τε μέτρια καὶ σεμνὰ νοεῖν ἐπέτρεπε* h. e. *juvenibus ut moderata & honesta sectarentur, mandabatis.* Erant Viri

C 2

Docti

(*) Debemus has Observationes Virio pl. Vener. & Clariss. J. R. STECKIO, V. D. M. Ecclesiæ, quæ in Teuffelen colligitur, Pastori, nec non Classis Nidovien- sis Decano dignissimo: cujus etiam eruditas Observationes plurimas vide TEMP. HELV. Tom. V. passim insertas.

Docti quibus verbum ἐπιτρέπω cum *dandi casu*, pro *jubeo*, *mando*, magnopere suspectum erat. Quod sane non mirum, cum in probatissimis Auctoribus vix ac ne vix hac significatione occurrat: At Scriptorum Ecclesiasticorum alia est ratio, in quibus id verbum cum *dativo* constructum pro κελεύω haud raro usurpatur. Probe memini me quondam in Photii Bibliotheca hujusmodi exemplum notasse; verum cum id jam non sit ad manus, aliud proferam ex CONSTITUTIONIBUS sic dictis APOSTOLICIS lib. II. cap. XX. ubi hæc leguntur: *Sicut Dominus Deus bonus Pater noster qui . . . filium suum Pastorem bonum . . . misit ἐπιτρέψας αὐτῷ εἶσαι τὰ ἐννενήκονταεννέα*, mandans ei *relinquere* &c. hinc iidem Auctores verbum κελεύω adhibent pro ἐπιτρέπω *permitto*, cujus exemplum suppeditat idem *Constitut.* liber; Loquitur enim nomine Apostolorum lib. VI. c. XVII. in fine & edicit εἰδενὶ ἐν τῷ κλήρῳ κελεύομεν ἢ ἐταίραν ἢ οἰκέτιν κ. λ. λαμβάνειν. i. e. *Nemini Clericorum permitimus* &c.

II. De Christi sanguine effuso affirmat. B. CLEMENS S. VII. Quod παντὶ τῷ κόσμῳ μελανοίας χάριν ὑπένεγκεν vertit interpres, *toti mundo pœnitentiæ gratiam obtulit*. Sed cum ὑποφέρω idem sit ac προφέρω, melius redditur *protulit* vel *in medium attulit*. Verum hoc leve est & exigui momenti. Transeamus ad alia.

Idem S. XX. magnifice loquitur de divina Mundi gubernatione, cui etiam ut par est, subjicit, *abyssorum investigabilia* & νεβύλων ἀνεκδιήγητα κρίματα. Felicissime textum restituit qui legit κλίματα
ractus

tractus inenarrabiles. Nemo fere est qui nesciat, *Climata* apud Geographos telluris quasi fascias esse, intra duos parallelos contentas: Noster autem loquitur de *Climatibus* *νεγλέγων Inferorum vel Subterraneis*, ad instar eorum quæ in terræ superficie notantur; Qui inferorum tractus, non inepte in SS. *Perpetuæ & Felicitatis Passione*, vocantur *Diademata*, quod enim græce *Diadema*, id latine est *fascia*; a *διαδέω* *circumligo*. Sed præstat ipsa *Passionis* verba adducere: ait ibi (§. VII.) *Perpetua* se in *Oromate* i. e. *Visione* vidisse *Dinocratem* fratrem suum jam pridem mortuum, *exeuntem de loco tenebroso*, (ubi & *Complures* erant) *æstuantem & sitientem valde &c.* deinde addit & *inter me & illum grande erat diadema, ita ut uterque ad invicem accedere non possemus.* Ex quibus patet *Climata* hæc, ex vetusta Gentilium & Christianorum Philosophia, incolis nequaquam fuisse destituta; affirmat enim *Perpetua*, quod ibi *complures* fuerint: quippe illis, teste cœvo *Tertulliano*, deputabatur & *Sinus Abrahæ*, ubi *justorum Refrigerium*; & *locus tormentorum*; quamvis magnum intercedat regiones istas profundum, & transitum utrumque prohibens. Haud dubie Veteres Christianorum, non dissimulante *Tertulliano* (*contra Marcion. lib. IV.*) hæc ab Ethnicis hauserunt. Verum posterior ætas longius processit; Curaque & diligentia Scholasticorum effectum est, ut *νεγλέγων* illa *Climata*, ab ipsis *limbi* vocata, longe frequentiora evaderent, nam unanimi consensu docent; quatuor esse tractus vel regiones, in quibus animæ mortuorum commorantur, nempe omnium infimam, ubi dæmones & animæ damnatæ; Supra hanc, ubi animæ purgantur; deinde ubi habitant animæ mor-

tuorum in solo peccato originali; postremo esse regionem, incolis nunc vacuum, qua olim animæ Patriarcharum degebant, quæque in Evangelio nominetur *Sinus Abrahæ*. Hem! quam accurate isti homines omnia hæc subterranea pernoſcunt? interim tamen horum Inferorum Geographia a Tertulliani toto, quod ajunt, Cœlo discrepat: Is enim *Tertullianus* regionem quæ sub nomine *Sinus Abrahæ* venit, ut valde suo ævo frequentem & incolis refertam prædicat; quippe in qua *Refrigerium animabus justorum, donec Consumatio rerum, resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat*: imo tempore ejus duæ Regionēs, nimirum ubi animæ purgantur, & altera ubi commorantur in solo peccato originali mortui, nondum detectæ erant. Si quis autem nostro *Clementi* talia affingeret, næ is falleretur, non enim fuit tanti acuminis Vir, sed paululum simplicior, quippe Apostolorum *φοῖνῆς*: itaque per *νεφέων κλίμα* intelligebat *Mundum subterraneum physicum*, per varios tractus divisum, in quo sane multa mirabilia naturæ continentur, plurima etiam quæ ad omnium notitiam nunquam pervenere; qui profecto juxta aspectabilem *τοῖς αἰσίοις συνέχειαι προσαγµασιν*. h. e. *eisdem providentiæ divinæ Legibus constringitur*.

III. Cum inciderit mentio PASSIONIS PERPETUÆ forte operæ pretium erit observare insignē Exemplum animæ precibus ex inferis reductæ in Dinocrate, qui puer septennis gangræna extinctus obiit, ac precibus Perpetuæ Sororis Oromate monitæ gehennæ tormentis ereptus fuit. Plurima enim suadent, tormenta ab eo in loco tenebroso

broso perpeffa, minime ad purgatorium pertinere; Secus ac alibi, etfi cum repugnantia quadam ftatui. Suadent id fequentia. 1.) In Paffione fupra dictæ Martyris nullum pueri Dinocratis baptifmi vel Chriftianifmi extat monumentum; etfi Perpetua curiofe recenfeat paternæ familiæ ftatum, faltem quoad Chriftianifmum. 2.) Univerfa memorati pueri fcena plene adaptata eft parabolæ divitis epulonis & Lazari Luc. XVI. ut cuivis legenti patebit. At quis dicet Epulonis tormenta purgatoria tantum fuiſſe? 3.) Perpetuæ Martyris ævo purgatorium ignotum erat; Saltem *Tertullianus* ejusdem feculi ſcriptor, qui primus hujus *Paffionis* mentionem facit, forte etiam Elogii frontifpicio ornavit, Eccleſiæque propinavit; binas tantum Commorationes ſubterraneas vel animarum receptacula novit, ut ex ſupra allegatis palam eſt. 4.) Cum itaque Perpetua de Purgatorio cogitare non poſſet, habuit illa tamen exemplum vetuſtum precum ex gehenna redimentium, *Theclæ* nimirum, muliebris Sexus Protomartyris, cujus *Acta* etiam apud Latinos, teſte *Tertulliano*, tunc temporis celebrata erant. Ea Thecla exorata a Thryphena nobili ſcœmina, in cujus Cuſtodia illa poſita magnis maſtata fuit officiis, pro Falconilla Thryphenæ filia in Ethnicifmo mortua preces ad Deum fudit, ut transferatur in locum refrigerii; efflagitabat autem hoc mater a Thecla, monitu umbræ filiæ mortuæ. Agnoſce quæſo archetypum? Cæterum nec Thecla petitioni defuit, nec precibus ejus felix eventus; ut ejus *Acta* (apud Doct. GRABE *Spicileg. Patrum* I. Sec.) docent.

IV. Occasione *Actorum Theclæ* notare lubet, Doctiss. GRABE statim in hujus libelli limine male Auctoris mentem percepisse vel saltem obscure reddidisse. Sed præstat Auctoris narrationem audire, qui ita incipit: „Adscendente Paulo Iconi-
 „um post fugam ab Antiochia, adjunxere se ei
 „comites Demas & Hermogenes ærarius, Viri
 „pleni hypocriseos, Paulus vero solam Dei bo-
 „nitatem respiciens εἰς τὸν φαῦλον ἐποίησεν. Vertit
 „Grabe *nihil mali faciebat.* „ Quanto melius ve-
 tus Interpres semibarbarus qui reddit, *nihil mali*
de illis suspicabatur; sed diligebat eos valde. Reapse
 enim Auctor id vult; Paulum nil in malam par-
 tem sumsisse propter sinceram dilectionem, qua
 eos prosequabatur.

V. Sed ut redeat Stylus ad B. CLEMENTEM:
 is §. XLII. disferit, quomodo Apostoli Evan-
 gelii Ministerium constituerint; Ait enim Aposto-
 los per regiones & urbes verbum Dei prædican-
 tes, primitias ministerii sui, Episcopos & Diaco-
 nos credentium constituisse, deinde, (postquam
 §. seq. docuisset id factum fuisse ad veteris Eccle-
 siæ judaicæ imitationem;) §. XLIV. affirmat A-
 postolos ipsos Evangelii ministros ob id constituisse
 ne contentio oriatur ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς Ἐπισκοπῆς,
 ac postquam semel constituissemus μετὰ ἐπινομήν
 dedisse. Magno conamine laborarunt Viri docti
 cum in explicatione, tum in correctione vocis
 ἐπινομήν, tam infelici & frustraneo eventu, ut alii
 utrumque pro desperato habuerint; Reapse qui-
 dem interpretatio vocis nihili irritò conamine
 instituitur, correctio vero ejus plane non ita dif-
 ficilis, nedum pro desperata censenda est, cum
 meta-

metathesis unius litteræ rem restituat: itaque scribi & legi oportet, non ἐπινομήν sed ἐπιμονήν δέδωκασιν, ut diceret τὸ ἐπίμονον δέδωκασιν. Est enim ἐπιμονή *continuatio vel duratrix firmitas*; qua significatione Plutarchus (*de sera Numin. Vindict.*) dicit ἐπιμονήν τῆς ψυχῆς quod aliàs etiam διαμονήν vocat. Dederunt autem Apostoli hanc ἐπιμονήν i. e. *stabilem continuationem* per Cooptationem, jubendo, *ut in defunctorum locum alii succedant*: prout ipse Clemens explicat.

VI. Cum B. IGNATIUS Patrum sit vetustissimus qui exsortium Episcoporum faciat mentionem; haud abs re erit locum ex eo proferre, sæpissime quidem ventilatum, hætenus tamen, ut opinor, in versione non plene redditum. In *Epistola ad Magnesios* non interpolata, Ignatius laudat *Damam* Magnesiorum Episcopum virum juvenem; Hortatur etiam Magnesios (§. 2.) ut eum propter suam juventutem non minoris faciant, sed debito honore prosequantur: Verba S. Martyris ita sonant; Καὶ ὑμῖν δὲ πρέπει μὴ συγχρᾶσθαι τῇ ἡλικίᾳ τῆς Ἐπισκόπου. ἀλλὰ κατὰ δύναμιν Θεῆ Πατρὸς πάσαν ἐντροπὴν αὐτῷ ἀπονέμειν. καθὼς ἐγνων καὶ τὰς ἁγίας Πρεσβυτέρους ὡς προσειληφότας τὴν φαινόμενην νεωτερικὴν τάξιν. ἀλλ' ὡς φρονίμους ἐν Θεῷ συγχωρεῖν αὐτῷ. h. e. secundum veterem Interpretem; *Sed & vos decet non conti ætate Episcopi; sed secundum virtutem Dei Patris reverentiam ei tribuere: sicut cognovi & sanctos Presbyteros, non assumentes apparentem juniorem ordinem; sed ut prudentes in Deo, concedentes ipsi.* Quæ versio non est indocta; συγχρᾶσθαι reddit *Conti* h. e. *promiscue uti & per consequens, non debita reverentia.* Νεωτερικὴν
τάξιν

τάξιν per *junio*rem ordinem ad designandum eum qui per ætatem junioribus accensetur, aut ordinationem juvenis. Quid autem Interpres intelligat per ἡ προσειληφότας non *assumentes* fateor me non intelligere; nisi forte per ellipsin voluerit dicere, non (in mentem) *assumentes*: Prout προσλαμβάνω explicatur per πρὸς νῦν λαμβάνω in *animum sumo*, HESYCH. πρόσληψις, γνῶσις. SUIDAS προσειλήφεσσι • ὑπέλαβον, ἐνόην. Quicum convenit Interpolator vertens ἐν ἀφορῶντας νεότητι • *Juventutem non respicientes*: Quem sensum verbi hactenus secuti sunt Ignatii editores. Est tamen alia hujus verbi significatio ex stadio desumpta, haud paulo, opinor, aptior; qua προσλαμβάνω notat *Cursu præverto*. Lexicographus haud ignobilis: προσλαμβάνω • κυρίως λέγεται ἐπὶ τῶν δρομέων, ὅταν παρελαύνωσιν ἀλλήλους οἱ δρομεῖς προῖρέχοντες. i. e. proprie dicitur de Cursoribus, quando Cursores se invicem præcurrendo antevertunt. Ac si B. Martyr dicat: *Sicut cognovi nec sanctos Seniores (Ecclesiæ) prævertisse (vel antevertere tentasse) Virum, quantum ad apparentiam, junioris ordinis; Sed ut prudentes, (non prudentia stadii secularis, verum) in Deo, ipsi cessisse.*

VII. In ejusdem IGNATII Martyrio occurrit locus multo infeliciori fato ab Interpretibus exceptus; extat is §. VII. ubi refertur S. Ignatii socios, statim post gloriosum vitæ suæ exitum, domi multis lachrymis ac precibus noctem pervigilem consumsisse, orantes Dominum ut ipsi loquantur, πληροφορῆσαι τὰς ἀδελφεῖς ἡµᾶς ἐπὶ τοῖς προγεγονόσιν • quæ *vetus interpres* reddit: *Certificare infirmos nos de prius factis.* Thom. SMITH. ut nos
infirmos

infirmos certiores faceret de iis quæ prius acta fuerant.
 RUINARDUS fere eodem modo: *ut nos infirmos,*
de iis quæ facta fuerant, certos faceret. At quæso,
 qua ratione hæc constare possunt! Socii B. Marty-
 ris modo asseveraverant, se eorum, quæ cum S.
 Ignatio gesta erant, testes fuisse oculatos; Ajunt
 enim, τέτων αὐτόπλαι γερόμενοι, cur jam enixis
 precibus petunt, ut eos hac de re tanquam dubia
 Deus faceret certiores. Explicat Celeb. CLERI-
 CUS, orasse eos ut Deus ipsis plenam fidem fa-
 ceret accepti Deo Ignatii Martyrii; verum ipse-
 met conjecturæ suæ diffidens; cum doct. GRA-
 BE, argumentum vel saltem suspicionem νοθείας
 hujus Martyrii clausulæ vult inducere: verum
 frustra! Præpositio enim ἐπὶ cum Dativo sæpe
 per significat, ut Philipp. III. 9. ἐπὶ τῇ πίστει per fi-
 dem consensu Interpretum. vide & Marc. IX. 39.
 Hegesyppus, (apud Euseb. H. E. lib. II. c. 23.) de
 S. Jacobi testimonio, D. JESU publice Hieroso-
 lymis reddito, ait πολλῶν πληροφορηθέντων - ἐπὶ
 τῇ μαρτυρίᾳ. i. e. juxta H. VALESIUM, cum
 multi hoc testimonio (h. e. per hoc testimonium)
 confirmati fuissent. Vera itaque interpretatio est:
Orantes Dominum ut nos adhuc (ad tanta sustinenda)
infirmos per modo gesta confirmet.

VIII. JUSTINUS MARTYR in operibus edi-
 tis satis amplam præberet observationum messem,
 haud exceptis Apologiis ex accurata Doct. Grabe
 editione. Verum cum textus Correctiones Criti-
 cæ plurimis afferant tædium; Hac vice unicam
 tantum ex I. Apologia apponam. Queritur S.
 Martyr §. XXXII. quod, cum in Orbe Roma-
 no tanta Religionum diversitas toleretur, Christi-
 ani

ani soli ob Cultus discrepantiam tanquam malefici ad necem rapiantur: Atqui, inquit, id unicuique nostrum crimen; Nos non eosdem vobiscum colere Deos, neque mortuis libamina & nidores adipum καὶ ἐν γράφαις σέφαντες καὶ θυοίας offerre. At quales sunt & quid significant ἐν γράφαις σέφανοι? Corrigit Doct. GRABE ἐν παλαιῖς, putatque id eleganter dictum pro παλαιῖς σέφαντες i. e. *sutiles coronas*. Sed pace Viri Docti hoc non est emendare, sed divinare: Equidem Coronas sutiles non ignoro, Salliorum enim sacris ac cœnis solemnes erant, teste PLINIO *Hist. Naturæ* lib. XXI. §. VIII. Verum Christiani non tantum *sutiles Coronas*, aut *longas Coronas* L. L. XII. Tabb. prohibitas; Sed omnes a mortuis removebant Coronas; Nec mortuos coronamus, inquit Octavius Christianus apud MINUC. FEL. §. XXXVIII. Qua morum diversitate effectum ut odii humani generis accusarentur Christiani. Alia igitur via insistendum & pro γράφαις levi mutatione scribendum παλαιῖς, ut dicat, *nec in exequis coronas & hostias offerre*. Haud dubie Pietas M. Antonini Aug. erga Viros Claros pridem defunctos, causam Christianorum longe exosior faciebat, quippe qui, teste Capitolino; *tantum honoris Magistris suis detulit, ut . . . Sepulchra eorum aditu, hostiis, floribus, semper honoraret*.

IX. Controversia haud spernenda hodiedum agitur de Origine statutorum jejuniorum a Christianis observatorum, maxime autem de jejunio quadragesimali: Cujus omnium Consensu vetustissimum extat monumentum in *fragmento Epistolæ a S. IRENÆO Lugdunensis Ecclesiæ Episcopo, ad Victorum Episcopum Romanum exaratae*; Qua Victorem hortat.

hortatur ne propter feriæ Paschalis diversas opi-
niones integras a Communionē abscindat Ecclesi-
as. In qua Epistola post multa alia, referente EU-
SEBIO H. E. lib. V. C. XXIV. his etiam utitur
verbis; Neque enim de die solum Controversia
est, sed etiam de forma ipsa jejunii, οἱ μὲν γὰρ
οἰοῦνται μίαν ἡμέραν δεῖν ἀπὸ τοῦ νηστεύειν • οἱ δὲ δύο • οἱ
δὲ πλείονας • οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ
νυκτερινὰς συμμετρῶσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quomo-
do autem posteriora verba interpungi & verti de-
beant, magna inter doctos lis est. Interpretatur
Rufinus: *Quidam enim putant uno tantum die obser-
vari debere jejunium; alii duobus, alii vero pluribus;
Nonnulli etiam quadraginta; ita ut horas diurnas no-
cturnasque computantes diem statuunt.* Lectionem
hanc & interpunctionem secuti sunt Joh. Langus,
Nicephori Interpres doctissimus, Christophorus &
Henr. Savilius; Quorum etiam vestigia premit Be-
veregius, Ecclesiasticarum Constitutionum acerrimus
Satelles. Econtra MUSCULUS Theologus
Bernensis, ut & Henr. VALESIUS, Codicibus
freti, aliter distinguunt, legentes postrema verba:
*Nonnulli etiam quadraginta horis diurnis ac nocturnis
computatis diem suum metiuntur.* Utraque pars dis-
sentientem magnis & ineluctabilibus premit diffi-
cultatibus. Priores angit quæstio; Quinam illi
sint qui jejunando horas diurnas nocturnasque
computantes diem statuunt; Num qui unico die,
vel pluribus, vel etiam quadraginta in jejunio
transigant? Respondet Beveregius; Omnes: At si
hoc verum Irenæus deserit suam thesin de ἀμφισβη-
τήσει τῆς εἰδὸς τῆς νηστείας Controversia formæ jejunii;
proinde male subjungit καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία
τῶν ἐπιτηρέων, talis quidem in observando jejunio
varietas.

varietas. Saltem si ipsi propositum fuisset, quod demum convenirent, docere; Omnino scripsisset ἔ μὲν ἀλλὰ πάντες ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς κ. τ. λ. Sed quod palmarium, quomodo possibile est, plures dies, nedum quadraginta jejunando, per nocturnas æque ac diurnas horas emetiri? cum Christianorum primævorum jejunia consisterent in omnis cibi abstinentia. Verum nec *Musculi* & *Valesii* lectio, etsi melioribus Codicibus freta, benigniore utitur fato: Qualis enim dies ille quadraginta horis diurnis ac nocturnis commensuratus? At præter objectiones quibus se mutuo ad incitas redigunt utriusque interpunctionis Patroni, accedit magna difficultas quæ utrosque pariter & exæquo stringit, videlicet insana illa & barbara Constructio verbi συµμετρεῖν cum duobus Accusativis; ut enim latine dicimus *diem horis commensurare*, ita græce, ut notum est, ὥραις τὴν ἡμέραν συµμετρεῖν. Quod profecto Viros longe doctissimos monere imo convincere debuisset, laborare textum & manum medicam implorare. At dicet quis; Intercedit Codicum consensus; *Nicephori* & *Rufini* Auctoritas? audio, verum quanticunque hæc sint momenti, locum nostrum nec sanum nec integrum præstabunt, quocunque enim modo interpungatur, nil sani producit, nec unquam quisquam ita græce scripsit, nedum *Irenæus*, Vir doctus & cui lingua græca erat vernacula. Codicum Consensus, *Rufini* Auctoritas tantum probant, vitium antiquum, & Scripturæ apices sine mutatione esse servandos; omnigenam vero Contextus nequaquam præstant integritatem, ut saltem non deficient duæ aut tres litteræ. Notum est illis qui talia tractant, quod
si

si duæ similes voces non longe a se invicem distent, unam ex illis facile effugere describentis attentionem, proinde excidere; Idem evenit loco quem ventilamus, excidit enim post ὥρας - - νυκτερινὰς vocula ὥρα. Qua restituta omnia plana & integra erunt, postremaque periodus χωρίς sic se habebit οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινὰς τε καὶ νυκτερινὰς, ὥρα συμμετρῶσιν ἡμέραν αὐτῶν. i. e. Nonnulli quadraginta horis diurnis ac nocturnis (putant observari debere jejunium) horæ commensurant diem suum. Irenæus enim jejunii diversitatem commemorans a diebus transit ad horas, indicans, existere qui quadraginta horis continuis jejunio se macerent, de quibus, (relatione habita ad quadagesimæ observatores,) dici possit, diem suum horæ adæquare. Correctionem hanc, quæ sua evidentia se probat, ἀξιόπιστον etiam reddit, simulque residuos de Codicum Consensu scrupulos tollit σύνοψις τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, in quam B. RHENANUS (in *Præf. ad Rufinum*) se incidisse refert, citante ipso Beveregio: ubi Irenæi verba sic leguntur: οἱ μὲν γὰρ μίαν μόνον ἡμέραν ἐνήστευον· οἱ δὲ δύο· οἱ δὲ πλείονας· οἱ δὲ μὲν ὥρας μόνας ἡμερινὰς καὶ νυκτερινὰς· ὥραν ἀντὶ ἡμέρας νηστεύοντες. Ex quibus patet Auctorem Synopsis legisse in suo Codice, prout legi oportere contendo.

Cum de Correctionis veritate jam constet, non abs re erit hæc verba unà cum reliquis Irenæi fragmentis penitus considerare; Quæ nos docent tum temporis, imo longe antea, feriatum fuisse in Ecclesia jejunium Paschale, idque, saltem a Christianis quam plurimis, per quadraginta dies; Ait enim fuisse qui jejunii sui dies, horis commensu-

mensurarent. Patet etiam tunc temporis nullam fuisse normam vel legem, quæ illius durationem definiret, proinde in ejus observatione magnopere variatum fuisse: porro discrepantiam hanc non ex ἀταξία quadam, nec heri aut nudius tertius, sed diu antea exortam; statim enim verbis supra examinatis subjungit καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρέωντων, ἢ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγонуῖα. ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἰκὸς κρατέωντων, τὴν κατ' ἀπλότητα καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς τὸ μετέπειτα πεποινηκότων. quæ omissis aliorum Interpretationibus, ita verto: *At hæc Observantium varietas, non nostro primum tempore nata est; Sed longe antea Majorum nostrorum ævo. Qui, ut verisimile, non ad normam quandam exactum jejunium observabant: Proinde modum hunc simplicem ac vulgarem, in posteros traduxerunt.* Postremum patet Christianos omnes, quocunque demum modo jejunia sua celebrarent, pacem tamen Ecclesiasticam inter se sartam tectam retinuisse: Ait enim Epistola: *Nihilominus tamen & omnes isti pacem inter se retinuerunt, & nos invicem retinemus, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν ὁμόνοιαν τῆς πίστεως συνίστησι, ita jejuniorum diversitas Consensionem fidei conservat.* Quibus perpenſis nemo non videt, nisi cui jam præjudicatum; nihil ab Apostolis de his statis jejniis fuisse constitutum. Præterquam enim quod talis νομοθεσία abludat a libertatis Evangelicæ genio; cujus libertatis strenui extitere vindices Apostoli; Quis Christianorum a tramite ab illis ostenso discedere ausus fuisset, Quis declinantes tulisset, nedum pacem Ecclesiasticam cum ipsis coluisset?

T A N T U M.

Dis-

JO. FRIDERICI STAPFERI,

V. D. M. & Past. Diesbacens.

Disfertatio Theologica

Insigne

COMMISERATIONIS DIVINÆ

erga lapsum Genus humanum

continens

TESTIMONIUM

ex

Gen. III: 22.

---

§. I.

DEus, Ens illud originarium, omnium quæ cogitari possunt præstantissimum ac perfectissimum, rerum cunctarum quæ sunt extra se causa, uti a se, omnisque adeo perfectionis fons ac complexus est, ita etiam ab omni æternitate sibi solus sufficiens, in se solo summe beatus, ab omni majoris felicitatis defectu ac desiderio remotissimus, satis suis bonis dives, nulliusque adeo rei extra se indigus, in summa sua solitudine plenus, omni gaudio felicitateque abundantissimus fuit, quod quivis facile concedet, qui summæ ac independentis perfectionis aliquam ideam habet.

Tom. VI.

D

§. II. Nulla

§. II. Nulla itaque dici potest causa, cur, quæ extra Deum sunt, fecerit, quam quod summa sua munificentia perfectiones ac divitias suas, summamque adeo felicitatem ac beatitatem extra se patefacere ac communicare voluerit, idque nulla coactus necessitate, maxima cum libertate, & ex mera liberalitate fecerit; sine omni enim creato ente in perpetuum beatissimus esse potuisset.

§. III. Cumque Deo, uti ex præmissis jam facile patet, is fuerit finis, ut se ceu Ens optimum perfectissimumque extra se manifestaret communicaretque, consequitur: talia ejus debuisse esse opera, ut ejus quoddam essent speculum atque effigies, ut de æterna ejus potentia ac divinitate, de summa ejus sapientia ac bonitate testari possent, eo ceu ente optimo fruerentur, Deoque hac ratione essent digna, ac fini ultimo convenientissima.

§. IV. Ut igitur mundus hic materialis ac visibilis perfectionum divinarum Theatrum esset, etiam creaturæ rationales condi debuerunt, intellectu præditæ, quo Deum amabilissimasque ejus virtutes ex sui omniumque divinorum operum inspectione cognoscerent, eum ceu summum bonum quærerent, in eo deliciarentur, ac denique in ejus possessione beatæ fierent. Sine ejusmodi creaturis & mare, & terra, & cælum nonnisi informe Chaos, rudis indigestaque moles esset.

§. V. Et ut finis ultimus ille obtineretur, quem Deus assequi volebat, sui scilicet summi boni cognitio, amor ac fruitio, entia illa rationalia sic debuerunt esse comparata talibusque instru-
cta

ita facultatibus, ut Deo cognoscendo, quærendo, fruendoque apta essent. Requirebatur ad hoc, ut creaturæ istæ Dei quædam essent effigies, ut ad ejus quandam similitudinem effictæ, quo Deum ex sui etiam inspectione cognoscerent, eo-que propriæ perfectionis intuitu possessioneque ceu summo bono fruerentur.

§. VI. Ut ergo Deus a creaturis suis ex sui reliquorumque divinorum operum inspectione cognosceretur, ejusmodi donari debuerunt viribus repræsentativis, ut quid sit Deus, vel ejus attributa, vel Dei opera intelligerent.

§. VII. Cum porro creaturæ rationales eum in finem ex nihilo fuere productæ, ut in Dei cognitione ejusque fruitione felices essent, bonum adeo appeterent malumque fugerent, scientia etiam boni malique debueret esse instructæ. Mala vitare, bonaque prosequi naturæ lex ipsas jubere debuit. At quid vere bonum, quid contra vere malum sit, nonnisi idæ rerum natura insitæ, communesque adeo notiones monstrare potuerunt.

§. VIII. Et quum ipsa mentium rationalium natura in hoc imprimis ab entibus corporalibus machinisque sit distincta, ut non bruto aliquo motu, non mera necessitate agant, hujus etiam rei in mentibus creatis Dei quædam debuit esse similitudo ut libero gauderent agendi principio, quo non modo varias rerum ideas inter se comparare, sed & optionem facere, & quidquid velint, vel appetere & amare, vel contra fugere aver- sarique possent.

§. IX. Ut autem nonnisi vere bonum appeteret malumque fugeret, minime sufficebat, ut mens boni malique scientia prædita esset; Sed voluntas etiam iis instructa esse debuit viribus, ut legi istî naturali in omnibus conformiter agere ei-que satisfacere posset; debuit itaque esse *iusta*, *sancta*que.

§. X. Donis ac facultatibus istis, ipsis a Deo concreatis, si semper bene usæ essent mentes creatæ, iisque convenienter in omnibus egissent, nulla parte miseræ, nulla vacuæ, sed totæ gaudio imperturbato plenæ, maxima felicitate, animi tranquillitate, imo Deo ipso ceu summo bono fruitæ essent, finique adeo Creatoris in omnibus fecissent satis.

§. XI. Postquam autem homo propria sua culpa ac negligentia ab hoc suo scopo aberrasset seque eo ipso infelicem reddidisset, Deus tamen non desiit is esse qui natura sua est; non desiit se ceu ens optimum omnibusque bonis abundantissimum monstrare; sed pro summa sua munificentia in creaturis etiam lapsis indeque miseris se gloriosum summe, summe admirabilem, summeque amabilem ostendere. Huic propterea malo nuper orto mederi, infelices creaturas modo perfectionibus suis conveniente a miseria liberare, iisque auxilio suo succurrere paratissimus erat.

§. XII. Ipse ab omni imperfectione infelicitateque remotissimus etiam creaturarum suarum infelicitatem imperfectionemque non vult, neque adeo earum miseria ac interitu delectatur, sed
summa

summa potius, si ita de Deo loqui fas sit, commiseratione tangitur; non ad creaturarum perditionem sed potius ad earum conservationem, non ad pœnam sed ad gratiam, non ad severitatem sed ad misericordiam inclinatus est.

§. XIII. Insigne hujus veritatis in ipsis mundi miseriæque humanæ incunabulis vestigium ac monumentum reperimus. Cum enim propria culpa homo in miseriæ barathrum se præcipitasset, non modo Deus pro summa liberalitate sua ei liberationis medium patefecit, eique adeo auxilio suo adfuit, sed cum de eo ageretur ut hominem peccatorem, (aliter enim salva divina sapientia fieri non potuit,) prærogativis quibusdam externis, quibus ante lapsum gaudebat, privaret, eum ex Paradiso expelleret, fruitioneque bonorum cum statu innocentiae connexorum eum intercluderet, intimam suam erga miserum hominem commiserationem hisce testabatur verbis:

Ecce! homo fuit sicut unus ex nobis, sciens boni malique. Nunc vero eo res rediit ut arcendus sit, ne extendat manum suam & decerpant etiam ex arbore vitæ, & comedat, & vivat in sempiternum.

§. XIV. Eum in horum verborum explicatione tenebimus modum ac ordinem, ut

1.) Eas de effati hujus divini sensus refellamus sententias, quibus calculum nostrum non addimus, &

2.) Eam, quæ nobis placet explicationem exponamus adstruamusque.

§. XV. Triplici nimirum sensu verba hæc ab interpretibus sumuntur.

1.) *Ironice*, quasi Deus hominem rideret, quod infrunita spe sua jam misere frustratus fuisset.

2.) Altera sententia hæc est, quod Deus *de hominis ad imaginem divinam per fœdus gratiæ fide receptum renovatione loquatur.*

3.) Tertia denique effatum hoc ita interpretatur, ut Deus *commiserationem suam erga hominis præsentem statum testetur; statum ejus præcedentem ac originarium cum eo in quem per peccatum redactus est comparando.*

Uti duas priores sententias removebimus, sic tertiam pro viribus stabilire fert animus.

§. XV. Primæ explicationi favent Viri maximi nominis, de Ecclesia meritissimi, encomio nostro superiores facti, ex quorum numero quosdam citabimus. Venerabilis JABLONSKIUS potentiss. Boruss. Regi, dum viveret, a sacris aul. Decade 2. Concionum sacr. pag. 52. seqq. sententiam suam hisce exponit verbis: *Es ist, leider! allzuklar, daß diese Worte nicht im eigentlichen Verstande geredet sind. So ist denn nach durchgehender Erklärung der rechtgläubigen Christen-Lehrer hier Ironia, eine Red-Art, dadurch Gott das Widerspiel dessen meynet, was die Worte zu lauten scheinen. Adam ist worden wie unser einer; Die Meynung ist: Ey! wie fein bist du Gott gleich worden; Siehe nun! wie wahr die Schlange geredet; Siehe! wie treulich Satan gerathen; Siehe! wie weislich du gehandelt;*
Du

*Du bist nichts weniger denn Gott gleich; Sollte aber dergleichen ironische Hohnrede wohl Gott geziemen? Sollte sie wohl seiner Majestät anständig seyn? Warum nicht? Gott hat ja den frevelhaften Sündern gedrohet: Ich will euer lachen in euerm Unfall, und euer spotten, wenn da kommt, das ihr fürchtet; Sprüchw. 1: 26. Celeb. ac facundiss. SAURINUS in seinen Betrachtungen über die wichtigsten Begebenheiten des A. und N. T. pag. 219. suam de hujus dicti sensu opinionem ita proponit: Es schikte sich nicht, daß der in Sünden gefallene Mensch an dem Ort der Annehmlichkeit und Unschuld wohnen bleiben sollte; daher verstieß Gott denselben auch auf ewig daraus. Er that es auch mit einer Art der Verspottung: Siehe! sprach er, der Mensch ist worden wie unser einer. - - Wir werden ins künftige verschiedene Exempel zum Beweiß einer jezt angenommenen Regul anführen, wodurch man einer Verwunderung, die etwa eine solche Gott beygemessene hähnische Art zu reden verursachen möchte, zuvorkommen kan; weil es nemlich in der Schrift eingeführet ist, daß von Gott menschlicher Weise geredet wird. Eandem etiam profert sententiam POLUS in Critica S. sua, dicens: Ironia est, qua Deus hominem ad considerandum damnum commovet, q. d. aliter se res habet. Vide, quam vera promiserit Serpens, quam factus sis par Deo. Nuperrimus etiam Criticorum ac Commentatorum Anglicorum Synopses Auctor in Libro, quem Gallico idiomate & sub hoc titulo edit: *La Sainte Bible avec un Commentaire litteral, composé de remarques tirées des meilleurs Auteurs Anglois*, non-*

nullorum explicationem sequenti modo exponit
 Pour ce qui regarde, après cela, les paroles mêmes
 que Moïse met dans la bouche de Dieu, elles sont
 visiblement ironiques, & destinées à faire sentir
 aux coupables l'excès de leur imprudence, & jusqu'à
 quel point ils s'étoient abusés. La seconde partie du
 vers doit être prise dans le même sens. Nôtre ver-
 sion porte, mais maintenant il faut prendre garde,
 qu'il n'avance sa main &c. Il y a dans l'hebreu : à
 présent qu'il n'avance pas sa main, qu'il ne prenne
 pas de l'arbre de vie, qu'il n'en mange pas, & qu'il
 ne vive pas à toujours. Ce discours est, comme on
 voit, suspendu. Dieu y parle comme s'il étoit à
 craindre que malgré lui l'homme ne prolongeât ses
 jours, en mangeant du fruit de l'arbre de vie ; il
 faut donc suppléer : Empêchons, prenons garde, chas-
 sons-le de ces lieux, ou quelque chose de semblable.
 PATRICK & STACKHOUSE. Hanc explicatio-
 nem etiam COCCEJUS reliquis longe præferebat,
 sententiam suam his exponens verbis : Primum co-
 lon a diversis diversimode explicatur. Noster mos
 non est omnes omnium sententias coacervare. Ne-
 que id apud auditorium utile est. Inprimis si sen-
 tentiæ periculose coram rudibus commemoranda sint;
 Quæ possunt ita animum auditoris occupare, ut non
 attendat ad refutationem falsæ & assertionem veræ
 sententiæ. Potior ratio tractandi Scripturas est,
 verissimam eamque uberrimam ac plenissimam &
 ponderosissimam intelligentiam proponere & confir-
 mare, tum obiter, si necesse sit, expositiones peri-
 culosas abjicere, additis etiam efficacibus argumen-
 tis. Nobis ad interpretationem certam dux est Mo-
 ses.

ses, sive ipse sermo Dei. Duo copulat per particulam Etiam, quæ non possunt esse nisi ejusdem generis. Quale igitur est extendere manum suam ad arborem vitæ & vivere in perpetuum; tale est Etiam, quod de Adamo dicitur, factus est unus ex nobis, &c. Quemadmodum illud nihil aliud significare potest, quam Ecce Adam periclitatus est comedendo de arbore cognitionis boni & mali, annon per eam fieri posset similis nobis. Sic causa patet. Ne peccatum peccato cumulet. Ne postquam obedientiam violavit præcepti, sibi arroget symbolum promissionis, & speret se esu symboli mortem evadere posse. Ironia igitur est. Ironiam vide & Marc. VII: 9. 13. Es. XLI: 23.

§. XVII. Non obstante tantorum virorum multorumque aliorum Interpretum auctoritate argumentorumque eorum pondere, nunquam eo adduci potui ut eorum explicatio mihi vel vera vel maxime probabilis videretur. Disuadebant hoc Dei perfectiones, ejus erga lapsum hominem animus, jam facta Adami cum Judice ac Creatore suo reconciliatio, aliusque planus ac facilis verborum sensus. Ubi enim sensus Scripturæ dubius est, ibi is semper præferendus mihi videtur, qui divinis virtutibus maxime conveniens, fini divino maxime congruus, cum operibus divinis consentiens, & si nexum consideres maxime appositus est.

§. XVIII. Si itaque hic 1.) summa Dei Attributa, si ejus Sapientiam, si summam ejus Majestatem ac Dignitatem, si denique ejus erga miserum hominem Misericordiam spectemus scriptica ac ironica loquendi ratio ipsi minime convenire videtur. Hi quos Deus hic alloquitur sunt SS.

Trinitatis Personæ. At quis sibi persuadere poterit, istum apud tres has divinas Personas obtinere morem, ut ludibundo ac ridiculo hoc loquendi modo utantur, sensaque sua in re maximi momenti ratione minus seria sed jocosa exprimant. Quis nescit etiam graves virtutisque studiosos Viros vanum hunc & a veritatis norma declinantem loquendi morem abhorrere & nonnisi seriis locutionibus uti? Et quis cum summa Dei Majestate & supra omnes creaturas eminentia conciliare poterit, Deum in re maxime seria, quæ miseram creaturam spectat nonnisi jocabunde loqui?

§. XIX. 2.) Quod summa Dei dignitas ac eminentia secum fert, idem etiam ejus erga lapsum hominem animus postulat. Commiserabatur Deus tristem hominis statum eique auxilio suo adesse non denegabat. Manifestum ac infallibile hujus rei testimonium hoc est, quod Deus postquam judicis officio functus esset, misero homini statim etiam modum revelabat, quo a peccato tristibusque ejus sequelis liberari & in Dei communionem redire posset, seque per fidem in liberationis medium cum eo reconciliabat, hancque reconciliationem suam aliqua testabatur actione qua tunicas Adamo ejusque uxori fecit pelliceas, quibus eos induit, manifesto indicio Deum hominem non rejecisse sed adhuc aliquam ejus curam gerere. Miserabatur itaque Deus hominis; qui vero tristem alterius statum miseratur is ironico loquendi genere minime utitur, scoticus enim dicendi modus semper delectationem aliquam ex eventu de quo res est indicat, qualis iis tribui minime potest qui commiseratione status aliorum tangun-

tanguntur; unde ista effati hujus divini explicandi ratio cum Misericordia divina conciliari nequam potest.

§. XX. 3.) Si itaque etiam nexum dicti hujus cum antecedentibus consideremus, sensus ironicus ei minime quadrat. Judicem nimirum se Deus in præcedentibus exhibuerat, sed talem judicem, qui miseram creaturam perdere nolebat, neque ejus delectabatur interitu, qui ab una parte in legis suæ transgressores sententiam ferebat, ab altera vero parte ipsis modum indicabat quo maximam pœnæ intentatæ partem effugere, & si non a pœna temporali, quæ ipsorum correctioni inservire debebat, tamen ab æterna liberari possent. Quomodo autem conveniret, ut Deus immediate ad hæc hominem ludibrio haberet & de tristi ejus statu modo loqueretur ironico. Uti ergo Judex in immediate antecedentibus Misericordiam suam testabatur, sic etiam in immediate sequentibus non sine commiseratione loqui potest, omnis ideo sceptica loquendi ratio procul abesse debet.

§. XXI. 4.) Quæcunque hætenus diximus clarissime indicant, Dei finem non hominis perditionem sed conservationem, non ejus interitum sed felicitatem fuisse; unde ejus sapientia requirebat, ut in omnibus fini suo convenienter & agat & loquatur. At cui bono, si Deus hominem ludibrio habuisset? Si quivis sapiens nihil frustra facit, nihil quod fini suo non inservit, id minus adhuc de Ente sapientissimo cogitandum est. His
argu.

argumentis illud adhuc addendum, quod infra §. XXVII. occurrit.

§. XXII. Gravissimas tamen, explicationis hujus, quam hîc oppugnamus, fautores, oportet habuerint rationes cur eam reliquis prætulerint, unde & altera pars audienda, quid nimirum habeat, quod ad sententiæ suæ defensionem proferat. Provocant doctissimi illi interpretes ad alia exempla ubi Deus ironico utitur loquendi genere; provocant ad alteram effati hujus divini, de quo agitur, partem, cum prioræ arcte connexam, cui nonnisi significatio verborum ironica tribui possit. Qualis itaque posterioris dicti hujus partis sensus, talis etiam prioris partis esse debet.

§. XXIII. Citant I.) ad tuendam rem suam dictum summæ Sapientiæ Prov. I: 24. 25. 26. *Quandoquidem clamantem me respuitis, nec quisquam me manum intendente, attentus est, & omne meum consilium rescinditis, castigationemque repudiatis, ego vicissim in vestro exitio ridebo, illudens, quum venerit pavor vester.* Sic Cap. III: 34. Psalm. II: 4. XXXVII: 13. LIX: 9.

§. XXIV. At plane alia horum dictorum est ratio ac ejus cujus explicationem hîc suscepimus: plane alius est loquendi modus: plane aliæ circumstantiæ: plane aliud est objectum cui illusio intentatur. Si I.) loquendi modum consideremus, is qui in dictis citatis obtinet nihil simile cum eo habet, qui in effato isto divino de Adamo occurrit. In hoc enim Deus, si ironicam dictionem ejus asseras, sensa sua verbis plane oppositum

tum vel contrarium significantibus exprimit, ut Risores faciunt si satyrico loquendi genere summo gradu uti volunt; in dictis vero modo citatis Deus hac loquendi ratione nequaquam utitur, sed verbis ne umbram quidem ironiæ habentibus, sed sensum planissimum simplicissimumque admittentibus protestatur: tantum abesse quin eorum peccatorum commiseraturus iisque auxilio suo adfuturus sit, cum eos angustia ac exitium invaserit, apud quos omnia ejus consilia ac castigationes frustraneæ ac nonnisi ludibrio fuerunt habitæ, ut potius complacentiam sive oblectationem quandam testaturus sit, quando vastitas ac perditio eorum advenerit.

§. XXV. Ad circumstantias porro si adtendamus, in quibus Deus & hæc & illa locutus est, & hæ nobis suadent, verba illa de Adam statu prolata ironico sensu accipi minime posse, licet vel locutiones illæ in dictis posterioribus adhibitæ scoticum admitterent sensum. In Paradiso nimirum Deus rem cum eo habebat cum quo eo ipso momento, quo hæc effatus erat, se reconciliaverat eumque in gratiam receperat; Unde a veritate plane alienum est, quod Deus immediate post solennem illum actum hominem sibi reconciliatum ludibrio habuerit, scommatibusque eum exceperit. In dictis vero ad tuendam sententiam istam, quam refutamus, allatis, Deus nihil aliud facit, quam quod fortissimis utitur motivis ad præmonendos refractarios peccatores, ne omnibus divinis castigationibus ac consiliis petulanter rejectis in proprium ruant exitium. At quodnam majus motivum ad evitandum periculum

lum esse potest, quam si Deus, qui solus juvare potest, modo quam maxime solenni protestetur: Immorigeros refractariosque Peccatores qui divinam gratiam ipsis toties oblatam proterve respuerint, omniaque finale exitium evitandi media contemserint, tempore necessitatis ac calamitatis non habituros cur divinum expectent auxilium, sed eo destitutos, Deumque ipsum inimicum habentes, certissime perituros. Uti hæc Deum decentissima sunt, ita priora, quæ Adamum spectant, si ironico ea intelligamus sensu benignissimo Salvatore, qualem se ibi exhibet, neutiquam erunt digna.

§. XXVI. 3.) Si denique objectorum, de quibus agitur, differentiam spectes, in Paradiso Deus loquitur de homine, qui non malitia sed negligentia potius divinam legem transgressus erat: de peccatore jam humiliato ac converso: de tali qui divina Consilia ac castigationem minime respuerat, qui liberationis medium fide jam erat amplexus, qui ad divinum auxilium jam confugerat, & cui Deus luculentissima reconciliationis testimonia dederat. In dictis vero allatis Deus sermonem suum ad eos dirigit peccatores, qui ex malitia ac petulantia peccant, qui in peccatis suis obstinaciter perseverant, qui divina mandata ludibrio habent, omnesque Dei admonitiones ac castigationes propriis consiliis postponunt, Deumque adeo ipsum verbis factisque suis ludificant. Quantum hi merentur ut Deus, ad eos eo efficacius præmonendos, oblectationem quandam eorum exitio testetur, tantum contra abest, ut Deus miseria hominis jam contriti, conversi, ac

ac secum reconciliati, qualis Adamus fuit, delectari possit.

§. XXVII. Si quisquam regerat: primi hominis crimen non modo maximum sed simul infinitum ac ridiculum plane fuisse, quod ironiam optime meruerit; siquidem Protoplasti id affectaverint quod divinæ Majestati ac illimitatis ejus perfectionibus maxime adversum, ac cæteroquin omnium impossibilium maxime impossibile fuerit, quod scilicet Deo similes fieri studuerit. Respondemus: Probabile non esse, quod primi nostri parentes tam stupidi fuerint, ut sibi persuaferint, se unquam infinitum illum perfectionum divinarum gradum assequi posse; sed procul omni dubio per Dei similitudinem nihil aliud quam majorem imaginis divinæ gradum intelligebant. Majorem vero si perfectionem ac felicitatem quærebant, adeoque majorem etiam cum Deo similitudinem, nihil aliud studebant quam id, ad quod obligati erant. Nullam enim aliam ob rationem Deus homini majoris perfectionis ac felicitatis desiderium concreavit, quam ut iis eo majori studio operam daret. Primi itaque parentes non in majoris perfectionis studio peccarunt, sed potius in modo quo eam consequi volebant. Seductor nimirum, in Angelum lucis se transformans, Dei nomine agere videri volebat, Deumque ipsum hujus rei juramento aliquo, *Deus novit*, testem veritatis provocat, ac si Evæ nil nisi ipsam Dei mentem aperiret circa medium facillimum ad maximum hominis bonum comparatum. Protoplastis persuadere volens: præceptum positivum illud natura sua mutabile a Deo, elapso nunc explora-

plorationis tempore, revocatum ipsos non amplius obligare, omneque ideo mortis periculum ejus abrogatione abiisse, comedendi libertatem restitutam esse, ut hoc medio majorem intellectus illuminationem adipiscerentur, Deoque eo magis similes felicioresque fierent. Non itaque in hoc Adami crimen quærendum, quod majorem cum Deo similitudinem, majorem perfectionis felicitatisque gradum quærebat; unde etiam supponendum non est, Deum hoc ipsi exprobrare voluisse; sed potius in hoc primorum hominum peccatum consistebat, quod prohibitum perfectioni suæ promovendæ adhibuerunt medium, sive quod legem Dei exploratoriam nondum abrogatam transgressi, ut hac ratione eo perfectiores felicioresque evaderent, facientes mala ut inde evenirent bona. Uti ergo in majoris perfectionis appetitione nullum fuit crimen, ita nec concipi potest, quod Deus propterea hominem ludibrio habere & scommatibus excipere voluerit; Ei potius illegitimum medium quo usus erat, exprobrasset. Deus eandem ob causam eo in loco, ubi de causæ cognitione agebatur nonnisi hanc faciebat quæstionem: *Numnam de Arbore, de qua tibi præceperam, ne comederes, comedisti?* Gen. III: 11. Nec interrogat, num Deo similis fieri voluisti? unde Judex justissimus etiam nonnisi hanc sententiæ a se latæ causam affert.

§. XXVIII. COCCEIUS sensisse videtur dicta, ad quæ modo respondimus, ad tuendam suam explicationem nihil facere; ea propterea omittit, aliusque generis duo affert, quorum alterum Jes. XLI: 23. occurrit & ita sonat: *Aut ventura*
eloqui.

eloquimini nobis, significate futura posthac, & intelligemus Deos esse vos: saltem prodesse aut officite, ut id simul ac viderimus, prædicemus. At etiam hujus dicti longe alia ratio est ac ejus cujus sensum in hac Dissertatione disquirimus. 1.) Non de miseris hîc agitur, qui pœnam subituri sunt, sed de falsis Diis, sive potius de iis, qui eos colebant. Vel, ut clarius me enuntiem: Sermonem aliquem ad certa objecta dirigere decet, quem eundem ad alia dirigere maxime dedecet. Si vel arrogantes, qui hucusque aliis insultarunt, superveniente calamitate deridere liceret, propterea miseros, afflictos humilesque ludibrio habere eosque maximam subeuntes calamitatem sannis excipere indecorum maxime foret. Ita Deus idolorum cultores, ut ipsos idololatriæ suæ convinceret, modo aliquo plane emphatico, licet id per ironiam factum esset, alloqui potuit, qua ratione ut miserum aliquem peccatorem, corde contritum ac cum Deo reconciliatum, alloqueretur minime conveniret.

§. XXIX. 2.) Deus dicto hoc Esajano nihil aliud facit quam Creaturas omnes, vel quidquid Numinis loco falso habetur, provocat, ut divinitatis suæ characteres indicent, ejusque vel futura prædicendo vel opera quædam divina efficiendo, specimina edant. At quantum hoc a miseriorum derisione, scommaticoque ad afflictos loquendi genere differt? Eadem etiam phraseos a Christo Marci VII: 9. adhibitæ exprobrationisque ejus ratio est, quæ tam quoad circumstantias, quam quoad objectum, sive personas quas alloquebatur, & quoad ipsum loquendi modum mul-

tum ab eo Summi Numinis effato differt cujus sensum hîc exponimus.

§ XXX. Maximam vero argumenti vim ad tuendum sensum ironicum in vocula conjunctiva *etiam* COCCEIUS deprehendisse sibi videtur: Duo, inquit, Moses copulat per particulam *etiam*, quæ non possunt esse nisi ejusdem generis. Quale igitur est: extendere manum suam ad arborem vitæ & vivere in perpetuum; tale est ETIAM, quod de Adamo dicitur, *factus est ut unus ex nobis*.

§. XXXI. Uti autem beato huic viro facile asserptionem istam suam concedimus, ita plane negamus, quæ deinde addit, posteriorem dicti hujus partem ironiam esse. Hæc si probasset, de interpretationis ejus veritate nullum remaneret dubium, & conclusio facilis esset, etiam verba priora esse ironica. Contrarium autem cum ex iis patet, quæ jam probavimus, tum ex iis etiam, quæ infra in sententiæ nostræ uberiore expositione porro dicemus.

§. XXXII. Ad alteram nunc progredimur sententiam, quæ est, quod in verbis: *Adamus factus est ut unus ex nobis*, de ejus ad imaginem Servatoris per fœdus gratiæ renovationem sermo sit. Cui favere videtur Synopseos Bibliothecæ exegeticæ in Genesin auctor, qui ita habet: *Gott hatte zuvor den Adam in seinen Bund aufgenommen, ihm einen Erlæser versprochen, und ihm einen Rok von den Fellen der Opfer-Thiere gemacht, um ihm vorzustellen die Kleider der Gerechtigkeit; Darauf spricht er die Worte: Siehe! Adam ist worden als unser einer. Hie-*
mit

mit bezeuget er sein inniges Vergnügen yber den Adam, da er in den Stand der Gnaden aufgenommen, und ist der Verstand dieser: Seht! Adam ist nun worden wie unser einer, er ist so gerecht und unschuldig als mein eigener Sohn, anstatt *justitiæ Originalis*, der anerschaffenen Gerechtigkeit, hat er bekommen *justitiam imputatam*, die zugerechnete Gerechtigkeit. Citatur in ulteriore sententiæ hujus explicatione Celeb. RAMBACHIUS ex MSS. in H. E.

§. XXXIII. At 1.) dici minime potest Adamum eo ipso momento, quo Deus sententiam in eum tulerat eique liberationis medium revelaverat, jam denuo ad Dei imaginem fuisse renovatum. Renovatio enim ista fit per sanctificationem, quæ non unico actu, sed per longum ac successivum pietatis studium efficitur. Dices: Renovationis hujus initium ac fontem esse veram in Christum fidem, per quam homo omnium eorum, quæ Salvatoris sunt particeps fiat, ut Christi Justitia & Sanctitas, Credentis in eum Justitia & Sanctitas sit. At nullibi tamen in S. Litteris solæ fides in primis suis initiis ceu imaginis divinæ in homine restitutio consideratur, sed potius ipsi etiam Credentes passim monentur, ut veterem hominem exuant, novumque ad imaginem Dei reformatum, induant. Quam cito autem totum Gratiae negotium respectu Adami peractum ac ad finem perductum fuisset, si statim post legis transgressionem & sententiam propterea in eum latam etiam hoc a Judice suo testimonium accepisset: *Ecce! homo factus est ut unus ex nobis*, sive, quod idem est, ad imaginem nostram reformatus pristinam iterum perfectionem suam obtinet.

§. XXXIV. 2.) Sed & hæc verborum istorum interpretatio ad verba immediate sequentia minime quadrat. Qua enim ratione hæc congruere possint non video: Adamus ad imaginem nostram reformatus nobis denuo similis factus; At nunc e Paradiso ejiciendus ut criminis commissi, vi sententiæ in ipsum latae, poenam luat, neque amplius prærogativis illis fruatur, quæ cum imagine nostra fuere connexa.

§. XXXV. Duo tamen sunt, quæ ad tuendam istam sententiam afferuntur; *Primum* hoc est, quod verbis immediate præcedentibus Adamus ut in fœdus Dei receptus, cum eo reconciliatus & justitiæ Christi particeps factus describatur. At 1.) sensus iste non cohæret cum sequentibus licet conveniret cum immediate antecedentibus; si itaque alium & quidem talem admittunt sensum verba hæc, qui tam cum præcedentibus quam cum immediate sequentibus congruit, hanc ipsam ob rationem isti præferendus erit. 2.) Quædam hic admodum incerta supponuntur; scilicet tunicas illas pelliceas, quibus primi homines induti fuere ipsos certiores fecisse, se Justitiæ Christi imputativæ participes factos & ad imaginem ejus renovatos esse, ut adeo tunicae illæ hujus rei signum ac sigillum fuerint. Uti hæc nullo nituntur fundamento licet actio hæc Dei erga hominem favoris indicium erat, ita etiam explicatio hypothesi huic superstructa certo fundamento careat oportet. 3.) Prima gratiæ divinæ initia, primumque adeo conversionis momentum ita comparatum non est ut tam insigne mereatur testimonium: Hominem
Deo

Deo similem factum & jam ad ejus imaginem reformatum esse.

§. XXXVI. *Alterum* quo explicatio ista defenditur argumentum hoc est, quod hac ratione præcedens evitetur interpretatio qua Deo sarcasmus plane indecens tribuatur. At argumentum hoc falso supponit nullum alium dictum hoc explicandi remanere modum.

§. XXXVII. Ad *tertiæ* nunc *Sententiæ* nos accingimus explicationem ac defensionem, quæ hæc est: quod istud Dei de hominis lapsi tam præterito quam præsentē statu effatum hanc admittat significationem, ut verti debeat: *Ecce! homo factus fuit ut unus de nobis, sciens boni malique; Nunc vero eo res rediit, ut ex Paradiso ejiciendus sit, ne extendat manum suam & decerpāt etiam de arbore vitæ, & comedat, & vivat in sempiternum.* Illi favent nonnulli interpretes Angli; Unde Editor Commentarii Biblici supra jam laudatus ita habet: *Quoique les exemples de l'ironie, mise dans la bouche de Dieu, ne soient pas rares, il y a pourtant des interpretes qui ne goutent pas ce qu'on vient de lire. Ils ne peuvent se résoudre à croire que dans le tems que le Dieu de toutes compassions donnoit à Adam & à Eve des marques signalées de sa misericorde, il ait insulté à leur misère par de piquantes railleries. Voici donc comme ils traduisent ce vers: L'homme étoit ci devant semblable à l'un de nous pour connoître le bien & le mal; mais puisqu'il a lui même méprisé un état si heureux, empêchons pour toujours, en le chassant du Paradis, qu'il n'avance sa main &c.*

§. XXXVIII. Ut rem distinctius explicemus hunc observabimus ordinem ut 1.) consideremus verborum cum antecedentibus nexum: 2.) Litteralem eorum sensum: 3.) Breviter denique ac summatim proponamus ac repetamus argumenta, quibus interpretationis hujus veritas nititur.

§. XXXIX. *Primo* Verborum istorum cum antecedentibus & sequentibus *nexum* quod spectat: Adami tum *crimen* cum ejus circumstantiis, tum *Causse cognitio*, *sententiaque a judice lata*, non omni solatio vacua, *pœna* Protoplastis annuntiata cum ejus *executione* tertio hoc Geneseos capite describitur.

§. XL. *Crimen*, uti jam monuimus, non in hoc consistebat, quod Protoplasti majorem perfectionis, felicitatis ac similitudinis cum Deo gradum quæsserint; ad hoc enim ut niterentur desideria ipsis a benignissimo Creatore fuere indita; unde etiam Sapientiæ justissimi Judicis minime convenisset, ut ironice eam ob causam de iis loqueretur, quod ad majorem adspiraverint perfectionem, hacque ratione felicitatem suam promovere studuerint. Hinc Judex sanctissimus & in *causse cognitione* nullam aliam quæstionem facit præter hanc: Numnam de arbore, de qua tibi præceperam, ne comederes, comedisti? versu II. & in *pœnæ intimatione* ac ejus *annuntiatione* nullius alius criminis mentionem fecit quam esus de arbore qua Deus interdixerat. In eo itaque peccarunt quod divinam legem de fructu non comedendo transgressi, suam a Voluntate Creatoris dependentiam hoc ipso negantes, ad majorem perfe-

perfectionem ac felicitatem consequendam illicito
usi erant medio.

§. XLI. Cognito confessoque crimine Judex
in transgressores sententiam ferebat iisque pœnam
dictabat, ita comparatam, ut non omni careret
solatio. Non modo enim optimus Judex præci-
puam pœnæ partem, mortem scilicet tam tem-
poralem quam æternam differebat, ut miseris ho-
minibus pœnitentiæ tempus largiretur, sed mo-
dum ipsis etiam ostendit, quo a summa liberari
pœna ac cum Creatore & Domino suo in gratiam
redire possent. Licet vero pœnæ æternæ veniam
a Deo impetrare possent, pœna tamen tempora-
lis aliqua ipsos manebat, respectu nimirum Ada-
mi, ut terra maledicta sit propter eum, & victum
ex ea laboriose quærat per omnem vitam, cum
que vultus sui sudore victum toleret, ut denique
mortem temporalem oppetat: respectu Evæ, ut
multis doloribus ærumnisque adficiatur, cum do-
lore fœtus excludat & a viro suo pendeat qui ipsi
imperaturus sit.

§. XLII. Pœnæ dictationem sequitur ejus ex-
ecutio, quam tamen duræ adhuc actiones in Pa-
radiso præcedunt: *Altera* nimirum erat *Adami*
cum Eva colloquium, altera vero *Dei circa hominem*
quædam actio.

§. XLIII. *Adami cum Eva colloquium*, vel sal-
tem exigua aliqua, præcipua tamen ejus pars, a
Mose hisce nobis describitur verbis: *Imposuit au-*
tem Adamus suæ conjugi nomen Eva, quod viventium
omnium mater fuit. verlu 20. Crimine nimirum

commisso, animo de eo convicto, eoque Judici accusanti confesso Adamus nullam Pœnæ dilationem sperare poterat, sed nonnisi præsentissimam mortem sibi repræsentabat. Quantus itaque Protoplastorum ante auditam Judicis sententiam fuerit pavor facile quivis concipere potest, qui ipsorum statum considerat. Magna hucusque gavisi erant felicitate tam Adamus quam Eva beatæ vitæ ejus consors. At lege nunc transgressa nihil habebant quod expectarent, quam mortem instantem, qui omnis felicitatis finem faceret. Sperare nullo jure poterant primi parentes, fore ut confortio conjugali ulterius fruerentur, filios filiasque progenituri essent; omnis ulterioris vitæ spes crimine in summum Legislatorem commisso concidit. Quam gratum propterea ipsis fuerit oportet, quando ex ipso Judicis ore audiverunt, pœnam partim remissum partim mitigatum, mortemque temporalem dilatum iri, ut in hoc vitæ ævo, extra Paradisum licet, societate conjugali amplius frui, utriusque sexus liberos progignere & ita terram replere possent. Audita hac sententia maximum Adami fuisse gaudium non est cur dubitemus. Ita vero comparatus est hominum animus, ut post ingentem calamitatem vel exitii metum, solatium certum nacti, maximoque inde perfusi gaudio, de hac lætitia sua cum iis communicent, quorum id scire maxime interest, vel qui boni inexpectati ipsimet participes esse debent. Unde etiam Adamus, audita divina sententia, quæ futuram ejus Conjugisque suæ sortem definiebat, statim ad vitæ suæ sociam se convertebat, ut ei gaudium suum de inopinata hac rerum catastrophe testaretur, seque cum ea exhilararet, quod præter

præter omnem spem ac opinionem porro mutuo conjugali consortio ac amore fruituri, Autores totius humani generis futuri essent. Idem nimirum Adamo quod omnibus hominibus eveniebat, ut maxime de vita hac temporali sollicitus esset, pellem enim pro pelle, & quidquid habet homo dat pro vita sua; unde, licet vitæ hujus miseria ipsi subeunda esset, hanc tamen inprimis ob causam maximo afficiebatur gaudio, quod audiebat se cum conjuge sua non statim moriturum, sed ulterius in terra hac victurum. Colloquii istius cum Eva nullam aliam sacer Scriptor nobis conservavit partem, quam quod Adamus conjugi suæ nomen Eva imposuerit, quod viventium omnium mater futura sit. Hæc ad significandum lætum primi parentis animum, & ad indicandam mutati nominis causam satis erant. Ergone, Amica mea! præter omnem spem totius humani generis mater eris, & mihi in posterum ad conservandam gratiam momenti hujus memoriam non amplius *Ischa* mulier, sed *Eva* appellaberis.

§. XLIV. *Altera actio*, sententiæ divinæ executionem præcedens, erat *Dei quædam cura respectu hominis*. Adamo nimirum & ejus uxori tunicas fecit pelliceas, quibus eos induit: Hoc est, ipsos docuit parare vestes, quibus corpus suum cooperirent. Siquidem omnis ars, omnis sagacitas, omne ingenium, omnisque cogitatio a Deo est. Docere hoc modo voluit benignissimum ac sanctissimum Numen, quod homines, corrupto nunc ac inordinato omni desiderio ac appetitu, pudori maxime consulere debeant, ne omnis animi conatus & cogitatio ad deteriora indies conferret,

ferret, uti postea seculis Diluvium illud universale immediate antecedentibus contigit. Novum itaque hoc benevolentiae divinae erga genus humanum, ac Protoplastos imprimis, documentum erat, quod ipsos virtuti studere & animum a maiore corruptione ac inordinatis desideriis praeservare docuit.

§. XLV. Non obstante maxima Dei erga homines clementia, de hoc nunc agebatur, ut sententiae a summo Iudice latae satisfaceret. Eam tamen benignissimus Creator sine insigni aliquo commiserationis suae testimonio exequi non poterat; misericordem enim erga hominem lapsum voluntatem suam hisce patefacit verbis: *Ecce! homo fuit ut unus de nobis, sciens boni malique. Nunc vero eo res rediit ut arcendus sit ne extendat manum suam & decerpant etiam de arbore vitae, & comedat, & vivat in sempiternum.* Antithesin nimirum Deus facit inter statum hominis praeteritum ac praesentem; praeteritam ejus felicitatem ac perfectionem praesentemque infelicitatem inter se comparat; Quod & nos facere consuevimus, quando misericordia erga eos intime tangimur, qui calamitatibus adversaque fortuna agitantur, ex magno felicitatis gradu in infimam miseriam dejecti. Ut Calamitatis magnitudinem, ceu miserationis objectum, eo distinctius nobis repraesentemus, commiserationem eo majorem in nobis excitemus, eamque publice verbis testemur, praeteritas miserrorum res prosperas cum praesenti aerumna comparamus, utriusque status oppositionem facimus.

§. XLVI.

§. XLVI. Ut Antithesis hæc respectu hominis lapsi ab ipso misericorde ejus judice facta eo clarius pateat, summique Numinis erga miseras Creaturas animum testetur, litteralem ejus dabitur sensum.

§. XLVII. Statum i.) hominis perfectum & prosperum, nunc vero præteritum, hisce Deus Dominus describit verbis: *Ecce! homo factus fuit ut unus de nobis, sciens boni malique.* Præmittit voculam *Ecce!* quæ in iis præcipue rebus adhibetur quæ omni attentione dignæ maximique momenti sunt. Quo autem majorem rerum mutationem eventus aliquis infert, quo majorem cum ultimo fine habet relationem, eo majus etiam ejus censei momentum debet. Neminem autem latere potest quantam rerum mutationem hominis lapsus secum tulerit, quamque arcte ille cum omnium rerum ultimo fine sit connexus. Eum nimirum in finem Deus orbem terrestrem huncce condiderat, ut gloriæ suæ esset theatrum commodumque hominibus habitaculum, ut ibi ex operum divinorum inspectione infinitas Creatoris perfectiones cognoscerent, summa ejus fruerentur bonitate, hacque ratione felices essent, Benefactorique & corde, & ore, & opere maximas persolverent gratias. Medium quo ad finem huncce tendere debebant homines, perfecta legis divinæ observatio erat. Violato autem per transgressionem mandato divino longe alia erat rerum facies; non amplius eadem ratione ad veram felicitatem pervenire poterant homines; plane alia via ad hanc opus erat; & non poterat non peccatum Legis transgressores fruitione divinæ bonitatis privare

vare eosque in miseriæ abyssum præcipites dare. Unde mutatus hominis status res maximi momenti & summa attentione digna erat.

§. XLVIII. Addit Deus: *Homo fuit*, vel factus fuit, *ut unus de nobis*. Verbum היה non modo de præsentē aliqua mutatione intelligendum esse, ut significet *factus est*, sed etiam statum rei primitivum, nunc vero præteritum, denotare, ut verti debeat *fuit* vel *factus fuit*, non opus est, ut probemus, cum nemo sit, qui de hoc dubitet. Unde & Calvinus, Musculus, Fagius, Vatablus, Clericus, Gesnerus, Burmannus, Glassius, Interpretes nonnulli Angli, alique plures ipsi hunc tribuunt significatum. Quod vero in specie hoc in loco istam requirat significationem, omnia reliqua, quæ verbi alicujus verum sensum determinant, suadent, uti jam vidimus & in sequentibus porro monstrabimus.

§. XLIX. Istud *fuit* itaque tam primitivum hominis statum, quam infelicem illam mutationem innuit. Uti Poëta acerbum ac funestum Trojanorum fatum exprimere volens, dicit: *Fuimus Troës; Fuit Ilium, & ingens gloria Dardanidum. Fuimus*, sed id, quod fuimus, non amplius sumus. Quantum ab illis mutati sumus! Quam lamentabilis præsens noster status, si cum eo compareretur, in quo antea fuimus. Eadem plane ratione clementissimus Deus, suam erga lapsum hominem Misericordiam testans, præteritum ejus statum describit: *Homo fuit* ut unus ex nobis; ad imaginem nostram conditus; maximis perfectionibus instructus, maxima cum iis connexa felicitate

licitate donatus , ut gloriosissimus & beatissimus
ejus in Paradiso fuerit status. Sed *fuit* hoc , non
amplius est. Mutata ejus conditio , quæ a priori
toto cœlo differt.

§. L. Sed felicitatis hujus primitivæ , nunc
vero amissæ , ac similitudinis cum Deo partem
aliquam clementissimum Numen exprimit , ad-
dens hisce : *boni malique sciens*. Non omnia dona
illa ac felicitatis partes , quæ ad divinam imaginem
pertinebant , recensere volebat Deus. Illud ad-
duxisse sufficiebat , quod omnium reliquorum bo-
norum quasi fons ac principium , & cujus amis-
sio etiam omnis mali origo erat. Scientia enim
boni malique Adamum a peccato præmunire de-
bebat ; si vero insigni hac scientia , intellectusque
sui illuminatione , a legis transgressione sibi ca-
visset , etiam nec infelix redditus nec reliquis ima-
ginis divinæ donis ac partibus privatus fuisset.
Quamprimum autem insigni hoc Dei dono , sci-
entia scilicet boni malique , non usus , sed illud
posthabuit , etiam malum bono prætulit , legem
divinam negligens a Deo , qui solus summum bo-
num est , defecit , eoque ipso miser factus est.
Patet ex hisce : *Scientiam boni & mali omnium ima-
ginis divinæ partium Complexum fuisse* , ut si Adam
ea recte fuisset usus , adeoque in statu integritatis
mansisset , etiam similitudinem illam Dei nun-
quam amisisset , sed perfectus felixque in Paradiso
mansisset.

§. LI. Statum nunc hominis præsentem , mi-
serum atque infelicem , Deus primitivæ ejus con-
ditioni opponit , dicens : *Nunc vero ne extendat
manum*

manum suam & decerpit etiam de arbore vitæ, & comedat, & vivat in sempiternum. וְתֵן נִּינְוָה *nunc vero;* Quasi diceret: nunc longe aliter se res habet, id nunc agitur ut miseri homines, juxta sententiam justissimam ac irrevocabilem a me ipso latam, e Paradiso exules fiant, ibi peccati ac inobedientiæ suæ pœnam luant, maledictionemque, legis transgressioni intentatam, sentiant. Quantum igitur nunc status ejus a pristino illo differt! Quanta miseria illa, quæ nunc homini peccatori subeunda est!

§. LII. Complexus omnis mali, quod hominem cum ejus conjuge manebat, in eo imprimis consistebat, quod prærogativis paradisi nunc privandus erat. Ad præcipua ejus bona *Vita immortalis* pertinebat, cujus Protoplasti, esu de arbore vitæ, ceu sacro signo ac sigillo, non modo certiores fiebant, sed etiam singularem vim atque efficaciam fructus arboris illius habuisse videntur ad Corpora Protoplastorum ab omni corruptione adeoque ab ipsa morte præservanda. Cum vero Adamo etiam mortis temporalis pœna subeunda esset, etiam a mediis, signis atque sigillis conservandæ vitæ immortalis arcendus erat. Ita nimirum a sapientissimo atque munificentissimo Creatore omnia inter se erant connexa, ut quamdiu homo in Paradiso commoraretur de omnibus arboribus, ex quarum numero nonnisi arbor cognitionis boni & mali excipiebatur, adeoque expressa Dei permissione etiam de arbore vitæ comedere auderet. De hac autem arbore quamdiu comedisset etiam ex ipso divino instituto immortalis mansisset. Hæc a se invicem Deus separare nolebat. Cum igitur in humum redire deberet

Ada-

Adamus, ex qua sumtus erat, etiam esu de fructibus arboris vitæ arcendus fuit, ut autem aditu ad hanc arborem arceretur ex ipso Paradiso expellendus fuit. Hæc est ratio illa, cur Deus omnis miseriæ summam hisce exprimat verbis: *Nunc vero, ne extendat manum suam & decerpas etiam de arbore vitæ, & comedat, & vivat in semperiternum.* Uti nimirum Adamus, non obstante gravissima mortis comminatione esu de arbore cognitionis boni & mali minime abstinebat, ita minus adhuc sperari poterat, ipsum ab ejus arboris esu se continere posse, ex cujus fructibus hoc ipsi proventurum fuisset bonum, ut omni morte liber immortalī vita frui potuisset; unde necessario ex Paradiso exul fieri debebat si mortis pœna ipsi luenda erat.

§. LIII. Breviter nunc ea repetemus, quæ prolixius hucusque diximus. Cum nimirum de eo ageretur, ut Deus sententiam a se in peccatorem latam exequeretur pœnamque ab eo sumeret, id absque maximæ commiserationis suæ testimonio facere non potuit; Unde primo particula *Ecce* attentionem simul & misericordiam excitat, deinceps inter utrumque hominis statum felicem & infelicem comparisonem facit, ut opposita eo clarius elucescant. Omnis felicitatis summa in hoc præcipue consistebat, quod ad similitudinem Dei factus omnibus iis gaudebat bonis ac perfectionibus, quas imago illa secum ferebat, quarum fundamentum hoc inprimis erat, quod intellectu illuminatus veraque sapientia præditus a malo sibi cavere bonumque contra eligere poterat. Infelicitas autem ac miseria huic statui opposita,
nunc

nunc propter legis transgressionem perferenda, hæc erat, quod homo immortalī vitæ privandus, esu de fructibus arboris vitæ propterea arcendus, ex Paradiso ejiciendus erat, ut ibi post calamitosam vitam mortis pœnam lueret. Quam felix ac beatus olim erat, tam misera nunc ejus est conditio! Quanta commiseratione dignus!

§. LIV. Cum in re exegetica non sufficiat, ut sciamus, quis verborum sensus *esse possit*; sed eo adnitendum sit, ut ex certis regulis ac Characteribus constet, quis verus sensus esse debeat, nunc argumenta adhuc addenda sunt ex quibus Lector convinci possit, se genuinam effati hujus divini sententiam, a Spiritu Sancto intentam percepisse. Licet enim in locorum obscuriorum interpretatione demonstrationem mathematicam jure nemo expectet, dum Scriptorum interpretatio non ad Sphæram illam pertineat, laborandum tamen est, ut summum probabilitatis gradum nostra demonstratio attingat, & evidentia sua se inter omnes possibiles hujus dicti sensus maxime commendet.

§. LV. Omnes characteres, ex quibus de veritate interpretationis alicujus nobis concludere licet, huc redeunt: Ut in explicatione dicti cujuslibet adhibeatur usitata verborum significatio & constructio: Ut cum indole & adfectu loquentis congruat: ut sensus cum reliquis, cum quibus dictum connexum est, cohæreat: ut explicatio cum reliquis Scripturæ veritatibus sit analogæ: Ut scopo loquentis sit congrua: Ut sensus cum ipsa rerum veritate conveniat: Ut denique minimis prema-

prematur difficultatibus. Si omnia hæc criteriâ
adsint & inter se consentiant, dubitandi nulla ad-
est ratio, hunc sensum verum esse.

§. LVI. Hæc nunc si nostræ dicti hujus, de
quo agitur, interpretationi adplicemus 1.) *Verba
omnia & phrasæ in usitata sua significatione & constru-
ctione sumimus.* Consuetam ac receptam verbo-
rum significationem retinuimus, nec in minima
quidem re a sensu verborum grammaticali, vel
communi loquendi consuetudine aut linguæ ge-
nio recessimus.

§. LVII. Si 2.) loquentis indolem & adfe-
ctum spectes, *Sensus, quem verbis hisce tribuimus
divinis perfectionibus, ejusque erga genus humanum,*
si ita de summo Numine loqui fas est, *adfectui est
convenientissimus.* Ex toto enim contextu patet:
Justitiam divinam *gratia & misericordia* fuisse tempe-
ratam, ut salvis reliquis attributis, has duas vir-
tutes in homine lapso patefacere ac glorificare vo-
luerit. *Ab una* enim *parte* ejus *justitiæ* satisfieri
debuit, unde pœna, ab ipso legislatore intentata,
peccatori dictanda & de eo sumenda erat. *Ab
altera* autem *parte* Deus *gratiam* ac *misericordiam* su-
am & re & verbis erga miseram creaturam demon-
strare volebat. Id *re ipsa* fiebat, dum hominibus
lapsis & medium liberationis patefaciebat, bene-
volumque suum erga miseros homines animum
ac circa eos curam illa actione sua ostendebat,
qua tunicas illis parabat induebatque pelliceas.
Sed & *verbis* faciebat, dum eo ipso momento quo
pœnam de miseris legis transgressoribus sumere vo-
lebat, per antithesin ac comparisonem pristini

præsentis eorum status, summam suam testatur erga eos commiserationem. Si itaque Judicis virtutes ejusque erga hominem lapsum animum spectes, non est, cur effato huic divino alium tribuas sensum.

§. LVIII. 3.) *Explicatio ista etiam cum reliquis, cum quibus dictum connexum est, cohæret.* In præcedentibus Deus, ceu justissimus Judex, sententiam in legis transgressores ferebat, quod tamen non sine gratiæ suæ testimoniis fiebat. Nunc in textu nostro ad sententiæ a se latæ executionem transit; quod iterum præcedentibus divinis actionibus conformiter ita fiebat, ut Deus misericordiam suam simul cum justitia demonstraret; unde interpretatio ista cum antecedentibus congrua ac cum toto contextu cohærens est.

§. LIX. 4.) *Explicatio nostra etiam cum reliquis Scripturæ veritatibus est analoga.* Scriptura nimirum testatur: Hominem primitus ad Dei similitudinem fuisse conditum: Præcipuam similitudinis hujus partem in sanctissimo veritatis studio adeoque in boni malique scientia constituisse, quam igitur Adamus non per lapsum sive experientiam consequutus est: Inter multas alias arbores in Paradiso etiam arborem vitæ extitisse, ad hominis sanitatem, conservandamque immortalem vitam, destinatam: Homini peccatori mortem temporalem variasque in hac vita calamitates fuisse subeundas, adeoque ipsum fruitione sive esu fructuum arboris vitæ fuisse arcendum, proptereaque e Paradiso ejiciendum: Deum quidem esse justissimum, hanc tamen ejus virtutem misericordia esse temperatam:
Ipsum

Ipsū semper attributis suis convenienter & loqui
& agere, neque unquam a perfectissima hac regula
discedere. Cum omnibus hisce nostra interpre-
tatio optime conspirat.

§. LX. 5.) *Nec minus loquentis scopo congruens
est.* Deus ubique & opere & verbis testatur: se
creaturas suas amare, ideoque eorum imperfectio-
nem ac infelicitatem, quantum salva sua iustitia
fieri potest, non velle: se pœna ac morte pecca-
toris minime delectari, sed ejus vitam ac conser-
vationem præferre: se invito quasi fieri si secun-
dum iustitiæ suæ rigorem sibi agendum, pœna-
que a peccatore sumenda sit: se itidem natura sua
magis ad bonitatis ac gratiæ quam ad iustitiæ ex-
ercitium inclinare. Hæc ut Deus peccatori com-
probet ubique intendit. Idem etiam totius hujus
capitis, in quo textus noster occurrit, scopus est,
dum Deus id maxime agit, ut ostendat, se iustis-
simum esse judicem, qui peccatum salvis suis at-
tributis impunitum dimittere minime possit, sed
qui simul iustitiæ ac pœnæ rigorem misericordia
temperet, & peccatorem commiserari quam eum
perdere malit. Hæc ut demonstrentur omnis Dei
circa hominem nuper lapsum actio collineat, &
huic loquentis scopo etiam nostra interpretatio
maxime consentanea est.

§. LXI. 6.) *Sensus iste etiam cum veritate con-
venit.* Subinde nimirum etiam in theologicis eve-
nire solet, ut errores spuriasque hypotheses pro
veritatibus genuinis, veritates contra pro erroribus
habeamus, iisque Scripturæ sensum metiamur.
Nullum vero sectæ studium, nullum Religionis

præjudicium vel alia præconcepta opinio , in omnibus iis, quæ in nostra interpretatione occurrunt , locum invenire possunt. Veritates istæ ab omnibus sunt agnitæ ac confessæ, id unum agitur: an præcise in hoc dicto sint contenta, nec de tuenda aliqua hypothese res est, cui verborum istorum sensus accommodari debeat.

§. LXII. 7.) *Minimis denique explicatio ista premitur difficultatibus.* Quæcunque enim interpretatio a nullo ex allatis characteribus sive regulis discedit, nec contra unicam ex iis peccat, ita etiam veris difficultatibus premi minime potest, sed nonnisi apparentes illæ sint oportet. Ostendimus autem in præcedentibus ab una parte: reliquas interpretationes contra quasdam ex allatis regulis peccare, iisque minime conformes esse, contra vero explicationem nostram optime cum iis omnibus convenire. Unde sequitur: minimis etiam, & nonnisi apparentibus, eam premi posse difficultatibus.

§. LXIII. At dices fortasse, reliquas etiam interpretationes cum nonnullis ex regulis ac characteribus allatis optime conspirare, adeoque regulas illas vel incongruas & superfluas esse, vel si veræ sint eam interpretationem minime rejiciendam esse, quæ eis congrua est.

§. LXIV. Hanc ipsam vero ob causam, quod non omnis falsa interpretatio ad omnes regulas hermeneuticas istas impingit, sed nonnullis tantum adversa cæteris congrua esse potest, etiam hoc requiritur ut omnibus criteriis hisce sit consenta-

sentanea, nec unicæ adeo contraria. Si unicum enim horum criteriorum defuerit, satis causæ est, cur sensus nobis debeat esse suspectus. Vide RAMBACHII institutiones hermeneuticæ sacrae Lib. IV. Cap. 2. §. 9.

§. LXV. Discimus ex verbis hætenus explicatis, quanta Dei sit tam bonitas, quam justitia & erga miserum hominem gratia ac misericordia. Quanta, Domine! Deus mi! quamque insignis est bonitas tua! Creasti cœlos, qui sunt opus manuum tuarum, eum in finem conditi, ut immensæ sapientiæ, bonitatis ac potentiæ essent speculum. Fundasti terram, ut gloriæ tuæ theatrum hominumque habitaculum esset. Tu Protoplastorum nostrorum Creator eras, quam præclarum igitur opus homo est, o! si viveremus ad gloriam tuam!

§. LXVI. Mas & fœmina ad imaginem tuam erant facti, laudamus bonitatem tuam, Domine! sed recordamur pristini status, ex quo excidimus; renova opus tuum, & crea ex nobis hominem novum ad tuum exemplar refectum. Sapiens & sanctus erat primus homo, eum enim fecisti rectum, qui te cognoscebat & amabat, quia perfectissimus es. Quare ergo diligeremus malum, & Te, unicum ac summum bonum nostrum, odio haberemus. Erat etiam immortalis, ubi enim nullum peccatum ibi etiam vita sine morte est. O! si sanctitatem sectaremur, ut post hanc vitam ad immortalitatem perveniremus.

§. LXVII. At a te solo & summo suo bono homo defecerat & lex tua ipsum morti addici jubet. Justus es, Domine & simul misericors, mirabilis in omnibus operibus tuis. Rectum & integrum hominem comminatione terruisti, ne in peccatum & propriam perniciem rueret, sed lapsum promissione solatus es, ut peccare desineret; Fac ipse, ut mala vitemus, & promissorum tuorum erimus participes.

§. LXVIII. Salva tua justitia aliter non poteras, quin poenam de homine lapso sumeres; immortalitate privari, arbore vitæ arceri, e Paradiso expelli, & durissimas vitæ præsentis calamitates subire debebat, eum tamen ad meritas hanc repositare poenas non poteras, quin de novo commiserationis tuæ ipsum certiores faceres; insigne propterea misericordiæ tuæ testimonium dedisti, ut ipsi Deus solatii esses. O! si nos peccatores hanc tuam misericordiam agnosceremus, ad eam, ceu ad unicam anchoram, confugeremus, neque ea ad peccatum abuteremur.

T A N T U M.

Com-

Commentatio Epistolica

de

SAMOSATENIANIS NEOTERICIS

in I. Articulo *AUGUST. CONFESS.*

memoratis ac damnatis.

VIRO

Plurimum Reverendo ac Doctissimo

JO. JACOBO BREITINGERO

S. P. D.

JO. RUDOLPHUS KISLINGIUS,

D. & P. P. Lipsiens.

MUltum voluptatis nec non utilitatis ex
Tuo, Vir Excellentissime! quod per
aliquot annos Tecum alui litterarum
commercio ad me promanavit, præter-
tim, quum illud ita hætenus inter nos fuerit tra-
ctatum, ut de rebus potissimum litterariis mutua
instituerentur colloquia. Proposita nuper admo-
dum a Te erat mihi quæstio; quid de Hæreticis,
eisdemque *Samosatenis Neotericis* in Articulo primo
Augustanæ Confessionis damnatis atque proscriptis

sentiam? Quinam illi sint, qui acu quidem tanguntur, sed non disertis verbis producantur in scenam? Rem itaque serium sub examen vocavi, & Tibi proxime exposui, quid de his hominum quisquiliis stigmatibus notatis statuam. Reddidisti quoque me certiolem, Te in mea acquiescere sententia, eademque albo adprobare calculo. Hocce Tuo suffragio meae opinioni satis amico instructus calamum abjicere possem, sed reliqua adhuc sunt quaedam momenta hos homunciones tangentia, quae studio, ac meditatione ulteriore indigent, dignaque sunt, quae Tua opera, & cura producantur in lucem.

Operae profecto est pretium, totum hoc, quale demumcunque aestimetur, argumentum nauci haud pendendum, denuo sub limam vocare, illudque ita diluere, ut nomen horum tenebrionum protrahatur e latebris, auctoritas porro laudati Articuli, ne ancipites versipellesque habeantur nostri Confessores, vindicetur curatius, & tandem aliquid commodi ad nostrae, quam pressis manibus tenemus, Confessionis Augustanae historiam conferatur. Mittam igitur Tua, Vir Doctissime! pace, hoc eridos pomum denuo sub incudem, ac meam libera fronte pronuntiabo sententiam.

Inter illos, qui in Articulo primo Aug. Confessionis de Deo, damnantur, atque a Societate Lutheranorum longius segregantur, Haereticos, locum occupant ultimum Samosatani tam veteres, quam recentiores. En verba hujus Articuli: „*Damnant & SAMOSATENOS, veteres & NEOTE-
RICOS, qui cum tantum unam personam esse con-*
„ *ten-*

„tendant, de verbo, & Spiritu Sancto astute, &
 „impie rhetoricantur, quod non sint personæ distinctæ,
 „sed quod Verbum significet verbum orale, & Spi-
 „ritus motum in rebus creatum. „ Samosateno-
 rum veterum errores, de quibus jam nulla est
 disputatio, revocarunt recentiores nonnulli Hære-
 tici, quorum nomen non indicant Confessores,
 sed silentii peplo illud involvunt. Nostræ itaque
 concertationis cardo in eo potissimum vertitur mo-
 mento, quinam homunciones, & maleferiati San-
 ctæ Trinitatis hostes hac virgula notentur censo-
 ria. Hoc est rei caput & apex.

Plerique omnes, quos adii August. Confessio-
 nis commentatores, Balth. Mentzerus, (*) Wolfg.
 Franzius, (**) Godofr. Hoffmannus, (***) Specti-
 us, (****) alii complures, propendent ad Neo-
 photinianos, qui appellantur Servetiani, nec non
 Sociniani. Quos excitavi homines Mich. Serveto,
 atque Socino addictos, esse ejuratos Trinitatis hostes,
 nec non Deitati Filii Dei, ac Spiritus Sancti tur-
 piter infensos, in vado est. Optimo certe jure di-
 cam his Antitrinitariis in hoc Articulo, nec non
 in Apologia (*****) Aug. Conf. & in Formula Con-
 cordiæ (*****) nostri Confessores scripserunt, ut
 labem nobis temere aspersam fortiter abluerent.
 Graves omnino causas habuerunt Aug. Conf. con-

F 5

ditores

(*) Exeges. Aug. Conf. ad h. Art. p. 50.

(**) Disput. I. in Aug. Conf. ad h. Art. §. VII.

(***) Commentar. in A. C. ad h. Art. p. 24.

(****) Aug. C. Aphor. illustrat. ad h. A. p. 7.

(*****) Apolog. p. 50.

(*****) Art. XII. pag. 824.

ditores suam, quam Augustissimo Imperatori Carolo V. & Patribus Imperii Romani purpuratis tradebant Confessionem, Articulo, de Deo, eo-que Triuno auspicari. Demonstrandum ipsis primo erat, se in hoc Articulo maxime fundamentaliter recte sentire. Declarandum erat porro, se a Symbolis primitivæ Ecclesiæ Oecumenicis, totiusque Ecclesiæ sanctioris suffragio receptis, ne latum quidem recedere unguem, sed antiquam Apostolorum obtinere fidem. Tempestive tandem refutandæ, retundendæque erant calumniæ ipsis turpiter impactæ, quod falsas de Deo, ac Sanctæ Trinitatis secreto alerent opiniones. Etenim adeo intamata erat religio a Luthero suo nitori restituta, ut plerique peregrini, Hispani imprimis, Galli ac Itali crederent, illam ex omnibus hæresibus esse compilatam, ac deforme aliquod fidei Chaos, quin & Medusæ referre caput. Quæ quum ita sint, satis bene suæ innocentiae consuluerunt laudatissimi Confessores, hanc Hæreticorum sentinam e suis eliminantes castris. Laudem tamen, meo iudicio, meretur tempestivum, quo usi sunt beati Confessores, silentium, quo sibi ab excitandis, & in medium producendis his Samosatensis recentioribus circumspicte temperarunt. Latebat enim illo, quo exhibita est Aug. Confessio, tempore anguis adhuc sub herba, nec tum in proximas quasque Imperii Germanici regiones defilierat. Neque *Ludovici HETZERI*, neque *Joannis CAMPANI* errores ac libri omnibus erant noti, sed tantum privatos jam inter parietes examinabantur. Eadem erat *Michaëlis SERVETI* ratio, cujus libri lucem nondum aspexerunt. Utinam vero eandem nunquam aspexissent! Sati-

us igitur videbatur hos Hæreticos recentiores paululum ignotos præterire, & modestiam in nominibus ipsorum excitandis adhibere, quam novos excitare motus, qui prudentia atque vigilantia adhuc sedari poterant ac suppressi. Id ipsum ex Epistolis *Oecolampadii* (*) & *Zwinglii* haud obscure apparet, hos viros sedulo laborasse, ne *Serveti* errores in Saxoniam emanarent, & ipsis malæ causæ apud Lutheranos attraherent suspicionem. At redeo ad rem.

Quamvis autem lubens interpretibus Aug. Confessionis supra allatis subscriberem, hos Samosatēnos Neotericos esse Neophotianos, Servetianos, ac Socinianos, multa tamen adsunt, quæ me ab hac sententia retinent, impedimenta. Firmiora atque certiora sunt, quæ huic persuasioni opposuerunt b. *Ern. Sal. CYPRIANUS*, & venerabilis Cancellarius *Joan. Laurent A MOSHEM*, seu si mavis *Henric. Ab. Allwærdenus*, argumenta, quam ut a secus sentientibus infirmari possint ac destrui. Dispiciamus has rationes suo robore nixas. Quem modo appellavi, *CYPRIANUS* (**)
felicissimus historiæ Aug. Confessionis indagator ex antiquissimis, quæ in copiosissima ac ornatissima Bibliotheca Gothana adservantur, documentis circa Hæreticos in Articulo I. castigatos cum sale ac veritate observavit, neque Servetianos, neque Socinianos hoc, quo delineata, atque tradita est Confessio, temporis tractu innotuisse, intelli-

---

(*) Epist. Oecolampadii & Zwinglii Lib. IV. p. 801.

(**) Historia Aug. Conf. Cap. XVII. p. 295.

telligendos itaque esse alios, qui sub persona Samosatensorum Neotericorum delituerint. Digito designat indice *Ludovicum HETZERUM*, atque *Joannem CAMPANUM*, par nobile Virorum si Diis placet. Narrat *Ludov. Hetzerum* Helveticum fuisse de grege Anabaptistarum hominem, seu si magis arridet, qui ob Polygamiam Constantiæ ad An. MDXXIX. capite esset plexus. De *Jo. vero Campano* commemorat, illum fuisse Juliacensem, qui Wittebergæ studiis dedit operam, & inprimis *Georgii Vuicelii* hospitio ac familiaritate est usus. Hosce homines novarum hæresium religioni puriori nocivarum conditores fuisse illos Samosatenos Neotericos atro in excitato Articulo A. Conf. notatos carbone, documentis certissimis fultus extra omnem dubitationis aleam positum esse arbitratur. Certum est illo tempore Serveti ac Socinorum monstra nondum prodiisse in lucem.

Eisdem fere rationibus haud ficulneis utitur *Henricus Ab. Allwærdenus*, (*) qui Præsede venerab. *Moshemio* elegantem de Serveto emisit commentationem. Hi præstantissimi Historiæ Servetianæ conditores, prout in re historica sunt acutissimi, ita hujus rei argumenta utraque expendunt lance, & sententiam suam huncce in modum pronuntiant: „*Ast nihilo tamen minus, duabus ego rationibus, cur his non assentiar, impedi-
Namque I) dogmata hæc, quæ in hoc Articulo re-
jiciuntur, cum Serveti scitis minime conveniunt.
Verbum enim esse vocale, & Spiritum Sanctum esse*
„ *motum*

(*) Historia Michaëlis Serveti §. X. p. 27.

„ motum in rebus creatis, duo sunt dogmata, qua
 „ tamquam falsa damnantur, nihil vero horum Serve-
 „ tus unquam statuit. II. Dum hæc Anno MDXXX.
 „ conficeretur Confessio, placita Serveti nondum in
 „ Germania sparsa erant. Sed Anno insecuto MDXXXI.
 „ libri ejus VII. de Trinitatis erroribus conscripti at-
 „ que editi sunt, & post horum editionem, doctrina
 „ ejus latius passim diffusa est. Suspicio autem in hoc
 „ primo Aug. Conf. Articulo Joannem CAMPANUM
 „ condemnari, quippe qui MDXXX. & MDXXXI.
 „ venena sua Wittebergæ sparsit. Quocirca qui ex ve-
 „ teribus Servetum in Aug. Conf. damnatum esse fla-
 „ tuunt, illi ita capiendi sunt, ac si dicerent, Serve-
 „ tum jam antequam exoriretur, anticipando veluti in
 „ hac Confessione rejectum atque confixum esse. „
 Rem satis bene dijudicasse hujus historiæ auctores
 is demum intelliget, qui male sanas Arianorum,
 Photinianorum, Servetianorum, & Socinianorum
 doctrinas utroque adspexit oculo. Quamvis enim
 hi omnes hæresium antesignani Trinitatis Arcano
 cornua demonstrarint minacia; diversa tamen pro-
 posuerunt rei capita. Alii quippe existentiam ab
 æterno, ac Divinitatem Filii Dei, ac Spiritus San-
 cti prorsus negarunt, ac divinas has personas in-
 meras, imaginariasque Dei unius affectiones,
 virtutes ac effectus adeo mutarunt, ut una tan-
 tum divina persona diversis nominibus & actioni-
 bus conspicua inde emergeret. Alii contra exi-
 stentiam harum personarum quidem concesserunt,
 sed easdem ita extenuarunt, ut ipsis, præter no-
 men, omnem denegarent divinitatem. Possem
 sine magno labore discrimen hoc inter Hæretico-
 rum errores explicare, si id instituti sineret ratio.
 Neve falcem in alienam mittam messem, ma-
 num

num retraho, quia nostra disputatio inprimis circa *Hetzeri & Campani* historiam est occupata.

Ne tamen sine Symbola discedam, arridet quædam momenta circa *Ludov. Hetzeri* historiam proponere, eademque Tuo, Vir Præstantissime! exasciato ad uberiores rei notitiam tradere iudicio. Et *Hetzerum* quidem quod attinet, de ipsius Patria dubium mihi est enatum. Movit mihi hunc scrupulum dissensus *Cyprianum* (*) inter & *Jo. Fr. Buddeum* (**) exortus, quorum prior *Hetzerum* appellat Helveticum, posterior autem Bavarum. Quantum vero ex *Jo. Henr. Ottio* (***) & *Henr. Bullingerio* (****) intelligo, hic homo capite census in Helvetia suos omnino habuit natales. Mea enim ex sententia *Bullingerus* & *Ottius* id negotii sibi datum esse crediderunt, ut inprimis historiam Anabaptistarum in Helvetia olim degentium conscriberent, prout alii viri eruditi horum lurconum res in suis tractibus gestas delineandas susceperunt. Quin & ex suo, quod cum Anabaptistis in Helvetia, & *Zwinglio* habuit commercio, mihi adparere videtur, illum patriam habuisse Helvetiam.

Consideraturus nunc huius hominis, nec non impostoris animi indolem, & vitæ genus, historia ipsa edocet, illum fuisse pessimæ notæ, sive intellectum, sive voluntatem ipsius spectes, virum.

(*) Laud. Histor. A. C. Cap. XVII. p. 295.

(**) Lexic. Univers. Tom. II. p. 870.

(***) Annal. Anabaptistici S. Hist. Anabaptist. ad An. MDXXIX. §. 4. p. 50.

(****) Histor. Helvetic. Tom. III. p. 68.

rum. Falsa enim, quæ vel excoxit, vel aliunde imbibit falsæ doctrinæ capita, luculenter testantur, ipsius intellectum pessima labe fuisse infectum. Nec voluntas ejusdem hominutionis maximis vacua fuit vitiis. Nec mens ipsi sana, nec cor vitæ integrum, scelerisque purum. Etenim teste *Ottio* (*) vagis, spurcisque amoribus se adeo addixit, ut tredecim haberet uxores, ob quæ adulteria, & vitam plane Bœoticam, funestam, sed satis justam deinceps sensit pœnam. Quem feralem vitæ ipsius turpiter actæ finem quoque commemorat illustris *Vit. Lud. Seckendorffius* (**) his quidem verbis: *Ludovicus Hetzerus, vir doctus, sed pessimis opinionibus deditus, Constantiæ exustus est.* Hoc solummodo in virtutibus *Hetzeri* ponendum est, illum teste laudato *Ottio* morti proximum, peioris vitæ declarasse pœnitentiam. Bene egit, si ipsum suorum errorum ac scelerum pœnituerit, si ex animo cum Deo in gratiam redierit, si denique clausulam turpissimæ vitæ fecerit bonam. Eamdem de vita & scriptis *Hetzeri* commentationem prodit *Jo. Hornbeccius*. (***) Profecto hujus hominis vita tantis facinoribus fuit commaculata, ut laudis præcone post mortem facile supersedere potuerit; invenit tamen sui nominis buccinatorem *Christoph. Sandium*, (****) qui ipsi non ultimum inter Martyres illius ævi assignat

---

(*) Histor. cit. p. 50.

(**) Historia Lutheranismi Tom. II. Lib. II. Sect. 19. S. L. p. 145.

(***) Summa Controvers. Lib. V. p. 341.

(****) Bibliotheca Antitrinitar. p. 16.

nat locum, quod quoque relatum leges in Martyrologio *Harlemensi*. (*)

Ex iis, quæ hic loci strictis calamis tradidi, planum est, *Hetzerum* procul dubio intra Helvetiam substitisse, & venenum perniciosæ suæ doctrinæ ex ore . . . . maledico didicisse, non autem Saxoniae Superioris adiisse tractus. Qua in opinione me non errare crediderim, quia hujus hominis, in historia motuum ab Anabaptistis in Saxonia Superiore excitatorum, nulla propemodum fit mentio. Concertationes autem, quas cum *Zwinglio* habuit, meo judicio, sunt testes, illum in Helvetia potissimum infelix disseminasse lolium, & a partibus Anabaptistarum, veluti hyperaspisten, stetisse.

Nec præterire debeo Scripta, quæ evulgavit hic spurcus homo, quorum summa, quantum ego novi, huc redit. Venit primo in censum ejus præfamen in *Baruchum* emissum. Secundo ille liber inficetus, & ad Caucasum rejiciendus, quo *Deitatem Christi impugnavit*, quam infaustam operam teste *Ottio* (**) primus est aggressus. Hicce detestandus liber declarabit, utrum omni ex parte Serveto adhæserit auctor, nec ne? Explicabit ulterius, quam de Filio Dei & Spiritu Sancto foverit sententiam? Tertio tandem ad An. MDXXIII. emisit *librum contra imagines*. Illa ipsa scripta admodum rara esse arbitror, inprimis blasphemum, quem

---

(*) P. 28.

(**) L. c.

quem contra Deitatem Christi eructavit, libellum, dignum a *Zwinglio* æstimatum, qui atra prematur nocte. Laudis encomio maclanda est ista *Zwinglii* vigilantia, qua hujus impostoris bipedum, quadrupedumque nequissimi familiaritatem evitavit, atque ejus libellos veneno infectos omni cura suppressit. Etenim æque *Lutherus* ac *Zwinglius* harum seditionum, nescio qua malesana persuasione, apud externos æstimabantur auctores, (*) cum tamen uterque his Furiis inferret signa. Libro nimirum *Lutheri*, de *Libertate Christiana* evulgato, hi lurcones, testibus *Seckendorffio* (**) ac *Frid. Spanhemio* (***) ad palliandos suos errores pessime sunt abusi. Non opus est, ut *Luthero* hanc labem denuo abstergam, quum ipsius vindiciæ in suis ipsius libris prostant. Immo *Jac. Benign. Bossuetus* (****) alias acutus & iniquus rerum *Lutheranarum* censor profitetur, *Lutheranos* *Anabaptistarum* tibias non inflasse, sed eosdem in *Aug. Confessione* sale perfricuisse *Attico* ac *Romano*. *Zwinglium* autem ab hac macula liberavit *Jo. Henr. Hottingerus*. (*****)

Tom. VI.

G

Licet

(*) Histoire des Anabaptistes. p. 3. Paris. MDCXV. conf. Godofr. Arnoldi Histor. Eccl. & Hæret. Part. II. Lib. XVI. Cap. XXI. p. 263.

(**) Historia Lutheranismi. Tom. I. Lib. I. Sect. XXVII. §. LXVIII. p. 99.

(***) Opp. Tom. III. de Controvers. cum Enthusiast. & Anabaptist. p. 771.

(****) Histoire des Variations des Eglises. Tom. I. Liv. III. §. XXXVII. p. 116.

(*****). Histor. Ecclesiast. N. T. Tom. VIII. Cap. V. p. 315. seq.

Licet autem orbis litterarius infelicis hujus *He-
geri* memoria facile careat, non tamen in cassum
laborares, Vir Amplissime! si ex Tuo copiosissi-
mo rei litterariæ apparatu de hujus nefarii hominis
patria, turbis, fatis, ac libris aliquid in lucem
proferres. Oleum forte non perderes ac operam,
si imprimis librum contra Deitatem Christi tange-
res, atque luculenter exponeres, utrum ille,
quod serio optandum est, liber a Zwinglio peni-
tus fuerit extinctus, & hominum oculis ereptus,
an vero in antiquissima supellectile libraria apud
Turicenses adhuc sit superstes. Auget spem de
libro illo adhuc superstite conceptam *Guilb. Bur-
netus* (*) qui commemorat apud Turicenses ad-
huc conservari Zwinglii Bibliothecam antiquissi-
mis MSC. & Epistolis ad Historiam Sæculi XVI.
pertinentibus refertam. Utilis itaque esset opera,
si quædam de hoc argumento cum orbe litterario
communicares. Certe si hic infaustus liber cura
Zwinglii e medio est sublatus, de civitate Christi-
ana bene meritus est hic Vir, qui inter viros sui
ævi emicuit veluti luna inter minora sidera. Quam
provinciam *Tibi*, a me humanissime traditam,
Te recepturum esse pro Tuo in res litterarias amo-
re ac studio tanto magis confido, quia in illustri
Museo Helvetico multa deprehendi antiquitatis
monumenta ab *Herr. Bullinger*o, aliisque viris sui,
quo vixerunt, sæculi ornamentis, tenebris atque te-
nebris erepta, ac publicæ exposita luci.

Cala-

(*) Itinerar. Part. I, p. 135.

Calamus nunc ad *Jo. CAMPANUM* esset transferendus, cujus viri crebrior est in *Lutheri & Melanchtonis* libris mentio, quia seditiones a *Georg. Vuicelio* motas imprimis juvit, & multum molestiae Theologis movit Wittenbergensibus, sed ne epistolae limites transiliat meditatio, hoc argumentum procrastinandum esse censeo. Facit autem hic *Campanus* in hac disputatione utramque paginam, adeoque dignus a conditoribus Historiae Servetianae aestimatus (*) cujus vitam aliquis diligentius consignaret. Satis est, me paucis declarasse mentem de his Samosatensis in saepe excitato Articulo Aug. Confessionis damnatis. Commoda, si Deo placuerit, occasione meam quoque de *Jo. Campano*, ejusque doctrina ac turbis in civitate Christiana excitatis explicabo sententiam. Vale, Vir Doctissime! Res Tuas age feliciter, & hunc libellum, si non magni ponderis, tamen jucundi ac utilis argumenti, æqui consule ac boni. Iterum vale! Dab. Lipsiæ die XXVII. Mart. MDCCLI.

(*) Laud. Histor. Serveti §. X. nota C. p. 29.

F. V. Non est omitendum summe Vener. atque Ampliss. Virum a MOSHEIM in Commentario quem inscripsit: *Uderweitiger Versuch einer vollständigen und unpartheyischen Reßer-Geschichte*, Disquis. III. pag. 116. Quæstionem hanc de Neotericis Samosatensianis in I. Artic. A. C. damnatis ex professo retractasse, atque omnia multo diligentius sub examen revocasse, quam in priore illa Disertatione factum est. De JO. CAMPANO autem consulendus omnino Vir Clariss. J. G. SCHELHORNIIUS in *Amenit. Hist. Litter*, Tom. XI. p. 1 - 32.

'ANEKΔOTA QUÆDAM
de
LUDOVICO HETZERO.

Ad

Summe Reverendum ac Celeberrimum Virum

JO. ROD. KIESLINGIUM,

S. Theol. Doct. & Prof. Publ.

in illustri Lipsiens. Academia.

JUre Tuo uteris, Vir Celeberrime! quum a me postulas, ut obscuram ac impeditam de vita, fatis ac doctrina Hominis pro ea ætate impense docti, sed pestilentissimarum opinionum ac libidinum œstro perciti, Historiam nova luce perfundam, atque documentorum fide illustrem: Quum enim maximam vitæ partem inter nos exegerit, multumque cum piis Ecclesiæ nostræ Doctoribus fuerit versatus, non temere Tibi fuit persuasum, pleniorē ac accuratiorē in hoc rerum genere notitiā ex publicis Ecclesiæ nostræ scriniis & tabulariis esse hauriendam ac erudendam. Æquum igitur censeo, me pro ea facultate, quam mihi Bibliothecæ Canoniorum Carolinæ custodia tribuit, Tuæ petitioni locum concedere, & quando in mea potestate non fuerit, ut

ut Tuæ expectationi possim satisfacere, id tamen operam dare, ut cognoscas, nulla negligentiae culpa accidisse, quod Tibi non fuerit satisfactum.

Et primo quidem communi Auctorum nostrorum fide ac consensu traditum est LUDOVICUM HETZERUM, Episcopicella, inclito Turgoiæ oppido, oriundum, primum in pago Vadisvillano ad Lacum Turicensem Sacellani, mox deinde etiam in ipsa Urbe Turicensi Sacerdotis munere esse defunctum. Atque etiam manifestum est, eum in primis fuisse, qui avita Romanorum Superstitione repudiata, Evangelicæ Doctrinæ, noviter e tenebris illucescenti, nomen suum dederit, eamque & ore & calamo propugnaverit: Ejus rei documenta sunt, cum *Libellus*, quem latino Sermonem *contra usum Imaginum* in Templis conscriptum absque Auctoris nomine jam An. 1523. edidit, qui deinceps in Linguam vernaculam translatus prodiit sub hac inscriptione: *Urtheil Gottes, wie man sich mit den Bildern halten soll.* In cujus prioris parte omnia S. Scripturæ loca, quæ Imaginum in cultu divino usum ac religionem oppugnant expenduntur: In altera vero argumenta pro Imaginum usu religioso diluuntur: Tum vero *Senatus Turicensis Decretum*, quod in Actis publicis ad An. MDXXIII. diem Jovis ante Simonis & Judæ feriam relatum legitur, cujus hæc est sententia: *Ludovicum Hetzerum, quod Conradum de Maschwanden Sermonem ad populum habentem publice interpellaverit, ac corripuerit ab omni intentato crimine absolvi: Conradum vero de Maschwanden moneri, ut secundum Senatus Supremi mandatum S. Evangelium & divinas Scripturas populo annuntiet, neque se*

huic salutari Doctrinae amplius procaciter opponat. At-
que etiam ex alio Senatus Decreto An. MDXXIII.
publicato constat hunc Conradum de Maschwanden,
quod pro concione publica Ludovicum Hetzerum
atrocissimis convitiis laceraverit, atque etiam ip-
sum Senatum Turicensem impio ore proscindere
non dubitaverit, in vincula publica fuisse conje-
ctum, donec & ab Ampliss. Senatu & ab Hetzero
maledicti veniam impetrasset. An. MDXXV. Lu-
dovicum Hetzerum Augustae Vindel. commorantem
propter turbas seditiose ibi concitatas urbe fuisse
ejectum discimus ex Litteris Mich. Humelii Raven-
spurgensis ad Thomam Blaurerum datis, quæ ita
habent:

Thomæ Blauro Michael Humel. S. P. D.

Numquid non aves scire cur nuper, dum apud vos
 essem, in URBANUM nostrum RHEGIUM in-
 vectus sit variis convitiis LUD. HETZERUS, rebapti-
 zatorum Sectæ gloriosulus propugnator? Audi, paucis
 edisseram. Locum hunc JOHAN. VI. Ἡ σὰς ἔν
 ὁφελὲν ἔδεν, URBANUS pro Suggestu publice tum
 Scripturarum testimoniis, tum efficacissimis rationibus e
 Carolstadianorum manibus fortiter & feliciter extorserat,
 omnibus applaudentibus, quod quum ille seditiose hinc
 inde cavillaretur & reprehenderet apud Sectatores suos,
 evocatus est ab URBANO in publicam arenam & dis-
 putationem; sed quum statò die, ut manum cominus
 confereret, non comparuisset, per Senatum Augustanum,
 mox urbe est ejectus & proscriptus, ceu homo seditio-
 sus, impurus & Evangelii hostis. Hinc illi istæ fuere
 lacrimæ, hinc furor & stomachus in Urbanum. Sa-
 lute meis verbis Ambrosium fratrem tuum & Vanni-
 um,

um, communem amicum nostrum. Te Christus servet.
 Ravenspurgi ως τάχιστα. Die Nonarum Novembr.
 MDXXV.

Hetzerum autem ingenio procaci & ad cavillandum
 proclivi fuisse argumento esse possunt, quæ *Amb.*
Blaurer ad *Zwinglium* d. X. Novembr. MDXXV.
 in hanc rem scripsit ad hunc modum: . . Saluta
 „ *Leonem* tuum nostris verbis, & HETZERUM,
 „ si istic est, cui cum hic visus sum nescio quas
 „ *Scripturæ* Sententias parum dextre appositeque
 „ tractasse, miror, cur prius me traducere, quam
 „ erroris admonere voluerit. Sed de hoc aliàs.
 „ Plura non possum: Et tu nunc scio congressum
 „ adornas cum Baptistis tuis, qui utinam tam ni-
 „ hil officerent Evangelicis studiis garrulitate &
 „ pertinacia, quam nihil possunt *Scripturis* & ve-
 „ ritate. Christus per Te etiam hac vice ut ha-
 „ ctenus vincat. Ora pro nobis & nostra Eccle-
 „ sia, ut liberemur ab incredulis & perversis ho-
 „ minibus. Ex Constantia. „

Admodum probabile est *Ludovicum Hetzerum*
 postquam *Augusta* fuerat proscriptus *Constantiam*
 ac deinde *Tigurum* repetiisse. Fuisse autem *Hetze-*
rum, ut Clariss. J. JAC. HOTTINGERUS *Hist.*
Eccl. Helv. p. 274. recte notavit, levis & incon-
 stantis animi ac ingenii hominem, qui aliquoties
 fanaticos suos errores apud *Zwinglium*, *OECO-*
lampadium, alios, quasi de iis esset convictus,
 serio retractare visus est; quo etiam impetravit,
 ut ab his Viris Amicis suis de meliore nota com-
 mendaretur. Memorabilis est in hanc rem Præfa-
 tio, quam præmisit suæ Translationi Teutonicæ

Libelli OEcolampadii de Eucharistia, quæ Turici apud
 Froschowerum prodiit sub hoc Titulo: Vom Sa-
 crament der Dancksagung. Von dem wahren Ver-
 stand der Worten Christi: DAS IST MEIN LEIB,
 nach der gar alten Lehreren Erklärung. In La-
 tein beschrieben durch Joh. Ecolampadium, ver-
 teutscht durch LVDVIGEN Säger. O Gott!
 Erlöß die Gefangenen. MDXXVI. 8. In hac
 Præfatione palinodiam canit Hetzerus, atque pu-
 blice profitetur, se Zwinglio acceptum ferre,
 quod de Pædobaptismo nunc rectius sentiat, da-
 bo ejus verba, utut paulo prolixiora: „Ich hab
 „ auch hie Statt, mich etlicher erdachten Reden
 „ ze entschuldigen, die mir von denen usgelegt
 „ worden sind, die kein Fisch können fahen,
 „ das Wasser seye dann trueb: Namlich mich
 „ unter den Rotterschen, unbillichen Secten der
 „ Widertäufer ze seyn; und haben mich also an
 „ ettlichen Orten usgegeben; wie fælschlich aber
 „ weist Gott, und vil fromme Christen, daß
 „ ich scemlichs nie weder schriftlich noch munt-
 „ lich gelehrt hab. Es ist mir auch nie ze Sinn
 „ kommen. Gott seye Lob. Aber damit ichs
 „ bekenn, so bin ich lauter der Meinung gewe-
 „ sen, *Kinder Tauffen seye ganz unrecht*; Darzu hat
 „ mich des Bapsts Buch gefuehrt (*Titul. de Cons.*
 „ *dist. 4. Cano. Quare &c. per totum*) in welchem
 „ ich gelesen hab, daß sie dem eusseren Wasser-
 „ Tauff die Seligkeit zugeschriben haben; wel-
 „ ches des ainigen Glaubens und des untadelichen
 „ Vertrauwens in Christum ist. O wie vil ellen-
 „ der betruebter Herzen hat man vilen frommen
 „ Muetteren gemacht, die nit anderst vermeynt,
 „ dann ire ungetauffte Kindlin werden verdammt,
 „ dessen

„ dessen geben sie mir Zeugnuß. Auch die be-
 „ sondere Stett der Begræbnuß, da man sie nit
 „ zu anderen Menschen begraben hat, zwar al-
 „ lein aus der Ursach, daß sie Gottes Angesicht
 „ nit mer sehen werden. O der Wueterey! So
 „ doch eben als wol ze glauben ist (ich wills
 „ nit unbesynnt schliessen) daß ungetouffte Kind-
 „ lin der Christen gleich als wol selig werden und
 „ seyen, als die getaufften; ja was wollts hin-
 „ dern? Derhalben mich dis und andere schæd-
 „ liche Aberglauben, die man ohn alle Mafs by
 „ dem Tauff gebraucht, dahin gefuehrt wie ob-
 „ gemeldt, und mir den Tauff nit ohn Ursach
 „ argwœnig gemacht hat. Dis ist auch vil Ge-
 „ lehrten vor mir beschehen, und mœcht noch
 „ ainem nach mir auch beschehen. *Des Wider-*
 „ *tauffs halben hab ich ihn nie geruemt, und hat mir*
 „ *von Herzen missfallen.* Nun aber so ich von dem
 „ hochgelehrten, redlichen Knecht Christi HVL-
 „ DRYCHEN ZWINGLI, auf den IX. Tag No-
 „ vembris zu Zurich, aines andern berichtet wor-
 „ den bin: So steh ich auch derselbigen Mainung
 „ gern ab, so wyt man den Tauff on Zusatz
 „ braucht, als ain Testament-Zaichen. Ich hab
 „ auch dozermal wol gesehen, wie die Wider-
 „ tauffer so ganz law und schriftlos vor Ihm be-
 „ standen sind, daß es ja ainem ein gros Wun-
 „ der Gottes billich dunckt. Dis zeig ich dar-
 „ um an, Liebste in dem Herren! mich also der
 „ Unbill ze entschlagen, die mir unrechtlich uf-
 „ getrochen wird. Wolan im Namen Gottes,
 „ es geschicht aller Welt: Und billich so solt
 „ ain jeder an ihm selbs erlernen was Nachreden
 „ were. So es aber vilen Frommen und Gler-

„ ten geschicht, so will ichs gern mit ihnen ge-
 „ mein haben. . . . . Geben ze Zurich.
 „ MDXXVI. „ Egregium hæc verba quoque exhi-
 bent testimonium de Zwinglii adversus Catabaptistas
 victoria plane non dubia. An. MDXXVII. *Ludovicus*
HETZERUS cum *Jo. Denckio*, fanaticorum prin-
 cipe, Argentorati, Wormatiæ ac in finitimis
 agebat locis: Et memorant Historiæ Anabaptisti-
 cæ Scriptores hos Duumviros *Jacobum Kautzium*,
 Ecclesiæ Wormatiensis Ministrum in Anabaptis-
 mum pertraxisse; sic ut Conclusiones de Anaba-
 ptismo ederet, de quibus disputare præsumserit:
 Quas autem publico Scripto Ecclesiæ Argentinæ
 Ministri confutarunt, cujus Epigraphe hujus-
 modi est: *Getreue Warnung der Prediger des*
Evangelii zu Strassburg über die Artikel, so
Jacob Kauz/ Prediger zu Wormbs kürzlich hat
lassen aussagen, die Frucht der H. Schrift und
Gottes Worts, den Kinder-Tauff, und die Er-
lösung unsers Herren Jesu Christi, samt andern,
darinn sich Hans Dencken u. a. Widertäufer
schwehre Irrthum erregen, betreffend. In fine
 adjecta est hæc nota: *Strassburg am andern Tag*
Julii MDXXVII. In hoc Scripto dehortatorio
Johannes Denckius passim ac disertis verbis *Kautzii*
 in Anabaptismum aliosque Errores prolapsi *Præ-*
ceptor appellatur; quod de *Ludovico Hetzero* nonni-
 si dubitanter & quasi per suspicionem asseritur:
 Sic pag. 4. ad *Kautzii* Præfat. Artic. hæc habentur:
 „ So er dann nun vermeynt durch synen genann-
 „ ten Schulmeister *Hans Dencken*, ich weys nicht
 „ ob auch *Hetzern*, erlernt ze haben, das unser
 „ und syne Lehr, wie er sy noch vor kleiner
 „ Zyt gefuehrt hat, aus dem Teuffel entspriess, „ were

„ were ihm je bas angestanden, er hette uns in
 „ sonderheit durch Schrift verwarnet. „ Atque
 etiam ipse hic Libellus insigne testimonium exhi-
 bet, quam inconstantis animi fuerit *Lud. Hetzerus*
 in publica Doctrinae fidei professione fol. C. VII.
 b. „ Dife Art und Eigenschaft haben wir
 „ an Hans Dencken u. a. Widertæuffern gemein.
 „ lich erfunden. *Ludwig Hetzer* wollt by uns,
 „ wiewol er vor zu Zyrch sich anders erzeygt
 „ hat, kein Widertæuffer syn: Schalt *Michel*
 „ *Sattler*, nachdem er mit ihm Gespräch gehal-
 „ ten, einen lyftigen, bösen Lauren; von dem
 „ wir bessers hofften: Lobet Gott, dafs wir den
 „ Tauff fry lieffen: Sagt, so von andern in der
 „ Sach, wie von uns, gehandelt were, sollt di-
 „ ser Irrthum nit so wyt kommen syn. Her-
 „ nach hat er sich *Denckens* angenommen, wollt
 „ aber nit veriehen, dafs er seiner Lehr anhengig
 „ were. Ists nun ein anders um ihn, werden
 „ wirs wol innen werden, dann so sagt man
 „ meer. „ *Quanquam vero pernegabat, se cum*
Anabaptistis facere, aut in omnibus vel Sattleri
vel Denckii doctrinam probare, (admodum enim
probabile est, Hetzerum jam mature multo gravi-
ores & proprios circa primaria Doctrinae Chri-
stianae dogmata errores animo fovisse) in univer-
sum tamen omnium fanaticorum patrocinium sus-
cepit, quoniam facile praevidebat, sibi commu-
nem aliquando sortem cum his futuram, nisi mi-
tiora in hac causa consilia hominibus inspirari pos-
sint. Hinc jam olim dubitabatur, annon ipse
quoque Hetzerus Historiam funesti Supplicii Mi-
chaëlis Sattleri, qui Rotenburgi vivicomburio pu-
 nitus est, conscripserit: Sic in hoc ipso Ministro-
 rum

rum Argentin. Scripto fol. C. VI. legitur: „Wie
 „ seyn steht es dem L. an, er sey *Ludwig Hetzer*,
 „ oder ein anderer L. der die Historie *Michaël*
 „ *Sattlers* beschriben hat, das er im End dessel-
 „ bigen Buechlin setzet: *Das hab ich L. alles selber*
 „ *gehört und gesehen, verjehe auch von ihm ritterlich*
 „ *zu zeugen*: Und druckt doch sinen Namen nit
 „ aus, das man wist wer er sye, *Ludwig Hetzer*,
 „ oder *Lienhart Metziger*.„ Quamquam, ut hoc
 ἐν παρόδῳ tantum moneam, quicumque fuerit, qui
 Sattleri Historiam confecit, ejusque patrocinium
 suscepit, nihil in hac causa egerit, quod non
 ipsis Ministris Argentinensibus fuerit summopere
 probandum, utpote qui in ipso hoc libello supra fol.
 C. III. a. Sattlerum in genuinis Christi Martyribus
 adnumerare non sunt veriti: Verba illorum hæc
 sunt: „Wir achten aber doch, das Gott auch
 „ us den synen in solch Irrtum kommen las,
 „ als wir nicht zweyflen *Michel Sattler*, der zu Ro-
 „ tenburg verbrant ist, sey ein lieber Frynd Got-
 „ tes, wiewol er ein Fyrnemer im Tauff-Orden
 „ gewesen, doch vil geschickter und ehrbarer
 „ dann etliche andere. Auch hat er vom Tauff
 „ geantwortet, das man sieht, das er allein
 „ den Kinder-Tauff verworffen hat, durch den
 „ man vermeynt selig zu werden; dann er sol
 „ den Artickel, wie ein gedrukt Buechlin von
 „ ihm usgangen meldet, damit bewehrt haben,
 „ das der Glaub allein selig mache. Darzu hat
 „ er gebetten um Bericht us biblischer Schrift,
 „ und sich erbotten den anzenemmen. Darum
 „ wir nicht zweyflen, er sey ein Marterer Christi.
 „ S. Cyprianus, also auch Tertullianus und vil
 „ andere sind auch heilig Marterer von jedermann
 „ je

„ je und je gehalten worden, und haben noch
 „ dennoch auch schwere Irrungen gehebt. Doch
 „ der Erlöfung Christi Jesu halb, daran es alles
 „ ligt, haben wir kein solich Irrtum bey disem
 „ Michel Sattler, als dem Dencken gefunden. „
 Sed redeamus ad *Lud. Hetzerum*, qui si testimonio
Hans Schlaffer fides adhibenda est, An. MDXXVIII.
 cum *Denckio* Norimbergam excurrit. Hoc de-
 mum tempore fama de impio *Hetzeri* Libro in
Christi Divinitatem percrebuit: De quo ad *Ambros.*
Blaarer Ministrum Domini apud *Efslingam* Frater
 ejus germanus *Thomas Blaurer* ex *Constantia* d. IX.
 Decemb. MDXXXI. hæc scripsit: Tenes quid
 HETZERUS jam olim in hac Quæstione (de *Christi*
Divinitate) clanculum lucubrarit; His autem tam
 iniquis & vanis exordiis, quod facile totus *Christianis-*
mus expungetur. Christum ipse oro ut incolume conser-
 vet hoc regnum suum, suamque potentiam & auctori-
 tatem. Iterum vale. Et *Urbanus Rhegius* ad *Amb.*
Blaurerum ex *Augusta Vindel.* d. XXII. Januarii
 MDXXVIII. [quam epistolam leviter citat *Vir*
Cl. J. Jac. Hottingerus *Hist. Eccl. Helv. Part. III.*
p. 498.] hæc scribit: *Hetzerum* ajunt contra *Chri-*
sti Divinitatem scripsisse abominandas impietates. Quæ-
 so Frater eradica plantationem hanc pestilentissimam, ne
 dent hæc contagia labem. Præsagii animus meus jam
 olim, HETZERUM fatali nomine sic vocatum, nihil
 aliud quam certam Ecclesiæ perniciem moliri. Non erat
 tum temporis, ut scriberetur lætius. Vale Frater opti-
 me. Memorat V. *Cl. Henr. Ottius* *Hist. Anab. ad*
An. 1529. §. 4. Deitatem Christi ex illo hominum ge-
 nere *Hetzerus* primus impugnavit Libro scripto, quem
 suppressit *Zwinglius*. Rectissime observat *Ottius*
Hetzeri impium Librum scriptum tantum fuisse,

non

non vero typis exscriptum; quod vero subjicit eundem fuisse a b. Zwinglio suppressum, id ita accipio, quod ejus consilio & auctoritate factum fuerit, ne Tiguri aut Basileæ typis exscriberetur unquam: Librum enim Manuscriptum in *Ambrosii Blaureri* manus deinceps [quo fato obscurum est, nisi forte ab ipso Zwinglio cum eo fuerit communicatus] fuisse translatum, in cujus Bibliotheca An. MDLII. adhuc extiterit, fidem faciet hæc Epistola: (*)

Præstanti pietate, doctrinaque Viro,
D. OSWALDO MYCONIO,
Basiliensis Ecclesiæ Antistiti longe vigilantissimo, Venerando suo, charissimoque in Christo Fratri.

S.

TU vero grato mihi longe gratius fecisti, mi venerande charissimeque Frater! quod incomparabilem Hippocratem vestrum, qui sua ipsius humanitate simul ac eruditione facile se omnibus commendat, tuis nihilosecius amantissimis litteris commendare mihi volueris, sic enim duplici nomine, hoc est, & illius conspectu, quem de facie non noveram antea, tametsi nomen esset notissimum, & diu jam desideratis litteris tuis, una eademque hora, mirifice sum exhilaratus. Atque utinam esset, quo vicissim vos exhilarare, vestraeque expectationi, quod unice profecto cupiebam, respondere licuisset. Invenit apud me Clarissimus
 Medicus

(*) Hanc quoque Epistolam citat Vir Cl. J. JAC. HOTTINGERUS Hist. Eccl. Helv. Part. III. p. 498. ad marginem: Sed citat tantum.

Medicus libellos duos HETZERO auctore conscriptos, quibus *Fuccarus* ille Bibliothecam, quam tantis sumptibus medicatur, ornatam cupit. Et alterius quidem describendi potestatem haud gravate feci, quod crassiores habeat errores, quam qui cuiquam paullo cordatiori imponere facile possint. Alterum vero libere, sed tamen cum bona viri gratia, quod debui sane, negavi. Sic etenim non resipit solum pestilentissimum ac plus quam blasphemum Arrii dogma, verumetiam ita totum spiritum ipsius refert, ut si cui Pythagorica illa *μετεψυχωσις* placeat, omnino dicturus sit, cunctum hujus animum in HETZERUM immigrasse. Præstabit igitur, ac multo præstabit, sepultum adeoque prorsus extinctum esse hoc, dulce quidem, sed præsentissimum venenum, quam tanto multorum periculo, diutius alicubi servari. Quin etiam auctor ipse magna injuria afficeretur, qui jam ob enormia nonnulla flagitia sua extremo supplicio plectendus, quam potuit obnixe rogavit, ut quoad ejus fieri posset, caveretur, ne unquam usquam scripta quædam sua in publicum exirent, atque inter illa suum *de Christo libellum* disertis verbis numeravit. Nihil est igitur, quod *Fuccarus* mihi succenseat, si illum non accipit, nec fraudi istuc Bibliothecæ suæ fuerit, si eo libro, qui nusquam sit, ipsa quoque careat. Nam extra exemplum, quod mecum habeo, nullum aliud usquam extare certis adductis rationibus, lubenter mihi persuadeo, curabo vero, ut apud me quoque tantisper etiamnum, nec diutius maneat, quam dum denuo relectus, mox rapacibus flammis injiciatur.

Quo minus pro dignitate D. D. tractare potuerimus, & fecit præter alia, quod opinione citius hinc discedere omnibus modis voluit, non passus ullas sibi remoras objicere: alioqui, si non, quantum ipse meretur, nonnihil tamen humanitatis & officiorum, ut nostra tulisset tenuitas, in eum collocassemus. Bene vale, mi colende, charissimeque Frater! cum tota tua domo, quam meis verbis diligenter saluta. Salveat multum reverenter sanctum illud pectus, & doctissimus Vir *Sulcerus*, cum ceteris ministris tuis in opere Domini. Commendo me sacrarum precationum vestrarum apud gratiæ thronum patrocínio, quo in temporum istorum ineluctabilibus propemodum difficultatibus, pie securis & expeditis nobis esse, Christi Beneficio, liceat, utque omnia ista, quibus mundus concutitur, atrocia mala, stimulos nobis nostrisque Ecclesiis, ad tempestivam respicientiam feliciter addant. Bielis, pridie Calend. Octobris 1552.

T.

Ambrosius Blaurerus.

Ad *Sulcerum* temporis spatio exclusus, nihil nunc potui, proximo nuncio scripturus litteras. Ipsius sero sunt redditæ.

Denique quod ad infelicem vitæ exitum adtinet, subjungam hic *Joannis Zwickii* ad *Ambr. Blaurerum* narrationem, quam Vir Cl. *J. Jac. Hottingerus* Hist. Eccl. Helv. Part. III. ad An. 1529. p. 499. leviter quoque indicat; Ea ita habet:

Der

DEr allmächtige Gott sey mit euch allen. Amen.
 Lieber Meister Ambrosi! Wisset, das man
 auf den 4. Febr. den HETZER gericht hat mit dem
 Schwert; Davon wär euch vil zu schriben, wann
 ich der weyl hätte. Am 3. Febr. stellte man ihn
 fyr, und offnet ihm das Urthel: Und sind unser
 vil gute Gefellen denselbigen Tag bey ihm gewe-
 sen, desgleichen die ganze Nacht bis morndriges
 Tages, da man ihn enthauptete, unter denen son-
 derlich gewesen ist üwer Bruder *Thomas*, mit dem
 er vil Gespräch gehabt hat. Er hat sich eben wol
 und geschicklich gehalten, Gott hab Lob um sei-
 netwillen. Er hatte gar kein Lust zu disputieren:
 Der Helfer fragt ihn einmahl von CHRISTO, da
 gab er kurzen Bescheid. Auch fragt ich ihn ein-
 mahl, ob er nicht glaubte, das wir hetten Ver-
 gebung der Synden durch das Bluot Christi? Da
 gab er eine seltsame Antwort, was das Bluot Chri-
 sti were? Und bat uns wir soltens kurz machen:
 Das thaten wir, also das weder er mit uns, noch
 wir mit ihm nichts, oder ganz wenig contendiert
 haben, und ich merckte ihm an, das er anders
 zu schaffen hatte, und ihn wahrlich Gott sonst
 trib mit allerley Anfechtung seiner Synd; darum
 redte ich aufs allerwenigst mit ihm. Er war aber
 sonst frölich, wie einer frölich kan syn der weiß
 wann er sterben mus. *Sixt* war auch by ihm, und
Johann von Ulm, und *Matthaus*, und andere
 mehr: Das Styble war voll, und sangen die gan-
 ze Nacht Psalmen; dann er sucht selbst was ihm
 möglich war, damit er etliche Anfechtung über-
 wunde. Schwer schwer Anfechtungen hat er ge-
 habt

habt der *Reglinger* halben, darnach auch der *Ap-
pelen* halben: Er ist auch gar nicht fantastisch ge-
wesen, wie vil Teuffer. So hat er auch uns al-
len treulich als seinen lieben Bruederen zugespro-
chen. Am Morgen mußten wir all mit ihm bet-
ten, und war das Styble ganz voll: Da bettet er
zu Gott mit solchem Ernst, desgleichen ich nicht
gesehen noch gehœrt hab. Demnach that er ein
Vermahnung an uns Predicanten, und mischt da-
rein ein kurtz Wort vom Kinder-Tauff, das man
den nicht zwingen, als müeste man die Kinder tauf-
fen oder nicht, sonder das mans ihnen doch frey
ließ. Also sagt er auch von etlich anderen Pun-
cten, doch wenigen, und mit ganz vermengten
Worten; und dermassen, das ihn niemand hat
darumb können schelten. Wollte Gott wir het-
tens gedruckt was er mit uns geredet. O es ist
gut disputieren von vilen Dingen, diewyl wir
sonst niht vil zu schaffen haben; aber wanns dahin
kommt, das uns der Tod so nahe ist, so ist alles
disputieren aus; darumb er auch gesagt: Sollte
ihm Gott davon geholffen haben, so wollte er je
længer je stiller gewandelt haben: Also lehrt uns
Gott disputieren und zancken. Vor dem Rath-
haus, als man ihn ausfuehren wollt, that er eine
feine Vermahnung an den Rath, und redt, das
sie ihrem Amt treulich nachkommind, und son-
derlich, das sie die Gefangnen nicht so trostlos
ließend ligen. Am Obermarckt that er auch eine
feine Vermahnung, wie Costenz das Wort Gottes
nicht allein solle im Mund haben, sondern auch
im Leben: That darbey ein ernstlich Gebett, das
vil

vil Menschen mit ihm weynten: Und in allem ganzen Ausfuehren war er ganz trostlich und unerschrocken. In dem Ring bat er alle Menschen mit ihm zu bitten: Kniet jedermann nieder, und sprach er mit lauter Stimme und unerschrocknem Herzen den XXV. Psalm: *Ad Te, Domine! levavi. &c.* Und sprach ihm jedermann nach mit grossem Ernst und Weynen: Nach dem sprach er das *Vater unser*, und schloß sein Gebett durch *JESUM CHRISTUM den Heyland der Welt durch sein Blut*. Demnach zoch ihn der Nachrichter ab, und als er jezund angeryßt war, stund er aufrecht und sprach: O mein Gott wie solls mir gehen! Einer sagt: Ei Gott wird dich nicht verlassen. Darauf sagt er: Das Fleisch ist wahrlich schwach. Aber bald darauf sprach er: Wolan das ist mir in Gottes Namen: Kniet dapfer nieder und huob dapfer, bis er gericht ward. Summa er ist geschickter gewesen, dann ich ihm vertraut hette: Item der nicht gewyßt, dafs er der Hetzer gewesen und ein Teufel, der hette ihm nichts können anmerken: Item herrlicheren und mannlicheren Tod ist in Costanz nie gesehen worden, und vil vil der Widerparthey war zugegen, meinten er werd sich villeicht unserer Lehre halb und wider die Predicanten haben angenommen, aber nicht ein Wort: Wir sind all bey ihm gewesen bis an sein End: Und der allmechtig ewig Gott wolle mir und allen Dieneren seines Worts solche Gnad geben zu der Zeit, da er uns auch will heimfuehren. Amen. Datum d. 6. Febr. 1529.

Sum tuus

Joh. Zwick.

Hujus Epistolæ fide jam Clariss. *Hottingerus* notavit illustris *Seckendorffii* errorem, a Te quoque repetitum, qui in *Hist. Luth.* II. 144. perhibet *Hetzerum* d. 4. Febr. fuisse Constantiæ *exustum*. Cæterum ex ipsa quoque hac Epistola patet, supplicii de eo sumti causas fuisse non tam Hæresin, quam crimen adulterii, duæ enim memorantur mulieres cum quibus maxime rem habuisse videri possit: Ut adeo male rei suæ consuluisse censendi sint, qui *Hetzerum* in *Martyrologio Harlem.* p. 28. inter Martyres referre non dubitarunt.

Habes hic, Vir Celeberrime ac Amicissime! quæ de *Lud. Hetzero*, ad illustrandam ejus Historiam hætenus congeffi, ex quibus Tu, vel me tacente, intelliges, quam difficile sit hominis adeo fluctuantis animi veram de capitalibus Doctrinæ Evangelicæ veritatibus Sententiam cognoscere, inprimis quum præcipuus ejus de Divinitate Christi Liber dudum fuerit abolitus. Vidimus supra *Lud. Hetzerum*, quamvis *Joanni Denckio* individuum se adjunxerit comitem, ejusque causæ mirifice fuerit addictus, nihilominus tamen constanter pernegasse, se cum eo in doctrina conspirare aut ejus *ὁμοψύχον* seu Sectarium haberi velle: Quæ autem fuerit *Denckii* doctrina carptim exponunt Ministri Argentinenses statim in fronte Libri supra cit. his verbis: „ So wir dann durch die gewisse „ Schrift und den H. Geist versichert sind, daß „ nit schædlicher Lehre mag uskommen, dann „ mit der leider *Hans Denck* sich behafftet in „ Schrift, und bei uns mit Worten auch erzeigt „ hat, nemlich: Die die Fromkeit und Seligkeit „ nit Christo allein, sondern unsern Werken „ und

„ und freyem Willen zugibt: Christum für ei-
 „ nen Vorgenger und Exempel, und nicht eini-
 „ gen Genugthuer, der alles guts in uns allein
 „ wirkt, haltet und fergibt: Will an die Schrift,
 „ die doch alles guts lehret, nit gebunden syn:
 „ Auch den Christen kein Oberkeit, nach der
 „ Ordnung Gottes, die das Schwert brauchet,
 „ zulassen: Und demnach so sie also vil heilige
 „ erwehlte Glider Christi vom Reich Christi ver-
 „ stoßet, thuet sie dann einsmahl den Himmel
 „ wideruf Teuffen und allen Verdammten, die
 „ sie fergibt zuletzt selig werden, damit die far-
 „ läßigen desterweniger Sorg haben Christum
 „ anzunehmen. „ Quoad jam autem & in qui-
 bus capitibus *Hetzerus* a *Denckio* dissidium fece-
 rit, non admodum proclive est dicere: In Arti-
 culo de Christi æterna Divinitate *Hetzerum* longi-
 us processisse, & ab pia Christianorum fide tur-
 pius aberrasse, fidem facit Carmen ejus a *Sebast.*
Frankio citatum p. CXXXIX.

*Ich bin allein der einig Gott,
 Der ohn Gehylff alle Ding beschaffen hat:
 Fragstu wie vil myner sey?
 Ich bins allein, myner sind nit drey.
 Sag ouch darby on allen Wohn,
 Daß ich glatt nit weiß von keiner Person. &c.*

Ex quo itidem & hoc colligo, non satis accura-
 te ac definite locutum esse *Jo. Zuiccium*, quum
 eum *Arrianis* adnumerat. Quod autem maxime
 me in ea confirmat Sententia *Lud. Hetzerum* ex
 illis fuisse, quos *Melanchton* in I. Aug. Confessio-
 nis Articulo *Neotericorum Samosetanianorum* stigmatem
 notavit, exhibet *Melanchtonis* Epistola ad *Henri-*

cum Saxon. Ducem, quæ extat Tom. IV. Opp. Lutheri Jenens. ubi de Colloquio Marburgensi hæc memorat: *Postquam Dominus Martinus Lutherus venit, Landgravius serio mandavit, ut D. M. Lutherus cum OEcolampadio solo, & Zwinglius cum Philippo etiam solo colloqueretur. Juxta hoc mandatum hi una contulerunt: Ac D. Lutherus OEcolampadio Articulos multos proposuit, de quibus partim non recte sensisset ac scripsisset, partim occasionem rumoribus præbuisset, ut plures inde & majores errores secuturos esse metueretur. De talibus articulis Philippus cum Zwinglio etiam egit, hisce videlicet: Zwinglium non recte scripsisse de morbo Originis, quod non sit peccatum, & quod Baptismus ad id non prosit, ut peccatum Originis infantibus remittatur. Item de Cæna Domini, quod corpus & sanguis Christi non vere sint in Sacramento. Item de usu verbi & Sacramentorum. &c. . . . Fertur item quosdam illorum non recte sentire de Divinitate Christi. Ad hæc Zwinglius respondit: Primum de Divinitate Christi se semper sensisse & adhuc sentire, Christum verum Deum & hominem esse: & alioquin de toto articulo Trinitatis se sentire, sicut Synodus Nicæna docuerit. Nec ad se pertinere, si qui in superiori Germania incommode locuti sint. Indicabat etiam NB. HETZERUM Anabaptistam, qui Constantiæ supplicio affectus est, contra Divinitatem Christi Librum scripsisse, quem ipse (Zwinglius) oppresserit, ne in lucem prodiret. Objectionem autem illam, quam Philippus in privato cum Zwinglio colloquio his verbis fecerat: Fertur item quosdam illorum non recte sentire de Divinitate Christi, non spectasse neque Tigurinos, neque Basileenses, manifestum est ex alia Philippi Epistola ad Electorem Saxoniae circa idem tempus scripta, qua hæc ipsa privata Lutheri*

cheri & Philippi cum Zuinglio & OEcolampadio Colloquia enarrat; ubi eundem Sensum apertius his declarat verbis: *Tertio. Rumor increbuit de Argentinesibus, quod de Trinitate non recte sentiant, qua de re etiam Sententiam ipsorum scire desiderabamus. Accepimus enim plerosque ipsorum non aliter, quam Judæos de Divinitate loqui, quasi Christus non sit natura Deus.*

Plura non addo; Esto hac vice hoc Centone contentus. Vale, Vir Celeberrime! & ama

Tuum

Breitingerum.

P. S. Non est silentio prætermittendum, quod præcipuum momentum habere potest inter argumenta, quibus LUD. HETZERUM emendatæ primum Doctrinæ Evangelicæ impense favisse atque circa Eucharistiæ mysterium cum nostris recte sensisse, fidem facimus, quod nimirum Acta sollemnis Disputationis Tiguri ad d. 26. 27. & 28. Octobris MDXXIII. habitæ a se calamo excerpta & litteris consignata cum luculenta sua Præfatione, quæ divini Verbi invictam semper virtutem magnifice deprædicat, edenda curaverit. In hac Præfatione de opera a se præstita hæc habet: „By solicher Handlung bin ich geseffen, und hab da flyssig zugehoert, was von einem jeden darwider gesagt und opponiert; Item was von andern, darzu bestellt, geantwortet wurde: Das selbig hab ich zum theil in der Rath-Stuben uffgeschriben, darnach mit Flyss an miner Her-

berg widerum geæferet. So mir etwas entfalten (wie dann geschicht) hab ich andre gefragt, damit ich niemand Unrecht thæte. „ Profitetur deinde etiam se multum fuisse in hac opera adiutum a carissimo in Christo Fratre Georgio Bindero. De sua autem fide hæc addit: „ Obglych vil schelten werden, wie ich dem ze vil, disem ze wenig, da us Gunst, dort zu Hafs geschriben habe. Bezeug ich mich uf menniglichen so zugegen warend, deren ob DCCCC. gewesen. Darzu hab ich allweg min geschriben Exemplar vor dem Ehrsam. Rath und Gelehrten gelesen und hœren lassen, so von einem Wyfen Rath darzu gewidmet und geordnet waren. „ Atqui etiam ex iis, quæ supra dicta sunt, manifestum esse arbitror, LUD. HETZERUM orthodoxam de S. C. Sententiam non tantum fuisse amplexum, sed aliquando etiam acrius & importunius, non sine aliorum, qui secus sentiebant, insectatione, atque etiam cum periculo suo, propugnasse: Non enim alia videtur fuisse ratio, ob quam Augusta Vindel. quondam publice fuerit ejectus, Urbano Rhegio Senatum Augustanum instigante ac urgente. Cæterum de ratione Propheticae ejus Interpretationis res est altioris indaginis & peculiari commentatione non indigna. Idem quoque composuit Carmina quædam sacra, quorum nonnulla exhibentur in Collectione Psalmorum & Carminum sacrorum, sub exitum Seculi XVI. Turici primum edita: Ut sunt pag. XLIII. Psalmus XXXVII. *Erzærn dich nicht, o frommer Christ! &c.* Item pag. CCCXLIX. *Soltu by Gott die Wohnung han,*
und

*und sinen Himmel erben. &c. Cujus Cantici ultima
Strophe memorabilis est:*

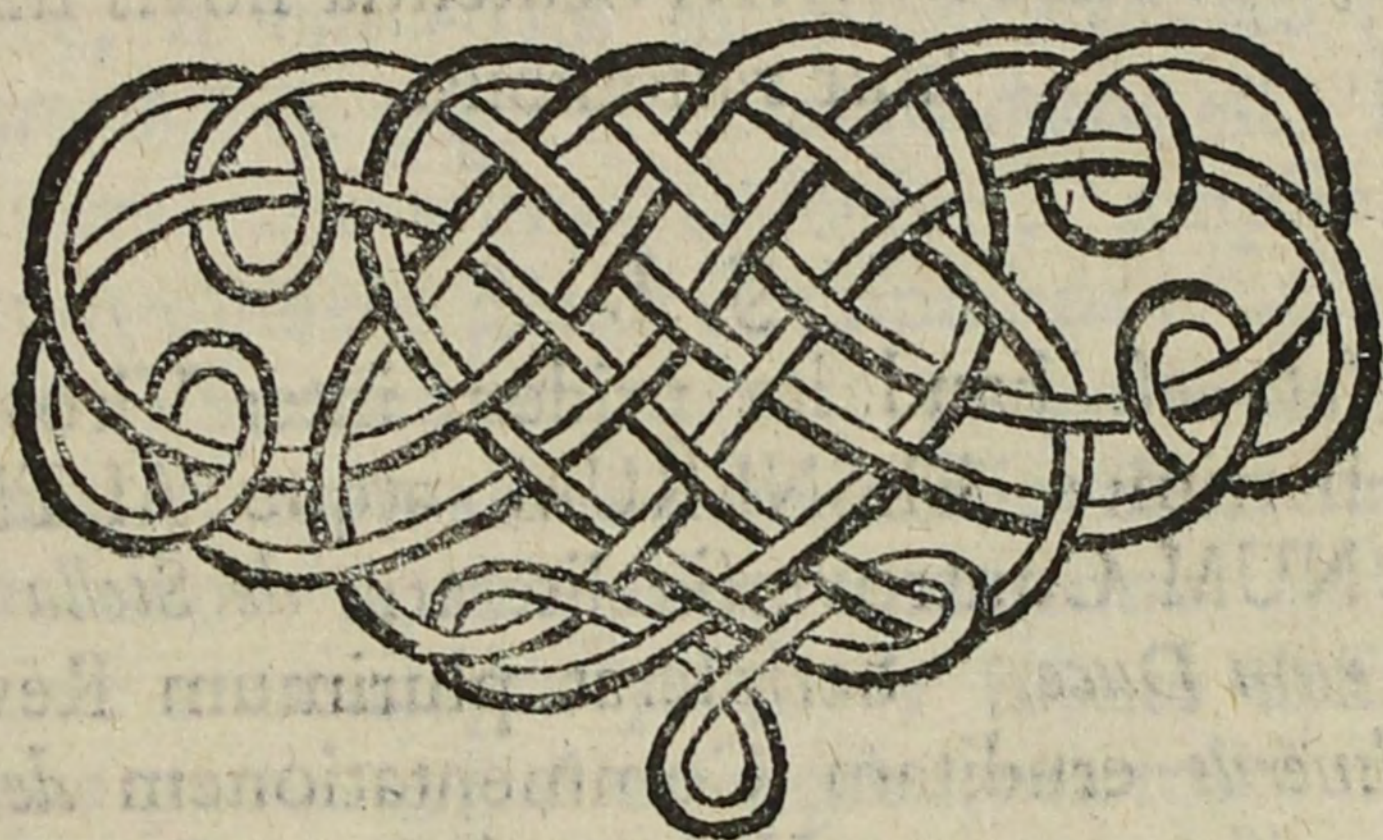
*Ja spricht die Welt: Es ist nicht noth, daß ich
mit Christo lyde:*

*Er litt doch selbs fyr mich den Tod, nun zech
ich uf sin Kryde.*

*Er zalt fyr mich: Dasselb gloub ich: Hiemit ist
usgerichtet.*

*O Bruder min! Es ist ein Schyn: Der Tyfel hats
erdichtet.*

Item pag. CCCLXXXII. Canticum in verba Pauli
Apostoli Rom. V. *Gedult solt han, uf Gottes Bahn,
Wiltu sin Kunst recht lernen. &c. Unde cognosci-
mus pios Majores nostros in parandis ac feligendis
publicæ devotionis Subsidiis magis spectasse quid
dictum sit, quam a quo dictum fuerit.*

ELIÆ BERTRANDI

Eccles. Gallic. Bernensis Pastoris

OBSERVATIONES,

quibus

plurimum Reverendi atque Celeberrimi

JAC. ELSNERI

Disfertatio Apologetica

de

Stella solis Magis visibili

modesto Examini subjicitur, atque Viri Celeberrimi J. G. ALTMANNI Sententia novis stabilitur rationibus.

§. I.

ENata est haud ita pridem inter Viros Celeberrimos ELSNERUM atque ALTMANNUM Controversia literaria *de Stella Magorum Duce*. Scripserat plurimum Reverendus *Elsnerus* eruditam Commentationem *de Stella Magis visa*, quam Venerandus ac Doctissimus IKENIUS in Symbolis literariis, [Tom. I. part. II. pag. 42.] exhibuit, in qua novam de hoc lumine sententiam proponit; cujus quidem hæc sunt verba [§. III.]: *Lumen illud cæleste a solis Magis conspectum esse existimo, divina ἀποκαλύψει fruentibus, atque adeo non fuisse stellam aliquam in Cælo Terra-*

Terrarum orbi expositam, aut phænomenon oculis quibuscunque patens, sed lumen solis Magis conspicuum, SIVE ILLUD EXTRA ILLOS CONSTITUTUM, SIVE IN MENTE DUNTAXAT ET IMAGINATIONE DEPICTUM, & repræsentatum fuerit. Novam hanc sententiam Vir admodum Reverendus multis stabilire rationibus in illa Commentatione allaboravit. Evulgavit vero Celeb. Altmannus in *Museo Helvetico*, [Tom. III. Part. IX. pag. 53.] Exercitationem Philologico-Criticam *de Stella Magorum Duce*, qua diversas de hac cœlesti luce sententias distincte expositas accuratiori examini subjecit: Cum autem Rev. Elsneri sententia minus ipsi arrideret, rationes attulit, quibus moveretur, cur eam, utpote minus probabilem, non reciperet. Verum hæc Cl. Elsnerum induxerunt, ut Disertatione Apologetica novam explicationem ab objectionibus Cl. Altmanni sibi vindicandam censeret, & cui etiam in *Museo Helvetico* [Tom. V. Part. XVII. pag. 71.] locus datus est; In qua ipse, vel anonymus Defensor, amplioribus, quantum quidem potuit, rationibus, opinionem asseruit in Symbolis litterariis propositam. Ego vero a Cel. Altmanno cum intellexissem eum hac Disertatione Apologetica nullatenus adductum esse, ut a concepta primitus mente desisteret; cumque partis negativæ argumenta mihi talia esse videantur, ut Rev. Elsneri interpretatio nondum ab omni difficultatis gravi pondere sit liberata, nemo mihi, quantum confido, vitio vertet, si Cel. Altmanni, multæ eruditionis viri mihiq̃ conjunctissimi, vestigia premens, sententiam dehinc defendam. Verum fateor dignum profecto invenisse propugnatorem doctissimum Elsnerum,
nec

nec facile sibi parem reperturum esse vindicem acutissimum Altmannum.

II.

Antequam ad rem ipsam accedamus, dicam quod videtur, viros hos doctissimos, atque in Orbe litterato, editis doctrinae & ingenii monumentis, celeberrimos, meisque laudibus superiores, Rempublicam eruditam magno alligasse docta hac Disquisitione beneficio, quod hanc quaestionem, quae hactenus multis cincta erat difficultatibus, ad maiorem claritatem voluerint perducere; nec ingratum erit summe Reverendo Elsnero Celeb. Altmannum dubia quaedam movisse contra novam sententiam, cum in Republica litteraria opiniones, & illae praesertim, quae nec sanctissimam religionem, nec aeternam salutem tangunt, sint omnino liberae. Hanc ideo viri vere docti veniam dant, petuntque vicissim, ut liceat in ejusmodi rebus, salva amicitia, dissentire: Hinc sane certus spero Venerand. Elsnerum, qua est pietate, & in examinandis aliorum opinionibus humanitate, justae defensionis locum daturum, veniamque nobis concessurum, ad eam sententiam defendendam, quae nobis tutior esse videtur. Liceat ergo nobis eadem cum Cl. Elsnero, aut ejus Propugnatore, formula uti, quam perhibuit Dissertationis Apologeticae Art. II. *Ut autem argumenta cum argumentis, sententiam cum sententia contulerimus, facile exinde apparebit, quae sententia majorem probabilitatis speciem, veritatemque secum ferat.* Fiet autem hoc, ea qua par est inter homines, qui bonis litteris nomen dederunt modestia: Exosi enim sunt apud omnes, qui veram cum pietate

tate religionem colunt, & humanitatem amant, omnes illi, qui in controversiis, vel Theologicis, vel litterariis ita excandescunt, ut seposita, quæ honestos decet, morum probitate, dictis illos insectantur, cum quibus rem habent: ac si dictis acerbis, vel aculeatis argumentis sententiæ suæ pondus aliquod afferre valerent: Sunt quippe tales non Musarum, & humaniorum litterarum, quæ mores emolliunt, Candidati, sed Reipublicæ litterariæ Lixæ & Calones.

III.

Ut autem hæc controversia a Celeberrimorum Virorum biga in publicam eruditorum scenam producta, eo quo convenit modo exhibeatur, mihi in antecessum dicendum videtur, non ex omni parte determinatam esse Elsneri sententiam; nec hactenus circa hoc Lumen cœleste Magis concessum mentem suam ita declaravit, ut certo cognosci possit utrum ipsi probabilius esse videatur dicere: *solos Magos illam stellam revera vidisse, & præter eos neminem*; an vero sit magis verisimile asserere: *eos in mente duntaxat & imaginatione depictam stellam habuisse, quæ autem revera non exstiterit*. Utrumque ideo est examinandum, cum duplici propositione vel hypothese Viri Clarissimi confectum asertum anceps, atque dubium. Verum priusquam illud examen instituamus observandum est, Virum summe Venerandum utramque hypothesin ex PEYRERII libello de Præadamitis desumpsisse, quod sane quidem silentio præterire voluissim, si rei momentum, & causæ meritum permisissent: Et ne quis de hac re dubitet, citabimus editionem, quæ suppresso nomine loci prodit.

diit A. 1655. Sic ille [pag. 208.] *Accedat huc stella illa, quæ Magis apparuit in nativitate Domini, quamque vulgare & tralatitium est Cælo inter alias posuisse, quod nusquam fuisse, & nusquam fieri potuisse vincitur his argumentis. Vidissent nempe illam in Cælo cæteri homines præter Magos. Vidisset illam inter primos Herodes, turbatus hoc nuntio, quem scilicet expressius phænomenon hoc petere videbatur. Atque neque videbat, neque videbat illam Herodes; clam enim, vocatis Magis, ait Evangelista, exquisivit ab iis, quo tempore stella apparuisset. Patet ergo stellam illam neque fuisse in Cælo, neque in conspectu omnium positam, ut vulgo existimatur, sed τῆτον ἀστέρα, ignem illum, particulariter tantum Magis illuxisse, quo duce Bethlehemam devenirent, quemque præeuntem Magi sequerentur, ut adoratum irent Regem Judæorum, neque Herodi, neque cæteris apparuisse. Pergit vero Peyrerius [pag. 209. sub finem] ita scribens. Tum si stella illa, cælo inter cæteras fuisset affixa, præiisset ut Magis, ita & cæteris hominibus, facientibus iter ab Oriente in Occidentem, quod non scriptum est, imo tantum præiisse Magis: Cucurrisset porro illa ad numeros & cursus aliarum stellarum, quæ ferebantur juxta tropicum ab ortu ad occasum: At quis potuisset sequi tanta celeritate præeuntem? Si demum stella hæc fuisset in conspectu hominum posita MEMINISSENT EJUS HISTORICI CELEBERRIMI QUI MEMORANDA SECULI ET TEMPORIS ILLIUS NOTAVERUNT, QUOD NULLUS TAMEN FECIT. Seculum ergo integrum effluxit ex quo hoc de stella Magorum inventum a Peyrerio Orbi litterato fuit publice propositum: Sed etiam ab illo tempore universaliter rejectum, si forte eruditissimum CALMETUM excipias.*

IV.

His præmissis dispiciamus nunc, an lumen illud, de quo mentio habetur sub nomine stellæ, revera extra Magos extiterit; an vero in mente eorum duntaxat depictum, repræsentatumve fuerit, nullam extra eorum phantasiam habens existentiam; quod asserit posterius sibi magis placere satis superque innuit Elsneri Defensor. Si autem illud verum sit tota illico cadit controversia. Enimvero si stella illa fuerit visum imaginationi Magorum oblatum, certum est nemini conspicuum esse potuisse, nisi illis quibus eodem modo divinitus datum fuerit. Ita Angelorum agmina vidit Elizeus, quæ puer ejus contemplari non potuit, donec ejus imaginatio Dei actu fuerat affecta. Ita porro Esajæ Vati datum fuit, sedentem in sublimi, editoque solio Jehovahi videre, astantesque Seraphos. Virum quoque, seu hominis formam solus videbat Daniel, non vero qui cum eo aderant; quoniam hæc omnia visa a Deo per miraculum concessa ab illis solis quibus divinitus dabatur videri poterant. His ita positis, si in visione tantum hanc videre lucem sibi visi sunt Magi, non inquirendum venit, an lux illa ab aliis etiam fuerit conspecta; lux, inquam, quæ nusquam extiterit, nisi in imaginatione Magorum: Verum illud potius tum disquirendum erit, an ita Interpreti liceat rem corpoream, tanquam vere ac realiter existentem in mundo corporeo extra Magos ab Evangelista in narratione simplicissima propositam, commutare, atque convertere, eamque sic describere ut idealem & phantasticam solum existentiam, sola mentis acie percipiendam habeat?

V.

Dicam autem quod sentio, periculosa mihi videtur illa Peyreriana methodus. Quid enim erit statuendum de plurimis vel factis, vel miraculis, in sacra Historia descriptis, si valet talis explicatio, viros sanctos, aliosve putasse se videre diversa, quæ neutiquam viderint, cum in imaginatione sua tantum tale quid habuerint depictum. Placuit autem Viro Cel. hæc iterum quasi post liminio ad lucem revocare, & sua, qua pollet in Orbe erudito, auctoritate munire. Si phantastica duntaxat extiterit stella, & in cerebro Magorum solummodo delineata, quo pacto, & qua ratione, eos ducere, iis viam monstrare hominibusque in aliquem locum contendentibus præire, potuerit, lubens fateor me nequaquam concipere. Ignis columnam habebant Israëlitaë, eos per desertum ducentem, quam sequebantur, quia eam videbant præcedentem: Verum eodem jure, iisdemque rationibus ductus, cum Peirerio, vel Elsnero, quivis dicere posset credidisse sane Israëlitas se videre columnam ignis præeuntem, quæ vero nusquam fuerit. Hoc loco ego quidem Lectorem solidum atque ingenuum, nulla auctoritate, vel partium studio ductum, Testem ac Arbitrum exoro in hac prima controversia, quænam præferri debeat sententia, an plurimum Venerandi Elsneri an verò Celeberrimi Altmanni. Illa pictas statuit in cerebro species, imaginesve; hæc ad litteram Scriptoris sacri rem modo simplici ac planissimo narratam explicat. Cl. Professor Bernensis statuit, quod sana docet ratio, vidisse Magos cœlestem facem; & cum ipsissimis verbis ait sacer Historicus eos illam vidisse, haud dubie

dubie noluit indigitare eos putasse se videre quod nusquam erat, quodque extra eorum cerebrum nullam habebat realem existentiam. Judicet, rogo, Lector, quænam sententia Spiritui Sancto, calamum Scriptoris Evangelici dirigenti, magis sit conveniens; atque ad hoc certe nec Elsnerus, vel quisquis est Scripti Apologetici Auctor satis attendit. Quare verò Deo placuerit face cœlesti Magos Bethlehemum deducere explanavit Altmannus, præclaræ eruditionis Vir, in Observationibus ad Matthæum ad hunc locum, quas exscribere nolumus. Si ergo omnia pensitemus, plurima sunt quæ huic hypothesei obicem ponunt; Magi viderunt stellam orientem, at secundum Peyrerium, aut Elsnerum, putarunt tantum se videre: Secundum Matthæum præcessit hæc stella ex oriente Hierosolymam usque; verum secundum Peyrerium stella nusquam erat, sed picta in cerebro imagine etiam vigilantes deludebantur. Disparuit cum Hierosolymam accederent. Sed cui bono? Enimvero stellam intra crania conclusam vidisset sane nemo. Comparuit iterum Hierosolyma exeuntibus, reformata haud dubie in melius vi imaginationis face, quam sibi de novo videre putabant. At roget iterum quis, an omnes Magi, an unus tantum autumaverit se videre stellam? De hac re Judex erit Peyrerius, & qui ejus sequuntur opinionem. Denique incommoda, quibus laborabat communis opinio, de reali luce amolitur omnia Cel. Altmannus simpliciori hypothesei; cum autem incommoda illa adduxerint Ven. Elsnerum ad tollendam illius lucis existentiam realem, nunc ad ejus opinionem stabiliendam minime inservire possunt.

VI.

His itaque, & aliis ducti rationibus, realem esse tribuendam existentiam faci, quæ stellæ nomine insignitur, censemus: Atque hoc assero, hæc nunc erit disputanda quæstio Altmannum inter & Elsnerum; An in hac hypothese de lumine reali a Magis sensibus percepto, probabilius sit lumen illud omnibus obviis, atque præsentibus, conspicuum fuisse, vel solis duntaxat Magis? En igitur statum quæstionis numquam prætermittendum. PEYRERII asserum jam examinaverat doctissimus CALMETUS disertatione de Magis, quam præposuit Commentariorum in sacram Scripturam Tomo VII. (pag. 119.) Vix ego concipere possum quomodo Elsnerus, vir ingenio, Doctrina atque eruditione insignis, huic Peyrerianæ opinioni, nullum nempe mortalium præter Magos Facem vidisse, tam facile accedere potuerit. Hoc itaque supponendum, Virum doctissimum non satis attendisse ad omnes difficultates in hypothese occurrentes, atque splendidum ipsi visum esse illud argumentum quod Historicorum monumenta ejus mentionem facturi fuissent, & quæ sunt alia, quæ huic sententiæ aliquod patrocinium largiri videntur. A difficultatibus ordiemur, & argumenta dein examinabimus. Prima & palmaria difficultas quæ se huic sententiæ opponit, hæc est, quod plus quam decem millia miracula statuenda sint, si quis hujus hypotheseos defensionem velit suscipere; ponendum quod insigni miraculo Deus aciem omnium hominum inde ex eo loco, ex quo egressi fuere Magi, hebetaverit usque Bethlehæmum: Sed quem in finem tot opus erat miraculis, quæ absque necessitate numquam sunt

sunt fingenda, nec Deus summe sapiens præter necessitatem hominibus ea exhibet? Adsunt autem alia quæ rem modo planissimo explicant si asseramus, quod jam statuit Altmannus in sua disertatione. [Mus. Helvet. Tom. III. pag. 65.] Ait quippe, *dicimus stellam illam fuisse nihil aliud quam facem aut lumen aliquod in parte inferiori Atmospheræ Magis visum.* Dum idcirco hoc asserit Altmannus, non dicit quod hæc fax tantæ fuerit magnitudinis ut longe lateque omnium hominum oculos ferierit; sufficiebat ad viam Magis ostendendam exiguus ignis in aëre conspicuus, ad quem alii homines non facile attendebant; cum levis facula stellæ formam gerens sufficiens esse potuerit ad Magos Hierosolymam, atque exinde Bethlehemum deducendos.

VII.

Rationes porro perpendamus Cel. Elsneri denuo ab ejus Defensore allatas, quibus probare satagit lumen Magis tantum fuisse conspicuum; Sed quam præprimis urgent ex Peyrerio certe mutuatam sumserunt, qui Exercitat. de Præadamitis [pag. 210.] ita scribit, *si demum stella hæc fuisset in conspectu hominum posita, meminissent ejus Historici celeberrimi, qui memoranda Seculi & temporis illius notarunt, quod autem nullus fecit.* Eodem modo Rev. Elsnerus, *si hæc lux etiam aliis hominibus conspecta fuisset, tantam exinde per totum orientem famam orituram fuisse, ut Historicorum annalibus atque monumentis haud dubie commendanda fuisset.* Nec aliter Calmetus disertatione jam laudata [pag. 58.] *Si cet Astre eut été vu de tout le monde dans la Judée comment Hérode eut-il demandé avec tant d'inquiétude depuis quel tems l'Etoile s'étoit manifestée?* Has

igitur viri docti observationes mutuarunt a Peyre-
rio: Facile autem ad illas respondetur; quod ex
veterum Scriptorum silentio nullum peti possit
argumentum, & quidem ob plures rationes. Sæ-
pius enim res maximæ a Scriptoribus silentio fue-
re prætermissæ, aliæ vero leviores notatæ. Ex-
emplo esse potest infanticidium Bethlehemiticum a
Josepho, Scriptore domestico, omissum, ita ut
illud a revelationis hostibus instar anilis fabellæ fuisset
habitu, nisi ejus memoriam nobis MACROBIUS
conservasset. *Si illius ævi Scriptores in consignandis
phænomenis aliisque prodigiis satis fuerunt accurati, ut*
asserit Elsneri Defensor, quare miraculorum Chri-
sti publice & sæpius editorum memoriam pauci
& leviter consignarunt? quare siluerunt de por-
tentis quæ passionis Servatoris tempore contige-
runt? de terræ motu, rupibus fissis, atque sole
obscurato per trihorium integrum: Locus enim
CHALCIDII ex suo in Timæum Platonis Com-
mentario, quod stellæ huic applicatur magni pon-
deris habetur a pluribus, ut CALMETO & Ab-
bate HOUTEVILLEO; sed quæ esset auctoritas
Scriptoris, cujus ætas omnino ignoratur? Ad il-
lius stellæ apparitionem referri nequaquam posse
censemus quod PLINIUS ait de Cometa *specie hu-
mana Dei effigiem in se ostendente.* (Histor. Natural.
Lib. II. Cap. V.) Sed non minorem profecto in-
currere debuit admirationem illud quod Christo
moriente accidit portentum sole obtenebrato,
nec illius extensio minor, cum ἐφ' ὅλην τὴν γῆν,
referente Evangelista MARCO, quod profecto ad
solam urbem Hierosolymam, ut voluit ORIGE-
NES, restringi nequit, sed ad integram Palesti-
nam. Illius ergo portenti *Scriptores illius ævi satis
accurati*

accurati mentionem facere debuissent, & ex eo quod non fecerint hinc minime consequitur, illud ostentum visum tantum fuisse ab iis, quibus videre divinitus & per miraculum datum est. Enimvero quæ ad hanc rem referuntur testimonia **DI-ONYSII**, quem vocant, Areopagytæ, vel **PHLEGONTIS** Tralliani, vel **THALLI** merito sunt suspecta, licet magni facere ea videantur Abbas **HOUTEVILLEUS**, & **CALMETUS**, ille in Religione ex factis demonstrata, hic in disertatione erudita de his tenebris: De Eclypsi enim loquuntur, quæ in plenilunio observari nequit. Ut autem probet **G. J. VOSSIUS** hancce obscuracionem Eclypsi attribui non posse, hac utitur ratione, *si tam miraculosa Eclypsis variis conspecta terris foret non solus ejus Phlegon meminisset: Quid enim in natura magis stupendum quam Solem deficere in plenilunio?* (Harmon. Evangel. Lib. II. Cap. X. pag. 321.) Eadem itaque utrinque difficultas, eadem etiam solveadi methodus esse debet: Non inferendo miraculum in mente quorundam peragi; sed concipiendo illud modo simplicissimo, ponendo obscuracionem non fuisse Eclypsim, verum obscuracionem, vel nubis interpositione, vel maculæ in sole obductione; quemadmodum de stella solis justitiæ prænuntia dicit Altmannus fuisse facem talis magnitudinis, ut a Magis attentis atque monitis observari posset. Notum est **TERTULLIANUM** & **LUCIANUM** Martyrem, Senatam Populumque Romanum ablegare ad suos Annales atque arcana de obscuracione testimonium perhibentia, quæ vero non amplius extant. Magnam quoque Scriptorum illius ævi copiam nobis temporis iniquitas abstulit, ut hoc omnibus ad pri-

ma litterarum primordia progressis est notissimum; Nihil ergo ex silentio inferri potest. Sed insuper notandum est, quod tota hæc obiectio evanescat, quamprimum Cel. Altmanni adoptatur sententia: Si enim dicamus illam stellam facem, vel lucem tantum fuisse, quæ major non fuerit, quam ut Magis, eam sequentibus, viam monstrare potuerit, nihil amplius erit, quod opponatur, & licet ponatur illam stellam a quibusdam hominibus fuisse visam, quid inde? certe nihil, cum facile tales finxissent esse phænomenon aliquod naturale, in aëre conspicuum, quod ubique terrarum non rarum est. Atque ex his jam facile constat, quod Peyrerii & Elsneri rationes, tam validæ non sint, ut ea quæ a doctissimo Altmanno in hanc rem fuerunt allata convellere, aut subvertere possent. Præterea nec omnino siluisse dicendum est Veteres de hoc Portento, cum IGNATIUS, referente jam Altmanno, de illa luce verba faciens ait: καὶ ξενισμὸν παρῆλθεν ἡ καινότης αὐτῆς. stupuerunt ergo omnes qui facem illam accensam viderunt rei insolitæ admiratione perculsi, paucos vero animadvertisse est valde probabile, cum illa fax magna non fuerit.

VIII.

Pergit jam dissertationis Apologeticæ auctor probaturus, quod hanc stellam præter Magos nemo viderit, cum ait (§. VI. pag. 75.) *Viri divino numine agitati varia sæpius conspiciebant quæ aliorum oculos subterfugiebant: Hinc Videntes appellantur: Ita Elizæus Pates Angelorum agmina conspiciebat, præsentī puero non conspecta, donec illi etiam Deus oculos aperuisset: 2. Reg. VI: 17. Ita Esajas gloriam Jehovah Cap. VI. &c. soli viderunt. Hæc quidem esse verissi.*

verissima, utraque manu damus, sed omnia hæc certe ad probandum *Elsneri* sententiam plane nihil conducunt. Nec dubito quin ipse, quo est acumine, sentiat horum argumentorum tenuitatem, cum per se quilibet statim videat, quod divinæ visiones propheticæ, quæ aut vigilantibus, aut dormientibus contingere, cum apparitione reali stellæ Magorum nec debeant, nec possint confundi. Illæ enim a Deo datæ erant Prophetis ut rerum futurarum exhiberent imagines, quibus Deus Servis suis modo typico, vel emblematico aliquid insigniebat, quo ad rerum absconditarum mysteria, & fatorum futurorum cognitionem deducerentur: Stellæ vero usus erat, ut via recta ad recentem natum Judæorum Regem deducerentur Magi. Hanc autem & comitem in itinere præcedentem habebant & certum illis erat divinitutaminis testimonium: Quemadmodum Persæ exercitui ignem, quem, teste CURTIO, sacrum & æternum credebant, argenteis præferebant altaribus, ut hoc modo solem, quem hac imagine venerabantur, secum habere viderentur: ita Deus hos Magos face cœlesti ad verum justitiæ solem deducere, & ab exitiali superstitione, qua hætenus premebantur, liberare voluit; atque ex his jam satis patet quam infelicitè *Elsneri* Defensor ex visionibus Prophetarum argumentum petat ad probandum, quod soli Magi illam facem cœlestem viderint.

IX.

Ulterius procedit Scripti Apologetici Auctor, cum argumentum nectit ex eo, quod Christus infans modo natus gloria sua etiam solis Pastoribus Bethlehemiticis visus fuerit, quod transfiguratus

in monte nonnisi a Petro, Joanne & Jacobo fuerit conspectus, & ex mortuis suscitatus nonnisi Discipulis suis comparuerit. Mirum certe virum doctum talibus uti argumentis, quibus ad suam hypothese[m] probandum plane nihil efficit. Nam si solis Pastoribus Bethlehemiticis visum est lumen nocturnum, quod LIGTFOOTIUS idem fuisse autumat ac lux Magis in Oriente visa, non inde arcessendum, quod reliqui homines, si qui ibi adfuissent, gloriam illam visuri non fuissent: Verum ratio hæc est, quia alii homines ibi præter Pastores nulli erant; illi quippe gregem suum nocte custodiebant. Alterum ex transfiguratione Christi argumentum peti[tu]m non majoris est ponderis. Transfigurationem illam nemo vidit quam soli discipuli; & pueri norunt ex Scriptis Evangelicis quod hoc ideo aliter fieri non potuerit, quia in monte, loco a consortio hominum remoto, nemo erat, quam Christus cum tribus viris, quos secum assumserat, ut saltem sufficientem transfigurationis suæ testium haberet numerum, cujus deberent meminisse eo maxime tempore, quo Servatorem Orbis cruci affixum contemplarentur tristes & mente commoti, indeque certam conciperent fidem ad gloriam ac honorem Dominum resuscitandum esse. Quæ vero vir doctus de Christo redivivo affert hoc loco proferri neutiquam deberent: Viderunt enim omnes, quibus prope, vel præsens adfuit Christus, cum renuntiatus esset; Viderunt eum Vigiles atque Custodes, ad sepulchrum observandum, custodiendumve constituti; viderunt eum Discipuli omnes, imo ingens ille quingentorum numerus de quo Paulus 1. Cor. XV: 16. Cum

Ste-

Stephano fuerit visus lapidando, ad visiones referendum est, ut hoc pacto moriens in acerbissimis doloribus futuræ gloriæ certus redderetur: Nec non cum a Paulo convertendo Damascum petente videretur in visionibus etiam extraordinariis ponendum; atque palmaria ratio hæc erat, ut asserere posset, se non minus ac reliquos Apostolos, Christum vidisse, quoniam erat ex principibus requisitis Apostolorum Christum in carne vidisse. Ex his jam liquide colligimus, quod Scripti Apologetici Auctor maximopere peccet, cum asserit, quod stella Magorum ad visiones Vatum sacrorum sit referenda. Alias namque dicendum etiam esset quod Columna nubis, & ignis, quæ populum Israëlitarum per desertum deduxit, etiam inter visiones Propheticas recensenda sit. Sed hæc quæ jam brevissime supra fuere dicta non omnem scrupulum & difficultatem in sententia Elsneri latentem absolvunt. Quorsum enim res sacra deducetur? Phænomenon illud luminosum, quo Dies, Josuæ temporibus, ad victoriam perficiendam, fuit protractus, ad visionem quoque erit referendum. Atque si hæc staret ratio, nonne dicendum foret, Mosem in visione vidisse rubum ardentem, Abrahamum Angelos ad se missos, ut & Jacobum similiter, & quæ sunt plurima alia divinæ præsentiae in Sacra Scriptura testimonia, quorum existentia atque certitudo everteretur, si ad tales hypotheses decurrere licitum esset.

X.

Pergit vir doctissimus articulo IX. suæ Apologiz (pag. 76.) atque examini subjicit argumenta Cl. Altmanni quibus vitia rationum Elsnerianarum

emendare tentaverat. Sed, pace viri acutissimi dictum sit, satis infeliciter. Primo quidem id agit, ut probet argumentum a silentio Scriptorum de hac stella ne 2^g quidem loquentium esse validum: Sed ad hoc jam supra ea sunt tradita, quæ responsionis loco inservire possunt. Secundum doctissimi Altmanni argumentum ita se habet; *Non sequitur quod si fax, vel ignis quidam Magis in contemplatione Astrorum occupatis comparuit, quod inde plurimi homines eodem tempore illum fulgorem viderint, vel si vidissent, sed ejus significationem ignorassent, se viæ dederint, visuri quo eos stella dederet.* Ego autem quemvis ingenuum Lectorem rogo, ut absque partium studio judicet, an hæc Altmanni verba non ita sint lucida & simplicia, ut unusquisque de eorum veritate possit judicare? Ea tamen Scriptor Dissertationis Apologeticæ ita detorquet, & in alium sensum deducit, ut tandem Altmanno plurima affingat, quæ a verborum sensu quam maxime sunt aliena: asserere sustinet Altmannum fingere 1. stellam comparuisse in cælo patentissimo præfulgidam, quod verum non est: Quinimo primaria est ipsius Auctoris Apologetici hallucinatio, quod si existens ponatur fax cuicunque obvio atque attento conspicua, illico supponat, atque inferat, lumen illud esse debuisse amplissimum, & toti terrarum orbi patentissimum, undiquaque conspicuum sic ut sol in meridie, luna in plenilunio, vel de nocte stella fixa primi ordinis supra horizontem, quod, & a mente, & a verbis Celeb. Altmanni alienissimum est. Ex hac tamen suppositione falsa vim suam mutuatur Scriptoris Apologetici ratiocinia, ut videre est §. IX. X. XVII. 2. Dicit Altmannum fin-

fingere, homines tantam facem videntes curiosos minime fuisse ad ejus significationem investigandam: Sed an hæc fictio lateat sub verbis Altmanni modo citatis Lector æquus iterum judex erit.

3. Docet, quod Altmanni mens sit, quod homines in omnibus illis locis, per quæ Magis demigrandum fuerat, hujusce portenti etiam fuerint incurri, quod quidem probabile non sit. Eheu! quanta fictionum farrago, quam vir doctus absque ullo prorsus fundamento, meo quidem iudicio, Altmanno tribuit. Hoc autem certe faciendum erat, ut ex iis imputatis ad absurdum deduceretur Altmannus. Dicendum ideo, quod quilibet per se videt, omnes illas fictiones Elsneri Defensori esse adscribendas: Nunquam enim ea mens erat Altmanni illam stellam statuere, ut ingentem in cœlo fulgorem longe lateque spargentem, sed lumen modicum in inferiori atmosfæræ parte conspicuum, cujus altitudo non sexaginta cubitos superaverit, ut hoc ipse Apologiæ Scriptor repetit (pag. 81. §. XIV.).

XI.

Eodem pede pergit vir doctus, imputat videlicet (§. XI.) eruditissimo Altmanno, eum in sententiam Elsnerianam tandem delapsum fuisse, *cum ad tales angustias fuerit redactus, ut suam amplius defendere non potuerit.* En profecto rem miram! Quid ergo Apologia adversus Altmannum opus erat, si ad castra Elsneriana transiit victus? Hoc tantum asserit Altmannus, (sibi semper constans, & sufficienti acumine præditus, ut tales contradictiones, quas temere ipsi Vir doctus imputat vitare facile potuerit), *sibi incertum esse, an stella Magis dormien-*
tibus

tibus aut in aliquo loco consistentibus fuerit conspecta. Noluit ergo de re incerta definire. An ex his ideo, aliquo jure, concluditur, Altmannum fateri se cum Adversario statuere stellæ imaginem in solis mentibus Magorum depictam extitisse? Noluit vir sapiens fictionibus locum dare, ne cum Elsnero vel vana, vel incerta, & opinionem pro veritate vendere videretur. Ex eo quod *quasi filo ariadneo* ductos repræsentet Magos Altmannus, hinc etiam inferre voluit eum sibi contradixisse, illumque asseruisse, stellam nunquam, ne quidem dormientibus Magis, subductam aut occultatam fuisse. Continua luce equidem continuam designavit viam; lucebat idcirco quantum & quando necessarium ducebat Deus qui illam accenderat: Neque heic ullam reperio repugnantiam.

XII.

Neque omittenda est objectio, quæ contra Altmannum jam articulo suæ Apologiæ V. movebatur a viro docto, nempe frustra hanc stellam ceteris moralibus ipsius significationem ignorantibus fuisse conspectam, unde conficitur a solis visam fuisse Magis. Romani ergo milites; simile quippe est ratiocinium; ipsique Judæi præfractæ increduli, atque occæcati solis obscurationem, tempore passionis Christi, videre non debuerant, quoniam illius miraculi significationem ignorabant, deducendam nempe ex defectu Solis justitiæ, vel morte infantis Sospitatoris. Absque etiam ratione supponitur frustra apparuisse ceteris hominibus hanc facem; ita quippe excitabatur omnium curiositas, & deduci poterant ad Christum; ut ipsi illi qui moriente Christo viderunt miracula conspicua, exclamarent.

exclamarunt, vere hic erat vir probus, imo Dei filius, alii pectora feriebant: Adde quod, qui hoc portentum, & cetera, incuriosi sunt contemplati ἀναπολόγητοι fuerunt, sicut illi omnes, qui Christi miracula viderunt, & eum tamen rejecerunt.

XIII.

Mirari etiam satis non possumus, si ut res nobis videtur candide dicere liceat, doctissimum Scriptorem crimen quasi impingentem Cl. Altmanno (§. XII.) ex eo, quod stellam converterit cœlestem in exiguam facem, quæ licet modica, & non longe a Magis distans, nihilominus vere lucebat, atque revera existeret in mundo corporeo, non tantum in mundo ideali; cum e contrario Elsneri sententia virum doctissimum non moveat, in qua, non tantum minuitur stellæ magnitudo, sed tollitur omnino existentia realis, ut solummodo ei tribuatur subsistentia phantastica. Nec minus mirum videri debet, quod subjungit doctissimus defensor, *quis Magos Astronomiæ peritos ad modicam quandam lucem obstupuisse & mox ad tantum iter surrexisse credat?* (pag. 80. §. XII.) Ad viros Astronomiæ peritos commovendos non requiritur profecto ingens lumen; sed si exiguum etiam lumen conspiciunt in loco insolito, vel sub forma extraordinaria, vel tempore non ordinario, illud est quo moventur: Nec nova stella in cœlo detecta tantum incutiet stuporem, ac ignis, licet exiguus, in parte atmospheræ inferioris, & quadam forma vestitus. Cum autem fax illa supra terræ superficiem luceret, & forsan primo apparitionis momento fixa & immota, non vero discurrens, pro igne fatuo eam habere nequiverunt: Denique

quan.

quanquam nihil primo intuitu in ostento fuisset admiratione dignum, revelatio divina superveniens ad iter suscipiendum eos determinasset, ex qua revelatione eos *ad tantum iter suscipiendum surrexisse* credimus. Ita jam rem definiverat Altmanus, exquisitæ eruditionis Vir, in Commentario ad Matthæum, sapienter nihil determinans circa modum revelationis, de quo varie varii Auctores dixerunt; sed omnia incerta; an per Angelum, ut COCCEIO placuit, an per somnium, ut aliis, indefinitum relinquit, & relinquendum censemus, rejecta tantum eorum opinione, qui nulla Dei revelatione advocata, rem repetunt ex oraculo Bileami, vel Zoroastris, ut THOMAS HYDE, vel ex Astrologiæ principiis, a qua sententia non est alienus H. DODWELLUS, vel ex relatu Synagogæ magnæ, ut HERMANNO HARDTIO placuisse perhibet J. H. ELSWICHUS, qui similia collegit in disertatione de hoc argumento.

XIV.

Ut autem *salebrosam* atque *hiulcam* Cl. Altmanni totam repræsentet argumentationem Elsneri Defensor, ejus rationes alio deducit, contra nexum ab ipso Auctore intentum (§. XVI.). Altmanni quippe mens, atque animus, ab articulo decimo tertio suæ disertationis fuit inquirere, quæ fortassis fuerit ratio cur Deo placuerit hos viros præ aliis ad cœleste hoc spectaculum deducere, & dato divinitus signo, advocare: Has autem affert; putat enim Persarum Magos veterum revelationum reliquias sancte conservasse, saniozem ideo cultum habuisse, atque ita Dei imagines averfatos esse, nec non traditionem columnæ nubis & ignis

a Judæis accepisse, fovisseque, & ideo eos præferri curasse ante exercitus ignem: Atqui cum Magi veritatis ideam, licet obscuram, haberent atque colerent, Deus eos ulteriore revelatione illustravit, placuitque optimo Numini majorem uberioremque cognitionem, eamque salutarem, communicare quærentibus veritatem. Hæc autem omnia non protulit Cel. Altmannus, ut suam præcise demonstraret sententiam de face natalitia Regis cœlestis præfagiente, verum ut aliqua ratione neutiquam inutili illustraret, quibus potissimum rationibus Deus præ aliis ita se communicare Magis dignatus sit: En igitur Altmanni Verborum nexum, minime quidem salebrosum.

XV.

Hæc, quæ jam ad Disertationem Apologeticam notavimus, candido Lectori satis ostendunt, quam levi & ruinoso fundamento nitatur Peyreriana de stella solis justitiæ prænuntia opinio, quam Vir summe venerandus Jac. Elsnerus, a toto recte sentientium Theologorum agmine dudum repudiata, ex tenebris eruere, & novo habitu orbi literato sistere, non dubitavit; longo nunc de his sermone opus non est, nec certe Altmanni causa defensore opus habet: Legat qui vult utramque disertationem, & videbit statim, Elsneri talem esse, ut omnino in ea occurrant plurima, quæ Deo, quæ sanctissimæ nostræ fidei non ex omni parte conveniunt, & quæ legenti primo momento scrupulum movent; Legat cui lubitum est Altmanni disertationem, judicetque ἀπρὸς πολλήν τινα, & videbit quæ explanatio planior, Deoque dignior sit; an Altmanni, an Elsneri, fermento Peyreria-

reriano incrustata? Ego quidem fateor, Altmannum in sua Dissertatione plurima attulisse, non tantum nova, sed quæ ad intelligendam historiam nativitatis Domini nostri novam, illamque splendidissimam, lucem afferunt. Nolo jam prolixius Dissertationem Apologeticam excutere, ne in longius succrescant istæ observationes, imo plura, quæ notari potuissent sicco pede transivimus; quia ejusmodi scripta eristica, præsertim si longiora sint, Lectoribus fastidium, nauseamque creant: Heic ideo jam consisterem nisi placuisset Scriptori Apologetico partem ultimam Dissertationis Altmannianæ ad crisin revocare, atque non sine acrimonia ea carpere, quæ reprehensione digna non sunt. En verba, quæ citat pag. 87., in quibus Cel. Altmannus rationem reddit, quare Judæi, & tota Civitas Hierosolymitana, cum audivissent natum esse Messiam, attoniti atque variis motibus perculsi fuerint. Verba extant Musei Helv. Tom. III. pag. 71. *Turbata erat, & anxia civitas, audiens natum esse Regem Judæorum, gaudium cum mœrore miscens, quia gens jam calamitatibus pressa, præsentem ferre miseriam malebat, quam novas mutationes, subire cum Messias, ex sensu eorum, Regnum Romanis & Herodi sine bello & multa sanguinis profusione eripere posse non videretur. Adde & hoc, quod Herodes, vir potens & crudelis, qui magna valebat apud Romanos gratia, jam magnam Judæorum partem sibi habuerit ita addictam, qui ægre tulissent mutari præsentem rerum statum, qui in melius nonnisi cum maximo discrimine mutari potuisset, & quæ erat spes Regem in abjecto, & contemptibili loco, ut erat vicus Bethlehemiticus, natum, in melius mutaturum fortunam Judæorum. Atque secundum ineptam hanc*

&

& plane carnalem, quod non aliter quam Judæorum
 opibus nixus novus Rex Solium Regium adversus Hero-
 dem & Romanos defensurus esset. Pharisei vero &
 Scribæ adventum justissimi & sapientissimi Regis haud
 dubie valde pertimescebant, timentes ne pietatis & san-
 ctitatis larvam, qua hæcenus urbem & totam regio-
 nem deceperant, a facie avelleret, & magna Judæorum
 Hierosolymis habitantium copia de nativitate Messiae
 haud parum est sollicita, ne adveniente Messia Judæi
 ex omnibus mundi partibus concurrentes habitationis lo-
 cum, & incommodum, & molestum incolis & civibus
 Hierosolymitanis efficerent. En verba Altmanni, quæ
 sine dubio, & pro omnium judicio, qui attente
 hæc legent, ita vera sunt, ut verissima, nec
 non sapienter & acute observata, ut melius status
 gentis Judaicæ eo tempore viventis exponi, &
 ratio, quare Cives Hierosolymitani ob nativitatem
 Regis Judæorum fuerint perturbati, tradi nequeat:
 Hæc autem Scriptori Apologæico displicuisse te-
 stantur hæc verba pag. 87. Plura hic proferuntur,
 quæ non satis exactam horum temporum & Judæorum
 indolis notitiam arguunt. Judicet autem bonus Le-
 ctor, an in illis Altmannus ne minimam quidem
 causam dederit, ut argui possit inscitiae, & igno-
 rantiae circumstantiarum illius temporis, vel genii
 populi Judaici, tempore nativitatis Christi viven-
 tis. Heic certe optarem Apologiæ Scriptorem
 acerbum in Cl. Altmannum animum hac crisi
 non prodidisse: Sed ridentur Censores, qui ea
 arrodunt, quæ culpari nullo jure possunt. Mihi
 potius ingeniosus heic visus est Altmannus; nec
 aliter verba Matthæi explicuit quam DE BEAU-
 SOBRE in notis posthumis in h. l. Tom. I. pag.
 9. 10. Rationes equidem descriptionemque Alt-
 manni

manni rejicit Censor, nullam vero aliam substituit; tentare debuisset aliqualem illorum temporum delineationem nobis exhibere, quam cum monumentis conferre potuissemus. Illud etiam observandum est, quod quando de homine privo, & multo magis de populo integro, mentio est, cum de eorum dispositionibus judicium est ferendum, res sub multiplici atque varia facie considerari possit; haud ideo mirum est, si qui idem illud objectum diversimode observant atque describunt, varia loquantur, nec tamen sibi invicem repugnent. Plura jam addere ad Dissertationem Apologeticam nolo, licet adhuc plura essent quæ omnino & jure critico notari potuissent; ne autem Lectori fastidium suscitemus, hæc pauca dixisse sufficiet; Ex illis autem liberum erit bono & æquo Lectori videre, quæ sententia potiora secum ferat non probabilitatis tantum, sed veritatis perspicuæ pondera atque testimonia. Ego saltem utramque sententiam inspiciens, & æqua lance ponderans sine omni partium studio partibus Altmaunianis assensum denegare non potui.

T A N T U M.

NOVA

NOVA LITTERARIA.

TURICI. Hic pro more publice propositæ sunt sequentes Disertationes:

a.) Disertatio physico mathematica de Natura & Viribus Fluidorum: quam sub Præsidio V. Cl. JO. GESNERI, M. D. Phys. & Math. P. O. pro consequendo Examine philos. defendebant IV. Candd. Tiguri. 1751. 4. pl. 3½.

b.) Theses theologicæ miscellaneæ: quas Præside V. Cl. J. J. ZIMMERMANNO, S. Th. Pr. alternis vicibus oppugnabant propugnabantque IV. Candd. Tiguri. 1751. 4. pl. 1.

c.) Disertatio theol. de Christianæ Doctrinæ ad veram Religionem informandam perfectione summa: quam postridie Synodi vernalis placidæ Disquisitioni subjecit V. Cl. J. J. LAVATERUS, S. Th. Pr. Resp. *Andr. Wægmanno*. Assum. *Henr. Grobio*. pl. 4. In hac Disertatione tractationis ordinem ita instituit Vir Clariss. ut generatim quædam præmittat de hominis ad Religionem colendam obligatione, de notis ac conditionibus veræ Religionis, & de Naturalis Religionis ad æternam Salutem consequendam insufficientia: Tum vero dicit de divinæ Revelationis ad hunc finem obtinendum necessitate, & de ejus minore, qui sub V. T. obtinuit, perfectionis gradu: Ac denique Christianæ Doctrinæ, in qua sub N. T. Revelationis divinæ consummatio per Dominum Jesum Christum facta est, præstantiam & perfectionem summam declarat, quatenus 1.) in ea Medium

Reconciliationis peccatoris cum Deo plenissime patefactum est. 2.) quatenus Myſterium Triunitus Dei in Chriſtiana Doctrina clare revelatum eſt. 3.) quatenus Cultus Dei totus ſpiritualis in ea eſt præceptus, abrogato Cultu Cæremoniali qui fuerat ſub V. T. 4.) quatenus Fides in J. Ch. & invocatio Dei in nomine J. Ch. in hac Doctrina præcipitur. 5.) Hanc porro Chriſtianæ Doctrinæ perfectionem comprobatur ex Præceptorum moralium, quæ comprehendit, ſumma perfectione. 6.) ex Promiſſionum & Comminationum, quibus hæc Doctrina ſancita eſt, eximia dignitate ac gravitate, in quibus validiſſima ad Religionem pietatemque colendam incitamenta ſint poſita.

Præterea in hac urbe luci ſunt expoſita:

1. *Der Fryhling, ein Gedicht. Nebſt einem Anhang einiger anderer Gedichte von demſelben Verfaſſer. Zyrich. 1751. 4. maj.* Auctor horum Carminum eſt Nobiliſſ. D. a Kleiſt, qui caſtra Martiſ ſecutus per otia ad Muſarum caſtra divertit, non ut transfuga, ſed ut explorator. Curavit autem alteram hanc & novis acceſſionibus auctam editionem ſplendidiſſimam fidus ejus Achates præclariffimus Hirzelius, M. D. Amicorum deſideriis gratificaturus, quibus Muſa Kleiſtiana intimos Naturæ ac animorum recessus oculis luſtrandos ſubjiciens dudum in pretio eſſe cœpit.

2. Præclariffimus ſuperioris Carminis Editor, obſtetricia opera Amico præſtita non contentus, novum ipſe certamen iniens dubiam Amico palmam fecit, ut dici non poſſit, uter in explicandis reconditis Naturæ illecebris atque animo informan-

formandis plus valeat: Specimen ejus poëticum
hoc titulo insignitur: *Empfindungen bey Betrachtung
der Werke des Schöpfers. Zürich. Bey C. Orell und
Comp. 1751. 4. pl. 2.*

3. Apud Gessnerum Typographum prodiit pri-
mum Specimen Libelli critici, quo varii generis
Scripta recensentur, quæ ad formandum in Litte-
ris elegantioribus Gustum facere possunt, & non
sunt publici Saporis: Singulis mentibus continua-
bitur. Inscriptionem hanc præfert: *Crilo, eine
Monat. Schrift. 8. pl. 2.*

4. Apud *Conr. Orellium & Soc.* prostat Libellus
scholæ usibus inserviens sub hoc Titulo: *Artis
Cogitandi Principia ad mentem recentiorum Philo-
sophorum compendio exhibita atque in usum
privatæ Institutionis concinnata. Accedit nova
Methodus demonstrandi Syllogismorum artifici-
um, Auctore J. Casp. Sulzero, Schol. Vitod. Re-
ctore. Turici. 1751. 8.*

5. *Gessnerus* nobis dedit Libellum ab omnibus,
quibus recta Juventutis in præcipuis Religionis
Christianæ placitis Institutio curæ cordique est,
multum desideratum, atque hoc titulo insignitum:
*Ein vollständiges Catechismus-Buch, in sich ent-
haltend dreyerley Catechismos und Gebäthe: de-
ren die erste Ordnung für Kinder unter VII. und
VIII. Jahren: die zweite für Kinder vom VII.
bis auf ihr XII. Jahr: die dritte für solche, die
ihre XII. oder mehrere Jahr zurückgelegt haben,
dienet: Und die vierte oder letzte Ordnung enthal-
tet in sich eine Christliche Sitten-Lehre für Kinder
und junge Leuthe, unter dem Titel: Verwahrungs-*

Mittel gegen die Sünden und Thorheiten der Kindheit und der Jugend. Alles verfaßt von Hrn. D. Isaac Watts. Aus dem Englischen übersezt. Zürich. 1751. 8. Qui hanc nobis translationem utilissimi operis dedit Præfationem lectu dignissimam præmisit, in qua de Prudentia didactica in prima hac institutione sacra quam maxime necessaria ita perite disferit, ut cujusvis Catechetici Operis præstantia ex his principiis ac characteribus rite æstimari possit. Et quoniam hæc Prudentia didactica magnam partem etiam circa styli rationem ac cuiusvis ætati accommodatam perspicuitatem versatur, manifestum est, non quemvis promiscue, qui præter vernaculam Linguam Anglicanæ non est imperitus, idoneum hujus Libri fore Interpretem: quod suo exemplo confirmatum dedit, nuperus quidam in Germania Translator, qui eandem hanc operam non satis feliciter, neque ea qua decet curiosa accuratatione aggressus est. Is demum idoneum se probat Interpretem, qui sibi omnia, quæ ad ejus generis Librum perficiendum necessaria sunt, perspecta esse docet; & quem nihil impedire potest, quominus ipse manum hujusmodi operi conficiendo admoveat, nisi quod jam extare ejus generis Librum, qui suis conceptibus satisfaciat, intelligit. Ita qui hanc Præfationem perlegerit, cognoscet nihil magis commendare hujus Wattiani Libri præstantiam, quam quod Interpres suam in hoc genere operam supervacaneam esse judicaverit.

BERNA. Superiore Januario & Febr. mense pro Cathedra Elenctico Theologica in Academia Lausannensi, per obitum Viri Celeb. ABR. RU-
CHAT

CHAT vacuefacta, rite consequenda, tam præle-
gendo quam disputando Specimina publica edi-
derunt sequentes Viri Reverendi atque Doctissimi

1. J. PETR. SECRETAN, V. D. M. *in Daillens.*
2. DAN. SPRUNGLI, V. D. M. & *Diac. in Eccl. Nydeck.*
3. JOAN. SALCHLIN, S. M. C.
4. DAVID KOCHER, V. D. M.
5. DAN. PAVILLARD, V. D. M. *Lauf. & ibidem Professor hon. Hist. civilis.*
6. HYACINTHUS de QUIROS, Theol. antea in Italia Doctor: Profelytus.
7. ABR. SPRUNGLI, V. D. M. *in Birwyl.*
8. ELIAS BERTRAND, V. D. M. *in Eccl. Gallic. Bern.*
9. PETR. BOURNET, V. D. M. *aux Croisettes.*
10. J. ROD. ERNST, V. D. M.
11. FRID. LUD. de BONS, V. D. M.
12. GOTTL. VOEGELI, V. D. M.
13. J. PETR. PEREY, V. D. M. *in Pomy.*
14. GABR. VIRET, V. D. M. *in la Tour.*
15. J. JAC. VERNET, V. D. M. *in Leyzin.*
16. FRANC. LUD. ALLAMAND, V. D. M. *in Ormond.*
17. DAV. GABR. WAGNER, V. D. M.

Seriem omnium ac materias sorte determinante.

Fuit autem hæc Sparta tandem singulari for-
tunæ lusu tradita pl. Reverendo Viro J. PETR.
SECRETAN.

2. Dedit Cl. ALTMANNUS sub hujus anni au-
spicia Exercitationem Philologico exegeticam in
Locum vexatissimum de *Baptismate propter Mortuos.*
I. Cor. XV: 29. quæ publice sub Ejus præsidio

defensa est ad d. 14. Jan. h. a. a duobus Philos.
 Studiosis. 4. pl. 6. Docet Vir sagacissimus il-
 lud 'ΥΠΕΡ, propter reddendum esse, ut adeo h. l.
 Sententia sit: *Multos ex observatione & contemplatio-
 ne vitæ & mortis fidelium in Ecclesia Corinthiaca ita
 fuisse tactos & commotos, ut intuentes eorum in affli-
 ctionibus constantiam, in morbi fidem, in morte appro-
 pinquante consolationem & lætitiā, excitati eorum
 exemplis ad professionem veritatis Apostolicæ fuerint per-
 ducti, & ideo se baptizari in nomen Christi exoptave-
 rint.* Cæterum varias Virorum doctorum inde ab
 antiquissimo tempore ad hanc nostram ætatem in
 h. l. Sententias exponit & critico examini subjicit:
 atque tandem declarat, quomodo Baptismus ut
 pignus & sigillum resurr. ctionis nostræ consideran-
 dus sit.

3. Die Folgen eines heiligen Wandels in der
 Bekehrung der Ungläubigen, vorgestellt in einer
 Predigt über I. Cor. XV: 29. gehalten in der gros-
 sen Münster-Kirche zu Bern, Sonntag den 14.
 März. 1751. von J. G. Altmann/ Diener G.
 W. und Professor der Griechischen Sprache und
 der Sitten-Lehre. Bern. 4. pl. 3.

4. Eidem Viro Clarissimo debemus Tentamen
de Montibus glacialibus, quod illustrandæ Historiæ
 Helveticæ multum inservire potest. Aggressi sunt
 quidem hoc argumentum, sed quasi aliud agen-
 tes, Viri de Patriæ nostræ Historia Naturali præ-
 clare meriti, Simlerus, C. Gessnerus, Wagnerus,
 Jac. Scheuchzerus, Henr. Hottingerus, Bourguetus,
 Capellerus, Sulzerus: qui primi hanc glaciem no-
 bis fregerunt; Sed qui dedita opera admirando
 huic Phænomeno pro dignitate explicando incu-
 buerit

buerit ante Cl. *Altmannum* fuit nemo: Prodiit hic
ejus *Commentarius* proxime superioribus mensi-
bus hoc titulo insignitus: *Joh. Georg Altmanns Versuch einer historischen und physischen Beschreibung der Helvetischen Eisbergen. Zürich. 1751. 8. pl. 18. cum figg. Capita Tractationis hæc sunt: 1.) Von den Helvetischen Eisbergen insgemein, und derselben Beschaffenheit überhaupt. 2.) Erklärung des vorgesezten Kupfer-Blatts. 3.) Verschiedene Anmerkungen über die Natur und Beschaffenheit des Eismeers und der Gletscher. 4.) Untersuchung von der Natur und Eigenschaft des Eises auf den Alpen, samt etwelchen Anmerkungen über die Eisberge. 5.) Von dem Umkreis und den Gränzen der Helvetischen Eisbergen. 6.) Von den Savolschen Eisbergen und Gletschern. 7.) Von den Gletschern auf dem Grimselberga, und denen alldorten sich befindenden Eystall-Gruben. 8.) Von den verschiedenen Mineralien, welche sich bey den Helvetischen Eisbergen befinden. 9.) Von den verschiedenen Thieren, die sich bey denselben aufhalten. 10.) Untersuchung der Frage, welches die Alpen gewesen, deren die alten Schriftsteller Meldung thun, und welche insgemein *Cottiae*, *Grajae* und *Penninae Alpes* geheißen worden.*

5. Idem quoque fidem solvit, quam publice obstrinxerat in *Præfatione* ad selecta ab Abbate *Oliveto* *Ciceronis* loca, luci nunc exponens *Libellum* hujusmodi: *Auserlesene Gedanken aus den Gedichten des Horatius, des Juvenalis und des M. Persius*, zusammengetragen, und mit critischen und morallischen Anmerkungen erläutert von *Joh.*

Georg Altmann. Basel. Bey Job. Conrad von Mechels sel. Wittib. 1751. pl. 2. Libellus iste quidem nitide typis exscriptus est, sed in extremo libri major correctionis diligentia desideratur.

6. Proposuit quoque Vir Cl. J. FR. STAPFER, Institutionum Religionis Christianæ Partem IX. sub hac Epigraphe: Job. Fried. Stapfers / Prediger des göttlichen Worts, Grundlegung zur wahren Religion. Neunter Theil. Zürich. 1751. 8. pl. 43. Hac parte explicantur gravissima Religionis capita de Justificatione, de Sanctificatione & de certa ad Salutem Conservatione.

BASILEA. In hac Academia plures ex aliquo tempore propositæ sunt Disputationes, quarum brevem hic exhibebimus Catalogum: Et quidem

a.) ex facultate Medica pro summis Honoribus consequendis

1. Disertatio inaug. Medica de Usu Venæ-Sectionis in parturientibus. Auctore JO. THEOPHILO a PAULITZ, Mariæburgensi Borusso. ad d. 29. Maji. 1750. 4. pl. 2.

2. Disertatio Medica inaug. de Modo agendi Salium in Corpus humanum. Auctore FRANC. SIMON STRACK, Durkhemio Leiningensi. ad d. 2. Junii. 1750. 4. pl. 3.

3. Disertatio inaug. Med. de Aneurismate vero pectoris externo Hemiplegiæ Sobole. Auctore JO. JAC. WELTIN, Foro-Tiberiensi. 4. pl. 4. cum fig.

4. Disert.

4. Disfert. inaug. Med. de Vestitu. Auctore CAR. THEOD. WEGELIN, Diessenhof. Helvetio. ad d. 21. Aug. 1750. 4. pl. 3.

5. Disfert. inaug. Medico Chirurg. de Colostro: pro summis in Medicina & Chirurgia Honoribus. Auctore JO. JAC. DOLDE, Polono Frauenstädtensi. ad d. 26. Octobr. 1750. 4. pl. 3.

6. Disfert. inaug. Med. de Signis Graviditatis veræ & Cautelis exinde cognoscibilibus. Auctore JO. CONR. SCHIMPER, Bipontino. 4. pl. 4.

7. Disfert. inaug. Med. de Vomitu gravidarum. Auctore JO. ROD. HESS, Basileensi. ad d. 10. Febr. 1751.

8. Disfert. Chirurgico Med. de Fœtu Hydropico. Auctore ABEL. SOCINO, Basileensi. ad d. 19. Febr. 1751. 4. pl. 3.

b.) Ex Facultate Juridica: pro summis Honoribus.

1. Disfert. inaug. Jurid. de Occupatione. Auctore ANDR. FÆSCHIO, Basil. ad d. 11. Dec. 1750. 4. pl. 2.

c.) Pro vacante Cathedra Anatomico-Botanica superiore Februario & Martio mense Disputationis ac Demonstrationis pericula ex ordine subierunt VII. Candidati nobilissimi, quorum singuli pro more solito Miscellaneas Theses & Observationes Anatomico Botanicas pro Disertationis materia proposuerunt: Erant autem sequentes: 1.) J. RUDOLPH STUPANUS, *Phil. & M. D.* 2.) JOAN. STEHELINUS, *Phil. Med. & Chirurg. D.* 3.)

3.) J. ROD. STEHELINUS, *Med. Cand.* 4.) J. ROD. HESS, *Med. Cand.* 5.) - - RAMSPECK, *Med. D. & Pr.* 6.) - - THURNEISEN, *Med. Cand.* 7.) - - SOCINUS, *Med. Cand.*

d.) Apud Rod. Im. Hof prostat: *Thomæ Fulleri, Med. D. Pharmacopœia extemporanea, oder die sichere, vollständige und auserlesene Apothek, worinnen mehr als 1000. Hülfss. Mittel zu finden, die bey allen dem Menschen zustossenden Krankheiten sicher und mit Nutzen gebraucht werden können.* Zum allgemeinen Besten derer, so auf dem Land und entfernten Orten wohnen: auf Verlangen aus dem Lateinischen in das Deutsche übersetzt von Ph. E. Mahler / *Med. D.* Basel. 1750. 8. pl. 35.

2. Idem superiore anno hebdomodatim exposuit Libellum moralem sub hac epigraphe: *Der neue Endsgenosse, eine moralische Wochenschrift, herausgegeben im Jahr 1750. Basel. 8. pl. 26.* Si quis superiores illos Libellos, qui idem sibi characteristicum nomen assumserunt, cum isthoc comparaverit, næ ille etiam hic quam maxime valere cognoscet atque fatebitur, quod vulgo dici solet: *Duo cum faciunt idem, non est idem.* Elegantissimus hujus Libelli Auctor in Præfatione docuit, quam recte gravissimi muneris quod suscepit partes atque officia habeat perspecta; eaque per totum hunc annum cursum religiose præstitit. Argumenta in quibus explicandis versabatur, sunt hujusmodi: 1.) Vom Wünschen überhaupt; und besonders von den Neujahrs-Wünschen. 2.) Von allerley Arten lächerlicher Nachahmungen. 3. & 4.) Moralische Betrachtung des Unendlich-Großen

Grossen und des Unendlich • Kleinen, oder des Welt Gebäudes. 5. 6. 7.) Abschilderung eines wahren Philosophen verglichen mit dem Philosophischen Eulenspiegel Dioaenes. 8. 9. 10.) Betrachtung über den Ehrgeiz und die Ehrbegierde. 11. 12.) Die Kunst zu trinken und zu wollüstlen. 13.) Von der Fest • und mechanischen Frömmigkeit: Abbildung eines wahren Frommen. 14.) Von den schlechten Argumenten die Existenz Gottes zu beweisen, und ihrer Schädlichkeit. 15.) Daß man einen jeden dazu erziehen soll, wozu er von Natur fähig ist. 16.) Eine moralische Geschichte; und von der Kunst moralisch zu tadlen. 17. • 20.) Von der lasterhaften Tadel • Sucht. Vom Despotismus. Vom Geist des Widerspruchs. Vom Egoismus. Regeln vernünftig zu disputieren. 21. • 25.) Ursachen von schlechter Kinder • Zucht. Vom Straff • Amte bey derselben. Von denen übrigen Erziehungs • Regeln. 26.) Vom moral. Nichts, falschen Witz, und tollen Lustig • machen. 27.) Von der Polygamie. 28. 29.) Ode über die Güte Gottes, samt Anmerkungen. 30. 31.) Realen wie die Gesellschaften angenehm und moral. einzurichten. 32. 33.) Von den Beurtheurungen und gedankenleeren Manieres de parler. Catalogus der best gestiteten Verschwebrungs • Formeln. 34. 35.) Anmerkungen über das wichtige Geschäft des Heyrathens. Ob den Kindern erlaubt sey solches ohne Einwilligung der Eltern vorzunehmen? 36. 37.) Sammlung kurz gefasster moralischer Einfälle. 38.) Ein Staats • und Gewissens Fall: Samt einer Untersuchung: Ob um eines allgemeinen und sehr grossen Nutzens willen einem Particular Unrecht geschehen dürffe? 39.) Von

Von der Moralität eines in der Absicht vollbrachten Kinder-Mords, das Kind vor besorglichem Unglück und Elend zu erretten. 40.) Klage über schlechte Erziehung der Töchter. 41.) Moralisches Gespräch über einen Ehebruch, um von einer Kantippe befreiet zu werden. 42. • 44.) Von dem moralischen Gebrauch der Träume; und von allerley Zurechnungs-Regeln. 45. • 49.) Eine ganze Kleider-Moral. 50. • 52.) Von den vornehmsten Eigenschaften und Pflichten der Prediger.

F I N I S.

